

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΒΑΓΙΑΣ – ΑΡΕΤΗΣ – ΜΥΡΤΩΣ ΚΑΣΑΠΗ
(Α.Μ.: 1012201803009)

Θέμα: «Η Γενοκτονία των Αρμενίων τον 20^ο αιώνα»

Επιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2020

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	4
Εισαγωγή	6

Α΄ Κεφάλαιο

Το Αρμενικό Ζήτημα πριν από την απόφαση για γενοκτονία.....	8
1.1. Η Συνθήκη του Βερολίνου και οι Διεθνείς Παράγοντες	8
1.2. Η έκθεση του Καμπόν	8
1.3. Η επίθεση της Αρμενικής Επαναστατικής Ομοσπονδίας	9

Β΄ Κεφάλαιο

Ο ρόλος των Δυνάμεων.....	12
2.1. Το Αρμενικό Ζήτημα: ένα πιόνι στην εξωτερική πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας. Το ηθικό δίλημμα	12
2.2. Η Αυστριακή πολιτική: Η συγκατάθεση στις σφαγές	17
2.3. Η μεταστροφή της Ρωσίας	19
2.4. Η συμμαχία ανάμεσα στη Γαλλία και τη Ρωσία και η τάση μεταξύ ανθρωπισμού και καιροσκοπισμού στη γαλλική εξωτερική πολιτική.....	25
2.5. Η γερμανική πολιτική: άρνηση του ανθρωπισμού και της επέμβασης	30

Γ΄ Κεφάλαιο

Η είσοδος της Τουρκίας στον Πόλεμο.....	39
3.1. Η Συμμαχία με την Γερμανία και ο παράγων της ευκαιρίας	39
3.2. Ο εξωτερικός πόλεμος ως μέσο στόχευσης του εσωτερικού εχθρού	40

Δ΄ Κεφάλαιο

Η εκδίωξη των Οθωμανών από την Βαλκανική Χερσόνησο.....	42
4.1. Οι τουρκικές στρατιωτικές ήττες στον Βαλκανικό Πόλεμο (1912)	42
4.2. Η διολίσθηση του Ανατολικού Ζητήματος σε Αρμενικό Ζήτημα.....	43
4.3. Η υιοθέτηση μιας ριζοσπαστικής ιδεολογίας από τους Τούρκους.....	44

Ε΄ Κεφάλαιο

Διπλωματικές Δυσκολίες.....	46
5.1. Εμπόδια στην αρμενική αναζήτηση για βοήθεια	46
5.2. Οι αποτυχημένες δεσμεύσεις της Συνθήκης του Βερολίνου	47
5.3. Υπεκφυγές της διπλωματικής ρητορικής	48

ΣΤ΄ Κεφάλαιο

Η απόφαση για Γενοκτονία.....	49
6.1 Τί οδήγησε στην απόφαση για γενοκτονία	49
6.2. Η απόφαση και οι συνέπειές της	50

Ζ΄ Κεφάλαιο

Η Α΄ Φάση της Γενοκτονίας των Αρμενίων (1894 – 1896).....	52
7.1. Η σφαγή του Σασούν	52
7.2. Απουσία ευρωπαϊκής αντίδρασης	53
7.3. Η διαδήλωση των Χιντσάκ	54
7.4. Τα στοιχεία διαμόρφωσης μιας εγκληματικής νοοτροπίας εναντίον των Αρμενίων.....	54
7.5. Η εξέγερση στο Ζεϊτούν	55
7.6. Η αναταραχή στο Βαν	56
7.7. Η κατάληψη της Οθωμανικής Τράπεζας	59
7.8. Η Αντίδραση των αρχών	62
7.9. Η ριζοσπαστική πολιτική των σφαγών	64
7.10. Θρησκευτική και πολιτιστική διάσταση	63
7.11. Οι σφαγές και η επιθετική πολιτική	66

Η΄ Κεφάλαιο

Η διπλή σφαγή στα Άδανα το 1909.....	68
8.1. Το κρυφό πρόγραμμα των Νεοτούρκων	68
8.2. Οι σφαγές ως πρελούδιο για την γενοκτονία	69
8.3. Τα γεγονότα	70

Θ' Κεφάλαιο

Γ' Φάση της Γενοκτονίας (1913 – 1917).....	74
9.1. Επιστράτευση και εκτόπιση	75
9.2. Απαλλοτρίωση και δήμευση περιουσιών	76
9.3. Οι γενοκτόνες σφαγές	78
9.4. Οι υπεύθυνοι των εκτοπίσεων	79
9.5. Προσπάθειες συγκάλυψης: η υποχρεωτική μετακίνηση του πληθυσμού με το πρόσχημα της ‘εθνικής ασφάλειας’	80

Ι' Κεφάλαιο

Οι Αρμένιοι της Ρωσίας.....	82
10.1. Η επίθεση του Ιττιχάντ εναντίον των Αρμενίων της Ρωσίας	82
10.2. Οι μαρτυρίες Γερμανών αξιωματικών	83
10.3. Η πολιτική συνενοχή.....	84
10.4. Η μυστική διαταγή της Άγκυρας να εξουθενωθεί φυσικά η Αρμενία	86
10.5. Ο ρόλος του Ιττιχάντ.....	90
10.6. Η Ειδική Οργάνωση.....	93
10.7. Απόδοση Ευθυνών.....	96
Επίλογος	99
Πηγές και Βιβλιογραφία Περιεχομένων	100
Παράρτημα.....	108
Περίληψη.....	115

Πρόλογος

Η Γενοκτονία των Αρμενίων θεωρείται η πρώτη μαζική εθνοτική σφαγή του 20^{ου} αιώνα και, ως τέτοια, εκλαμβάνεται από τους ιστορικούς ως ένα είδος αιματηρού «προοιμίου» του Ολοκαυτώματος των Εβραίων και των άλλων ναζιστικών εγκλημάτων των κοινωνικών ομάδων, όπως εκείνα εναντίον των Σλάβων και των Ρομά. Πολύ περισσότερο που η Γενοκτονία των Αρμενίων έχει, όπως θα τεκμηριωθεί στη συνέχεια, μια ιδιαίτερα μακρά γερμανική πτυχή. Ο Ουίνστον Τσόρτσιλ αποκάλεσε τη γενοκτονία ως το «έγκλημα χωρίς όνομα». Ο όρος γενοκτονία επινοήθηκε από τον καθηγητή νομικών Raphael Lemkin στο έργο του 1944 *'Axis Rule in Occupied Europe'*. Ο Lemkin δημιούργησε τον όρο "γενοκτονία" από δύο λέξεις, το γένος που σημαίνει το έθνος ή φυλή στην αρχαία ελληνική, και το caedere, το ρήμα "σκοτώνω" στα λατινικά. Ως εναλλακτική λύση, θεώρησε την αρχαία ελληνική λέξη "έθνος", το οποίο σημαίνει ουσιαστικά την ίδια έννοια όπως "genos". Η γενοκτονία αποτελεί το συντονισμένο σχέδιο των διαφόρων δράσεων, που αποσκοπεί στην καταστροφή των βασικών θεμέλιων της ζωής των εθνικών ομάδων, με στόχο την εκμηδένισή τους. Ο στόχος ενός τέτοιου σχεδίου είναι η αποσύνθεση των κοινωνικών και πολιτικών δομών τους και η κατάργηση των ατομικών και συλλογικών ελευθεριών του ατόμου. Η γενοκτονία στρέφεται εναντίον των κοινωνικών ομάδων ως οντότητες, καθώς οι ενέργειες που διαπράττονται εναντίον των μειονοτήτων διενεργούνται συλλογικά¹.

Οι Αρμένιοι Χριστιανοί ήταν μία από τις σημαντικότερες θρησκευτικές μειονότητες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ιδιαίτερα καλλιεργημένος λαός, με εμπορική δεινότητα και πλούσιες παραδόσεις, οι Αρμένιοι διακρίνονταν από ανυπότακτο πνεύμα. Αυτό τους στοίχισε πολλούς νεκρούς πριν την αυγή του εικοστού αιώνα.

Η διπλωματική εργασία επιλέχθηκε από τη φοιτήτρια και τον καθηγητή, κύριο Χρήστου Αθανάσιο, Καθηγητή και Διευθυντή του Προγράμματος Σπουδών «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία: Νέες Θεωρήσεις και Προοπτικές» του Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών που διεξάγεται στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου και εδρεύει στην Καλαμάτα, για τα ακαδημαϊκά έτη 2018 – 2020. Σε αυτό το σημείο, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα

¹ R. Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*, Ουάσινγκτον 1944, σ. 79 – 80

καθηγητή της διπλωματικής μου εργασίας, κύριο Χρήστου για την καθοδήγηση και την πολύτιμη συμβολή του σε κάθε φάση δημιουργίας της, αλλά και για τις μοναδικές γνώσεις και εμπειρίες που αποκόμισα κατά τη φοίτησή μου τα δύο αυτά έτη.

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία με τίτλο «Η Γενοκτονία των Αρμενίων» εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος των Μεταπτυχιακών Σπουδών «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία: Νέες Θεωρήσεις και Προοπτικές» που διεξάγεται από το Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου και το Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών, που εδρεύει στην Καλαμάτα.

Η επιλογή του θέματος βρίσκεται σε άμεση συνάφεια με τις τρέχουσες εξωτερικές και διεθνείς εξελίξεις, οι οποίες αποτέλεσαν προσωπικό κίνητρο ενασχόλησης με την εν λόγω διπλωματική εργασία. Μετά την πρόσφατη αναγνώριση της αρμενικής γενοκτονίας από την αμερικανική γερουσία, φαίνεται πως ανοίγει πλέον ο δρόμος του διαλόγου για την αποκατάσταση της μνήμης ενός πονεμένου λαού, ο οποίος αγωνίστηκε σκληρά για αυτό τον σκοπό. Στόχος αυτής της εργασίας αποτέλεσε η διερεύνηση των αιτιών, των φαινομένων και των διαδικασιών ενός προμελετημένου εγκλήματος, το οποίο σήμερα αρνούνται μερικοί.

Η εργασία περιλαμβάνει συνολικά δέκα κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο αναλύεται το αρμενικό ζήτημα και ο ρόλος του στη Γενοκτονία. Το δεύτερο κεφάλαιο πραγματεύεται τον ρόλο των εξωτερικών δυνάμεων στα γεγονότα και την επιρροή τους στις εξελίξεις. Το τρίτο κεφάλαιο αναφέρεται στην είσοδο της Τουρκίας στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, τις συμμαχίες και τα οφέλη που επιθυμούσε να αποκομίσει. Στο τέταρτο κεφάλαιο επισημαίνεται η εκδίωξη των Οθωμανών από τη Βαλκανική Χερσόνησο, έπειτα από την ήττα τους στους Βαλκανικούς Πολέμους και η αλλαγή πολιτικής τους. Στο πέμπτο κεφάλαιο τονίζονται τα αίτια των διπλωματικών δυσχερειών με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην απόφαση της γενοκτονίας. Το έκτο κεφάλαιο γνωστοποιεί πώς τελικά αποφασίστηκε να πραγματοποιηθεί η πολιτική των σφαγών και τί ρόλο έλαβε σε αυτές η αυτοκρατορία. Στο έβδομο κεφάλαιο σκιαγραφείται η πρώτη φάση, τα πρόσωπα και οι πρωταγωνιστές της γενοκτονίας του 1894, η οποία αποτέλεσε το εναρκτήριο λάκτισμα για την ολοκληρωτική καταστροφή του 1915. Στο όγδοο κεφάλαιο γνωστοποιούνται τα γεγονότα της διπλής σφαγής των Αδάνων με καταγραφή μαρτυριών και αρχειακού υλικού.

Στο ένατο κεφάλαιο παρατίθεται η τρίτη φάση της γενοκτονίας των Αρμενίων, η οποία ήταν η πιο επώδυνη, με μαρτυρίες των γεγονότων, περιγραφές και αναλύσεις των μαχών και των υπευθύνων, αλλά και απολογίες αυτοπτών μαρτύρων

των γεγονότων. Στο δέκατο κεφάλαιο πραγματοποιείται αναφορά στους Αρμένιους της Ρωσίας και στην ηρωική τους αντίσταση απέναντι στο τουρκικό καθεστώς για την υπεράσπιση των εδαφών της Υπερκαυκασίας, ενώ αποσαφηνίζονται οι έρευνες που πραγματοποιήθηκαν για να αποδοθεί δικαιοσύνη για το ζήτημα και αν αυτή αποδόθηκε τελικά. Στον επίλογο παρουσιάζονται τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την εκπόνηση της εργασίας και η ανάγκη αναγνώρισης της γενοκτονίας των Αρμενίων από όλα τα κράτη διεθνώς. Στις τελευταίες σελίδες της εργασίας θα παρατεθούν συγκεντρωτικά οι πηγές και η βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκαν για την εκπόνησή της.

Α' Κεφάλαιο

Το αρμενικό ζήτημα πριν από την απόφαση για Γενοκτονία

1.1. Η Συνθήκη του Βερολίνου και οι Διεθνείς Παράγοντες

Μπορεί οι προσπάθειες των ευρωπαϊκών δυνάμεων να προκάλεσαν στην πραγματικότητα περισσότερο κακό, παρά καλό στους Αρμένιους. Αφυπνίζοντας τη συνείδηση και την ελπίδα των καταπιεσμένων λαών στην Τουρκία, χωρίς να ενισχύσουν παράλληλα τη δύναμή τους, οι διεθνείς παράγοντες πρόσφεραν στους Τούρκους το κίνητρο και τη δικαιολογία να επιβάλλουν περισσότερα δεινά σε αυτές τις εθνότητες, ασκώντας μεγαλύτερη καταπίεση πάνω τους. Έπειτα από τη Συνθήκη του Βερολίνου, σποραδικές επιδείξεις θάρρους άρχισαν να διαβρώνουν την υποταγή των Αρμενίων στις ενδημικές καταχρήσεις του οθωμανικού συστήματος². Επιπλέον, Αρμένιοι μετανάστες διανοούμενοι σχημάτισαν επιτροπές στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες για να διαμαρτυρηθούν εναντίον αυτών των καταχρήσεων και άσκησαν πίεση, ώστε να εφαρμοστούν οι απαιτούμενες μεταρρυθμίσεις. Καθώς το οθωμανικό καθεστώς αντιστεκόταν σε αυτές τις κινητοποιήσεις και αρνείτο να εκτελέσει τις μεταρρυθμίσεις κατά τρόπο δηλωτικό, αρμενικοί επαναστατικοί πυρήνες εμφανίστηκαν μέσα και έξω από τα σύνορα της Αυτοκρατορίας, έτοιμοι για αγώνα. Σε μίαν έκθεση που έστειλε στο Παρίσι με τίτλο *“Exposé historique de la question arménienne”*, ο Πωλ Καμπόν, Γάλλος πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη, περιγράφει γλαφυρά την άγρια επίθεση των Οθωμανών στους Αρμένιους, με πρόσχημα την τήρηση της “αντιτρομοκρατικής” νομιμότητας.

Επίσης αμφισβητούσε κατά τρόπο προφητικό το γεγονός ότι οι ρυθμίσεις που εξετάστηκαν από την οθωμανική κυβέρνηση, ειδικά η μεταφορά των Αρμενίων στη Μεσοποταμία ήταν μια λογική λύση. Πράγματι, η Μεσοποταμία θα γινόταν αργότερα η κοιλάδα του θανάτου για τον αρμενικό λαό³.

1.2. Η έκθεση του Καμπόν

Αυτό που προκύπτει σαφώς από αυτή την έκθεση, είναι η διάγνωση του Καμπόν σχετικά με τη γένεση και την κλιμάκωση της τούρκο – αρμενικής σύγκρουσης, που ονομάστηκε Αρμενικό Ζήτημα. Η εσκεμμένη επιδείνωση των

² R. Smith, «Introduction: The Ottoman Genocides of Armenians, Assyrians, and Greeks», στο: *Genocide Studies International*, τ. 9, αρ. 1, Τορόντο 2015, σ. 1 – 9

³ J. Marriot, *The Eastern Question: A Historical Study in European Diplomacy*, Οξφόρδη 1917, σ. 415

αιτιών που συνιστούσε τη βάση αυτής της σύγκρουσης, είχε ως σκοπό το πνεύμα των οθωμανικών αρχών να προκαλέσει τους Αρμένιους ώστε να καταφύγουν σε απελπισμένες πράξεις αυτοάμυνας. Το συμπέρασμά του σύμφωνα με το οποίο η Πύλη φαίνεται να ευχαριστιέται με την επίσπευση των γεγονότων, υποβάλλοντας έναν άκακο πληθυσμό σε ένα πραγματικό καθεστώς τρόμου, συλλήψεων, δολοφονιών και βιασμών, αξίζει ιδιαίτερης προσοχής όταν εξετάζουμε την άνοδο του αρμενικού επαναστατικού κινήματος ως μίαν άμεση συνέπεια αυτού του καθεστώτος τρόμου. Αυτή η άποψη επιβεβαιώνεται εκπληκτικά από τον πρεσβευτή Άντον φον Σάουρμα Γελτς, του οποίου η απροθυμία να αναμειχθεί σε ένα οποιοδήποτε σχέδιο που να αντιτίθεται στο σουλτάνο Χαμίτ ήταν σε συμφωνία με την πολιτική που καθορίστηκε από τον Γουλιέλμο Β'. Σε μια έκθεση της 4^{ης} Οκτωβρίου 1895 προς τον καγκελάριό του στο Βερολίνο, ο πρεσβευτής δήλωνε ότι ολόκληρο το επεισόδιο θα μπορούσε να αποφευχθεί, αν οι Αρμένιοι δεν είχαν οδηγηθεί σε απόγνωση εξαιτίας όλων των μέτρων εκμετάλλευσης που πάρθηκαν για λογαριασμό τους⁴.

1.3. Η επίθεση της Αρμενικής Επαναστατικής Ομοσπονδίας

Το επεισόδιο που μνημονεύθηκε από τον Γερμανό πρεσβευτή αναφέρεται στην επίθεση που πραγματοποίησε στις 14/26 Αυγούστου 1896 μια μικρή ομάδα «*αγωνιστών της ελευθερίας*» της Αρμενικής Επαναστατικής Ομοσπονδίας, που συνήθως ονομάζεται κόμμα Ντασνάκ, εναντίον της πολύ καλά προστατευόμενης Οθωμανικής Τράπεζας. Επρόκειτο πράγματι για τη σπουδαιότερη τράπεζα της Αυτοκρατορίας που ήλεγχαν βρετανικά και γαλλικά συμφέροντα, αλλά απολάμβαναν ένα είδος μονοπωλίου στις φορολογικές υποθέσεις που επηρέαζαν το θησαυροφυλάκιο του οθωμανικού κράτους. Ο στόχος αυτής της επίθεσης δεν ήταν η κλοπή, αλλά ο εξαναγκασμός, με την ελπίδα να υποχρεώσουν τις Δυνάμεις να στραφούν προς τον Σουλτάνο, ώστε αυτός ο τελευταίος να πραγματοποιήσει τις μεταρρυθμίσεις αυτονομίας, αλλά και φορολογικών ελαφρύνσεων. Το αποτέλεσμα υπήρξε μια τριήμερη σφαγή στους δρόμους της Κωνσταντινούπολης, που προκάλεσε έξι χιλιάδες θύματα Αρμενίων. Σχολιάζοντας τα κίνητρα των επαναστατών, ο

⁴ Blue Book, *Turkey*, αρ. 1 (1897), Παράρτημα 4 στο έγγραφο αρ. 25, σ. 17. Έκθεση επιτετραμμένου Χέρμπερτ στις 24 Αυγούστου 1896

πρεσβευτής Καμπόν παρατηρούσε εν συντομία: «Αυτοί οι άνθρωποι ευρισκόμενοι σε απόγνωση θέλουν να τα παίζουν όλα για όλα»⁵.

Η κατάρρευση του αρμενικού επαναστατικού κινήματος και οι σφαγές του 1894 – 1896, που εκτυλίχθηκαν χωρίς να υπάρξει καμιά αντίσταση, δεν εμπόδισαν τους ηγέτες των Αρμενίων επαναστατών που είχαν εγκατασταθεί στο Παρίσι και το Λονδίνο να συνεχίσουν την εκστρατεία εναντίον του σουλτάνου και του καθεστώτος του. Η παρουσία και Οθωμανών σε αυτές τις επιχειρήσεις, θεωρήθηκε ως μιας πρώτης τάξεως ευκαιρία για τους Αρμένιους για συνεργασία με σκοπό την ανατροπή του καθεστώτος του σουλτάνου. Στο πρώτο τους μανιφέστο, υπενθύμιζαν την επιτυχή επίθεση στο κέντρο του κράτους (Μπάμπι Άλι) που έχαιρε ευρωπαϊκής εκτίμησης⁶. Μεταξύ εκείνων ήταν ο Σακίρ και ο Ναζίμ, διώκτες του αρμενικού λαού.

Η Οθωμανική Βουλή συνεδρίασε στις 4/16 Ιουνίου 1877 για τις άδικες φορολογίες που διαπράττονταν από τις κουρδικές φυλές εναντίον του άοπλου αρμενικού πληθυσμού, οι οποίες έχαιραν της εκτίμησης του σουλτάνου και για την συνεργασία των τοπικών και των κεντρικών Αρχών. Για πρώτη φορά εκπρόσωποι των υποτελών τόλμησαν δημοσίως να υψώσουν τη φωνή τους και να διαμαρτυρηθούν εναντίον των ενδημικών αδικιών στο οθωμανικό κοινωνικό σύστημα⁷.

Το ζήτημα που εγέρθηκε την περίοδο αυτή, αφορούσε μια δομική θέση που δυσχέραινε την κατάσταση των Αρμενίων εναντίον των Κούρδων, οι οποίοι επιδίδονταν σε λεηλασία με την ευλογία των επαρχιακών κυβερνητών και των υφισταμένων τους. Αρνούμενο στους Αρμένιους το δικαίωμα να φέρουν όπλα για να υπερασπιστούν τον εαυτό τους, το οθωμανικό σύστημα βασιζόμενο στο θεοκρατικό καθεστώς του, τοποθετούσε τους Κούρδους στην πρώτη γραμμή μάχης για τις αρμενικές μεταρρυθμίσεις. Πολλοί από τους ηγέτες της αρμενικής κοινότητας συνειδητοποίησαν το γεγονός ότι ο υφιστάμενος αριθμός των διαρπαγών δεν οφειλόταν στην τύχη, ούτε στην αυθαιρεσία των τοπικών καταχραστών⁸. Φάνηκε ότι σιγά – σιγά, υπήρξε μια χαλαρή δομή πίσω από αυτές τις αναρίθμητες επιθέσεις εναντίον των αρμενικών πληθυσμών, που χαρακτηρίζονταν οργανωμένη ληστεία.

⁵ R. Hovannisian, *The Armenian Genocide in Perspective*, Λονδίνο 1991, σ. 8

⁶ D. Roy, «Britain and the Armenian Question», στο: *The Historical Journal*, τ. 19, αρ. 1, Βρετανία 1976, σ. 124.

⁷ FO 424/46, αρχ. Αρ. 336, καταχώριση αρ. 1337 (έκθεση του βρετανού πρεσβευτή Έλιοτ της 7^{ης} Δεκεμβρίου προς τον Βρετανό Υπουργό Εξωτερικών λόρδο Ντέρμπυ).

⁸ L. Baldanian, *The Armenian Revolutionary Movement*, Μπέρκλεϋ 1963, σ. 22

Οι λύσεις τις οποίες επιζητούσαν οι Αρμένιοι απέναντι στους γείτονές τους Κούρδους, παρέμειναν σχεδόν απαράλλακτες καθ' όλο το χρόνο που διήρκεσε η σύγκρουση. Συνοψίζονταν σε μια αναζήτηση διοικητικών επανορθώσεων, απέναντι στις οικονομικές αδικίες και στους διωγμούς, και σε κάποια μέτρα αποκατάστασης για τις συσσωρευμένες ζημιές. Η ιδέα της απόσχισης ή της ανεξαρτησίας ήταν μακριά από τις συνηθισμένες ανησυχίες τους, όπως ήταν η ιδέα του επαναστατικού αγώνα και μιας αγωνιστικής πρακτικής. Η προσφυγή στην επανάσταση και στη μαχητική αμφισβήτηση της οθωμανικής εξουσίας, απεδείχθη καρποφόρα στην υποστήριξη των Δυνάμεων, λόγω της ικεσίας του αρμενικού έθνους. Αυτή η διαπίστωση έγινε στη διάρκεια μιας συνεδρίασης στις 6 Δεκεμβρίου 1876, μεταξύ του πρεσβευτή Έλιοτ και του πατριάρχη Βαρζαμπετιάν, κατά την οποία παρουσιάστηκαν οι ευχές της αρμενικής Εθνοσυνέλευσης στην Οθωμανική πρωτεύουσα. Στη Διάσκεψη της Κωνσταντινούπολης (Δεκέμβριος 1876), για την αποτροπή του ρωσοτουρκικού πολέμου, οι συνθήκες ήταν ώριμες, λόγω του αναβρασμού στα Βαλκάνια. Η Διάσκεψη της Κωνσταντινούπολης πραγματοποιήθηκε με σκοπό να υιοθετήσουν οι Τούρκοι μια νέα σειρά μέτρων για την αποφυγή ταραχών στο μέλλον. Έαν κρινόταν αναγκαίο, θα έφταναν στα άκρα, προκειμένου να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους⁹.

Οι αλληλοσυνδέσεις των εξεγέρσεων στα Βαλκάνια και στη Μικρά Ασία έγιναν ακόμη πιο φανερές, όταν αποτιμά κανείς τα γεγονότα του Ζεϊτούν σε σχέση με εκείνα των Βαλκανίων. Κατά την επανάσταση του 1861 – 1862 οι ορεισίβιοι στο Ζεϊτούν είχαν στείλει δύο απεσταλμένους στο Ναπολέοντα Γ' για να ζητήσουν την επέμβασή του. Ο αυτοκράτορας είχε αντιδράσει θετικά στέλνοντας πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη, που αναγνώρισε το Ζεϊτούν ως ανεξάρτητη περιοχή, απαλλαγμένη από φόρους. Έτσι, ο Ναπολέων επενέβη υπέρ των Αρμενίων για να ακυρωθούν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις και συνέβαλε στην απόλυση του κυβερνήτη του Μαράς. Οι Άγγλοι το 1878 έστειλαν τον συνταγματάρχη Τσέρμσαϊντ να διεξαγάγει έρευνα και να υποβάλλει προτάσεις στην έκθεσή του. Το Ζεϊτούν έγινε έτσι το αρχικό έμβλημα του Αρμενικού Ζητήματος, το οποίο εξελισσόταν ως μια προέκταση του Ανατολικού Ζητήματος¹⁰.

⁹ Blue Book, *Turkey*, αρ. 17 (1877), αρχ. Αρ. 6, σ. 3.

¹⁰ P. Duncan, «The Macedonian Revolutionary Organization's Armenian Connection», στο: *Armenian Review*, τ.χ. 42, αρ. 1/65, Αρμενία 1989, σ. 63.

Β' Κεφάλαιο

Ο ρόλος των Δυνάμεων

Ιστορικά, οι ευρωπαϊκές επεμβάσεις βασίζονταν σε ένα ελάχιστο συναίνεσης με τις Μεγάλες Δυνάμεις. Μέχρι τη Συνθήκη του Βερολίνου το 1878, οι ενοποιημένες πιέσεις της Αγγλίας και της Ρωσίας, των κυρίαρχων Δυνάμεων στην Ευρωπαϊκή Συναυλία, μπορούσαν να προτρέψουν, αν όχι να αναγκάσουν την Τουρκία, να υποκύψει σε κάποιο βαθμό, στην επέμβαση των Δυνάμεων. Αυτή η πολιτική συνεργασίας δεν απέκλειε προφανώς τους ανταγωνισμούς σε πολυάριθμα άλλα επίπεδα· όσο για τις επεμβάσεις, δεν γίνονταν ούτε αυτές για ρόλους καθαρά «ανθρωπιστικούς»¹¹. Αλλά η Συνθήκη του Βερολίνου εγκαινίασε μια περίοδο κατά την οποία οι σχέσεις μεταξύ της Αγγλίας και της Ρωσίας θα σημαδεύονταν από αμοιβαία δυσπιστία όλο και πιο έντονη, που κατέληξε να προκαλέσει βαθμιαία την κατάρρευση της Ευρωπαϊκής Συναυλίας. Η ανάγκη μιας συνεργασίας ανάμεσα στις Δυνάμεις, καθώς και η πάντα παρούσα υποψία ανομολόγητων κινήτρων, είναι περιορισμοί που ενυπάρχουν στην αρχή της πολύπλευρης επέμβασης, ανθρωπιστικής ή όχι¹².

2.1. Το Αρμενικό Ζήτημα: ένα πiónι στην εξωτερική πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας. Το ηθικό δίλημμα

Αυτοί οι περιορισμοί λειτούργησαν σαφώς εις βάρος των Αρμενίων, όταν το ενδιαφέρον των Ευρωπαίων, για την εφαρμογή του άρθρου 61 της Συνθήκης του Βερολίνου από την Τουρκία, μειώθηκε και τελικά εξανεμίστηκε εξαιτίας του Άγγλο – ρωσικού ανταγωνισμού και της αμοιβαίας δυσπιστίας. Αυτοί οι ανταγωνισμοί εκφράστηκαν ειδικά στην αγγλική πρόκληση εναντίον των όρων του άρθρου 16 της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, διά του οποίου η Ρωσία είχε αποκτήσει δικαίωμα να συνεχίσει να κατέχει τις ανατολικές επαρχίες της Τουρκίας, που κατέκτησε κατά τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877 – 1878, μέχρις ότου η Τουρκία να εφαρμόσει τις υποσχεθείσες μεταρρυθμίσεις. Θεωρώντας ότι η παρουσία της Ρωσίας σε αυτήν την περιοχή αποτελούσε μια απειλή για τα βρετανικά συμφέροντα στην Ινδία, ο Ντισραέλι έφτασε στα πρόθυρα μιας γενικής επιστράτευσης, για να δείξει στην

¹¹ C. Macarthey, «Documents of British Foreign Policy (1919 – 1939)», στο: *International Affairs*, τ.χ. 4, Λονδίνο 1952, σ. 99 – 835

¹² E. Uras, *The Armenians in History and the Armenian Question*, Κωνσταντινούπολη 1988, σ. 3 – 20

Ρωσία, ότι είχε την πρόθεση να αρχίσει πόλεμο αν ήταν αναγκαίο και να την αναγκάσει να αποχωρήσει. Αυτός ο βρετανικός χειρισμός επηρέασε άμεσα την Αρμενία.

Στα χρόνια μετά το Συνέδριο του Βερολίνου η Αγγλία δεν ήταν τελείως αδιάφορη για τη δυσχερή θέση των Οθωμανών Αρμενίων. Αυτό οφειλόταν εν μέρει στη σύμβαση της Κύπρου που υπογράφηκε στις 4 Ιουνίου 1878, δηλαδή ακριβώς πριν τη σύγκληση του Συνεδρίου μεταξύ της Αγγλίας και της Τουρκίας. Με το άρθρο 1 αυτής της σύμβασης, η Τουρκία αναλάμβανε να συνεχίσει τις αρμενικές μεταρρυθμίσεις (ο σουλτάνος υπόσχεται να εισαγάγει προνομιακές μεταρρυθμίσεις για την προστασία των χριστιανών και των άλλων υπηκόων σε αυτές τις περιοχές). Σε αντιστάθμισμα για την προθυμία του να προστατεύσει με τη δύναμη των όπλων την Τουρκία εναντίον των εδαφικών καταπατήσεων της Ρωσίας, πέρα από το Καρς, το Αρνταχάν και το Βατούμ, η Αγγλία επιτρεπόταν να καταλάβει το νησί της Κύπρου¹³. Αυτός ο όρος μαζί με τις διατάξεις του άρθρου 1 της Συνθήκης του Βερολίνου, έθεταν κάπως την Αγγλία υπό την ηθική υποχρέωση να λάβει υπόψη της τη δυνατότητα μιας επέμβασης και να αποδείξει τη βούλησή της στη χρήση βίας αν αυτό κρινόταν αναγκαίο¹⁴.

Όμως ο λεπτός χαρακτήρας αυτής της βούλησης άγγιζε τα όρια της εξαπάτησης. Τα διπλωματικά έγγραφα φωτίζουν έντονα την επίδραση της επιπόλαιης πολιτικής των κομμάτων, που εφαρμόστηκε με το προσωπείο της «ανθρωπιστικής επέμβασης». Ο βρετανικός χειρισμός του αρμενικού ζητήματος είναι ένα καλό παράδειγμα της επίδρασης που μπορούν να έχουν οι ενδοοικογενειακές έριδες μεταξύ κομμάτων για την εξωτερική πολιτική, ξεσηκώνοντας τους φιλελεύθερους του Γλάδστων εναντίον των συντηρητικών που αντιπροσωπεύονταν από τον Ντισραέλι και αργότερα από τον Σώλσμπερυ. Απορρίπτοντας τις φλογερές διακηρύξεις του Γλάδστων υπέρ των προσπαθειών που στόχευαν στην απελευθέρωση των υποτελών λαών από τον οθωμανικό ζυγό, ο Ντισραέλι κατήγγειλε τον Γλάδστων ως έναν μανιακό χωρίς αρχές, ένα ασυνήθιστο μείγμα φθόνου, μνησικακίας και υποκρισίας, χαρακτηριστικά που δεν αποδίδονται σε έναν ευγενή άνδρα¹⁵. Αυτές οι απόψεις αξίζουν κάποιας προσοχής υπό το φως της δήλωσης του Ουίλιαμ Σάμερς, ενός εκπροσώπου του Κοινοβουλίου, ο οποίος κατά τη διάρκεια μιας σύντομης επίσκεψης

¹³ J. Hurewitz, «Diplomacy in the Near and the Middle East», στο: *A Documentary Record: 1535 – 1914*, τ.χ. 1, Πρίνστον 1956, σ. 165 – 198

¹⁴ M. Vartabet – Chamichian, *History of the Armenians*, Βενετία 1881, σ. 62

¹⁵ J. Parry, *Benjamin Disraeli*, Οξφόρδη 2007, σ. 1 – 135

στην Κωνσταντινούπολη, το 1890 συνάντησε μερικούς διπλωμάτες. Στην έκθεσή του της 28^{ης} Σεπτεμβρίου 1890 προς τον Καγκελάριό του στο Βερολίνο, ο Γερμανός πρεσβευτής Ράντοβιτς, αφού περιέγραψε τον Σάμερς ως τον πιο δραστήριο υποστηρικτή της αρμενικής υπόθεσης στην Αγγλία, ανέφερε ότι παρεμβαίνει στο αρμενικό ζήτημα με μόνο σκοπό να προξενήσει δυσκολίες στην κυβέρνηση του Σώλσμπερν. Ήταν η εποχή που συντηρητικοί και φιλελεύθεροι εισήγαγαν στο Κοινοβούλιο προτάσεις με μόνο σκοπό να θέσουν σε αμηχανία τους αντιπάλους τους.

Αυτή η εκμετάλλευση του Αρμενικού Ζητήματος ως προέκτασης της πολιτικής των κομμάτων, συνεχίστηκε χωρίς διακοπή μέχρι την παραμονή της έναρξης των σφαγών του 1895 – 1896, που επεκτάθηκαν σε όλη την επικράτεια της Αυτοκρατορίας. Σε μια έκθεση προς τον καγκελάριό του στο Βερολίνο, ο κόμης φον Χάτζφελντ, ο Γερμανός πρεσβευτής στην Τουρκία, ανέφερε ότι ο λόρδος Σώλσμπερν, του οποίου η κυβέρνηση είχε αντικαταστήσει αυτή των φιλελεύθερων στις 26 Ιουνίου 1895, του είχε αποκαλύψει εμπιστευτικά ότι ο Σώλσμπερν γνώριζε το παιχνίδι που παιζόταν από τους φιλελεύθερους και θα αντιδρούσε ως όφειλε¹⁶. Ο λόρδος Ρόζμπερν σε ένα σημαντικό λόγο του Άλμπερτ Χωλ στις 5 Ιουλίου 1895, είχε προκαλέσει τον Σώλσμπερν να ακολουθήσει την πολιτική των φιλελευθέρων. Εισηγείτο ότι σε συνεργασία με τη Γαλλία και τη Ρωσία, ο Σώλσμπερν έπρεπε να ασκήσει πίεση στην Κωνσταντινούπολη για να προστατεύσει τους Αρμένιους εναντίον της αφόρητης καταπίεσης, της αφόρητης σκληρότητας και των ανυπόφορων πράξεων βαρβαρότητας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο Σώλσμπερν είχε εμπιστευθεί στον Χάτζφελντ ότι θα «υπερφαλάγγιζε» τον Ρόζμπερν ισχυριζόμενος δημόσια ότι η Αγγλία ενδιαφερόταν για την τύχη των Αρμενίων και ότι σε καμία περίπτωση δεν θα παραιτείτο από αυτό το ενδιαφέρον. Δεν θα το έκανε ασφαλώς παρά για να αποφύγει το δέλεαρ μιας αντιπαράθεσης¹⁷.

Όσο περίπλοκο κι αν ήταν το Αρμενικό Ζήτημα αυτή την εποχή, η περιγραφή της Βρετανικής πολιτικής σ' αυτόν τον τομέα δεν πρέπει να περιορίζεται σ' αυτά τα απλουστευμένα πλαίσια. Η Αρμενία και τα αρμένικα συμφέροντα, ίσως κατ' ανάγκη και μόνον εν μέρει, χρησιμοποιούνταν από τους Βρετανούς ως δευτερεύοντα ζητήματα. Αυτά τα συμφέροντα προσφέρονταν για τον ρόλο του πιονιού, όπως στο σκάκι, που χειριζόταν η βρετανική πολιτική. Όχι σπάνια, οι

¹⁶ J. Kirakossian, *British Diplomacy, and the Armenian Question, from the 1830s to 1914*, Πρίνστον/Λονδίνο 2004, σ. 21.

¹⁷ G. Gooch, *History of Modern Europe (1878 – 1919)*, Νέα Υόρκη 1923, σ. 244 – 245

Βρετανοί πολιτικοί και το ίδιο το Παλάτι ενοχλούνταν από τη χρόνια τουρκική κακοδιοίκηση και τη συχνή προσφυγή της τουρκικής κυβέρνησης στις σφαγές, σε σημείο ν' αντιμετωπίζουν την υιοθέτηση δραστικών λύσεων, συμπεριλαμβανομένης της διάλυσης του καθεστώτος, μέσω του διαμελισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο συντηρητικός αρχηγός Σώλσμπερυ ξεχώριζε ιδιαίτερα προς αυτό. Η πολιτική του σταδιοδρομία εκτυλισσόταν παράλληλα με τις ταραχές που έφερναν σε δύσκολη θέση την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα. Από το 1858 ο Σώλσμπερυ σε ένα λόγο στην αίθουσα του κοινοβουλίου είχε καταγγείλει την τουρκική κυβέρνηση ως αρπακτική και καταπιεστική. Ο Σώλσμπερυ συμφώνησε με τον τσάρο Νικόλαο Α' για τον διαμελισμό της αυτοκρατορίας, και θεώρησε ότι έπρεπε να είχε πραγματοποιηθεί κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο του 1853. Ο Γερμανός ομόλογος του Σώλσμπερυ κράτησε μυστική τη συνάντησή τους και δεν συμμερίστηκε την άποψή του¹⁸.

Τη λύση του Σώλσμπερυ δεν συμμερίστηκαν και άλλοι πολιτικοί που θα ήταν εντούτοις ικανοί να τη φέρουν εις πέρας. Από το 1876 όταν αυτός και οι άλλες δυνάμεις απέτυχαν να πείσουν τους Τούρκους, είχε προτείνει στη βρετανική κυβέρνηση να εγκαταλείψει την παραδοσιακή πολιτική της και να πιέσει αντίθετα για τον διαμελισμό της Αυτοκρατορίας. Ο Ντισραέλι επέκρινε την πρόταση ως ανήθικη και έπεισε την κυβέρνηση να την απορρίψει¹⁹. Ένα μήνα μετά ο Σώλσμπερυ προσπαθεί εκ νέου αποτυχημένα να πείσει τη Γερμανία για την αποτελεσματικότητα του σχεδίου του, αλλά ο Γερμανός αυτοκράτορας τον αμφισβήτησε υποτιμώντας τη σημασία των φρικαλεοτήτων που διαπράχθηκαν εναντίον των Αρμενίων. Η αποτυχία του Σώλσμπερυ να πείσει τον αυτοκράτορα ήταν αποτέλεσμα των διαφορών που τους χώριζαν αλλά και της δυσαρέσκειας του δεύτερου, λόγω της καθυστέρησης του βρετανού πρωθυπουργού, που είχε φτάσει μια ώρα αργότερα από την καθορισμένη συνάντηση. Η απάντησή του ήταν αρνητική²⁰.

Η Μεγάλη Βρετανία διέφερε από τη Γερμανία και τη Ρωσία σε ένα σημείο. Οι καθαρά ανεπτυγμένοι της δημοκρατικοί θεσμοί ευνοούσαν τον ελεύθερο πολιτικό διάλογο στην εξωτερική πολιτική και την επέμβαση της κοινής γνώμης. Αυτή η τελευταία άσκησε τη δυσφορία της, μετέβαλε μάλιστα και κατηύθυνε την αγγλική εξωτερική πολιτική ειδικά σε περίοδο κρίσης. Στη γενική εκτίμηση του ιστορικού

¹⁸ N. Berkes, *Turkish Nationalism and Western Civilization – Selected Essays of Ziya Gökalp*, Νέα Υόρκη 1960, σ. 15 – 21

¹⁹ C. Gwendolen, *Life of Robert Marquis of Salisbury*, Λονδίνο (1921 – 1931), τ. 2, σ. 134

²⁰ K. Basmadjian, *A New History of the Armenians*, Νέα Υόρκη 1917, σ. 46

ρόλου που διαδραμάτισε η βρετανική διπλωματία απέναντι στο Αρμενικό Ζήτημα, το αξιοσημείωτο γεγονός αφορά την επιδεξιότητα στους χειρισμούς με τους οποίους πέτυχε να ματαιώσει το σχέδιο των Ρώσων, οι οποίοι είχαν διαφορετική πολιτική. Φυσικά οι Μεγάλες Δυνάμεις επιθυμούσαν να διαφυλάξουν και τα δικά τους συμφέροντα. Η Ρωσία δεν ήθελε να ρισκάρει την απώλεια των ανατολικών επαρχιών που κατέκτησε το 1878, ενώ η ηττημένη και ταλαιπωρημένη Τουρκία δεν ήθελε να εφαρμόσει την αναγκαστική συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Αλλά η Αγγλία επενέβη γρήγορα και υπό την απειλή ενός νέου επικείμενου πολέμου, για την υλοποίηση του οποίου η κυβέρνηση, εκτός από την προετοιμασία του στρατού της, είχε δαπανήσει έξι εκατομμύρια λίρες στερλίνες σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα, υποχρέωσε τη Ρωσία να συμφωνήσει για την αντικατάσταση αυτής της Συνθήκης με εκείνης του Βερολίνου το 1878. Τα ρωσικά στρατεύματα έπρεπε να αποχωρήσουν και η εξέλιξη του πολέμου ήταν πλέον στα χέρια των Οθωμανών. Προστατεύοντας με επιτυχία αυτό που θεωρούσε ως μια από τις στρατηγικές χερσαίες διόδους προς την Ινδία, η Αγγλία κατέληξε στη δημιουργία μιας διόδου άλλου τύπου, που είχε ως αποτέλεσμα την παρατεταμένη δοκιμασία της Αρμενίας και την πλήρη καταστροφή του αρμενικού πληθυσμού²¹.

Πρέπει ακόμη να λάβουμε υπόψη μας τη νομική πλευρά αυτής της απόφασης, σε σχέση με το διεθνές δίκαιο. Για να τη δικαιολογήσει, η Αγγλία είχε επικαλεστεί τη Συνθήκη των Παρισίων του 1856, της οποίας το άρθρο 9 απαγόρευε στις Δυνάμεις να επεμβαίνουν ατομικά ή συλλογικά στις εσωτερικές υποθέσεις της Τουρκίας και της οποίας το άρθρο 7 απαγόρευε ομοίως να παρεμβαίνουν στην ανεξαρτησία και την κυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, προσθέτοντας ότι κάθε παραβίαση αυτού του όρου θα προκαλούσε την αντίδραση των Δυνάμεων. Στις 4 Ιουνίου η Αγγλία υπέγραψε μυστικά με την Τουρκία τη συμφωνία για την Κύπρο, της οποίας το άρθρο 1 εμπεριείχε αμυντική συμμαχία για τις δύο χώρες. Η Αγγλία με την κυριαρχία στο νησί, δεσμευόταν να συνεργαστεί με την Οθωμανική Αυτοκρατορία²². Έτσι, η Αγγλία έπρεπε πλέον να υπερασπιστεί διά των όπλων τα τουρκικά εδάφη, σε περίπτωση που καταλαμβάνονταν μελλοντικά από τη Ρωσία. Σε ανταπόδοση ο σουλτάνος υποσχόταν στην Αγγλία να εισαγάγει τις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις στα εδάφη που κατοικούνταν από τους Αρμένιους. Οι προϋποθέσεις

²¹ M. Mann, *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing*, Κέμπριτζ 2004, σ. 78.

²² D. Roderic, «The Armenian Crisis (1912 – 1914)», στο: *American Historical Review*, τ.χ. 53, αρ. 3, ΗΠΑ 1948, σ. 65

και οι όροι εμπεριέχονταν στα άρθρα της Συνθήκης και έπρεπε να τηρηθούν με ευλάβεια για όλα τα κράτη. Καμιά Δύναμη δεν μπορούσε να κάνει ατομικά, ούτε μυστικά συμφωνίες που θα επηρέαζαν την ακεραιότητα των Οθωμανικών εδαφών. Επιπλέον το πρώτο μέρος του άρθρου 7 αυτής της συνθήκης, αναφέρει ότι οι υπογράφωντες Ευρωπαίοι δηλώνουν ότι η Υψηλή Πύλη δεχόταν να συμμετάσχει στα πλεονεκτήματα του δημοσίου δικαίου και του συστήματος της Ευρώπης. Υπό αυτή την έννοια η Σύμβαση της Κύπρου έμοιαζε μάλλον με μια κατάργηση του δημοσίου δικαίου, αφού αφαιρούσε από τις Δυνάμεις το δικαίωμα να ασκήσουν την ανώτατη δικαιοδοσία που τους επιτρεπόταν με βάση το δίκαιο της συνθήκης²³.

2.2. Η Αυστριακή πολιτική: Η συγκατάθεση στις σφαγές

Οι ασυνέχειες στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής από τις Δυνάμεις δεν υπολείπονται σε σπουδαιότητα από τις μεταστροφές και τις υπεκφυγές τους στον ορισμό αυτής της πολιτικής. Όπως και στις περιπτώσεις των Άγγλων και των Ρώσων, μια τέτοια αντιστροφή χαρακτήριζε τις αμφιταλαντεύσεις στη στάση της Αυστρίας προς την Τουρκία και στις μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Ευρωπαϊκή Συναυλία κατάφερε να λειτουργήσει, παρά τις λίγες και περιοδικές τριβές, καθ' όλη τη διάρκεια των δεκαετιών που προηγήθηκαν και ακολούθησαν τον πόλεμο της Κριμαίας. Κατά τη διάρκεια αυτού του πολέμου είχε καταφέρει να ασκήσει την επιρροή της επί της Τουρκίας και την είχε πείσει να δημοσιεύσει νόμους σχεδόν σε συμφωνία με το σύστημα του δημοσίου ευρωπαϊκού δικαίου. Αυτές οι επεμβάσεις είχαν γίνει προς όφελος των χριστιανών υπηκόων της Αυτοκρατορίας γενικά²⁴.

Συνεπώς σε αυτή την πολιτική, ο κόμης Φρήντριχ Μπεστ, πρωθυπουργός και καγκελάριος της Αυστρίας, συνηγόρησε ανοικτά, το 1867, υπέρ ενός συστήματος αυτονομίας για τις χριστιανικές εθνότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με την οποία είχαν διατηρήσει έναν χαλαρό δεσμό υποτέλειας²⁵. Ο Μπεστ θεωρούσε ότι η Αυτοκρατορία ήταν ασθενής και μάλιστα ετοιμοθάνατη, και πίεζε για ένα τολμηρό συμβούλιο που θα περιλάμβανε το σχέδιο αναδιανομής των εδαφών της. Ειρωνικά, η Ρωσία, η οποία επίσης θα αντέστρεφε την πολιτική της ένα τέταρτο του αιώνα αργότερα, συνηγορούσε την ίδια στιγμή υπέρ της ίδιας πολιτικής μέσω του πρίγκηπα

²³ G. Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*, Καλιφόρνια 2002, σ. 18.

²⁴ Β. Ντάντριαν, *Η Ιστορία της Αρμενικής Γενοκτονίας*, Αθήνα 2002, σ. 160 – 162

²⁵ R. Adalian, *Historical Dictionary of Armenia*, Μέριλαντ 2010, σ. 585

Αλεξάντρ Γκορτσάκοφ, του καγκελαρίου και υπουργού Εξωτερικών, ο οποίος αντιτίθετο όμως στην Αυστρία, για το ρόλο αυτής της τελευταίας στη Συνθήκη των Παρισίων που υπεγράφη μετά τον πόλεμο της Κριμαίας. Ο Μπεστ παραδεχόταν ότι η Συνθήκη των Παρισίων είχε αποτύχει να εξασφαλίσει βελτιώσεις στη μεταχείριση των χριστιανών υπηκόων της Τουρκίας και πρότεινε μια καινούργια διευθέτηση, σύμφωνα με την οποία αυτοί οι υπήκοοι θα τίθεντο υπό την προστατευτική ασπίδα της Ευρώπης. Αλλά αυτή η στάση παραχώρησε τη θέση της σε μια καινούργια πολιτική την περίοδο των σφαγών.

Δεν μπορούμε να αμφισβητήσουμε ότι η Αυστρία απηχούσε σχεδόν τις θέσεις της Γερμανίας. Πράγματι, ο Φίλιππος Γ' Έλενμπουργκ, πρεσβευτής της Γερμανίας στην Αυστρία, σε μια επικοινωνία του με τον Μαρσάν, επιτετραμμένο της Γαλλίας στη Βιέννη, εξέφρασε την επιθυμία ώστε η Αυστρία να μιμηθεί τη Γερμανία σε αυτό το σημείο, δηλώνοντας ότι το Ζήτημα της Αρμενίας δεν υφίσταται για τις δύο χώρες. Σε μια άλλη επικοινωνία με τον Βελσεράϊμπ, τμηματάρχη του Υπουργείου Εξωτερικών της Αυστρίας, ο Μαρσάν πληροφορήθηκε ότι το ζήτημα απαιτούσε αυτοσυγκράτηση και μέγιστη φρόνηση. Ο Βελσεράϊμπ κατέκρινε τις προσπάθειες της Βρετανίας να θέσει υπό μεταρρυθμίσεις την Τουρκία, θεωρώντας ότι ασκεί λάθος πολιτική, την οποία δεν έχει υπολογίσει σωστά. Αναφερόμενο στις μεταρρυθμίσεις που συνομολογήθηκαν από τη Συνθήκη του Βερολίνου, το Υπουργείο των Εξωτερικών, τις απέρριπτε ως δεσμεύσεις που είχαν κρυφές περιπλοκές για τις Δυνάμεις. Η ελεύθερη δράση του σουλτάνου δεν εμποδιζόταν από τη ρωσική πολιτική, την οποία υιοθέτησε ο Μαρσάν, ερχόμενος σε αντίθεση με τη συνολική γαλλική πολιτική στο θέμα αυτό²⁶.

Η Αυστρία είχε ένα ενδιαφέρον στη διατήρηση του οθωμανικού συστήματος, για την υπεράσπιση του οποίου θα δεσμευόταν διπλωματικά ώστε να αποφύγει τους συνεπαγόμενους κινδύνους από την αποσύνθεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επιπλέον, εφόσον ήταν αυτοκρατορική δύναμη, η οποία δεν μπορούσε να βρει τη δικαίωσή της παρά μόνον στην επέκταση, η Αυστρία δεν ήταν απαλλαγμένη από μια ορισμένη τάση να διατηρεί βλέψεις επί των οθωμανικών εδαφών. Λύση του Αρμενικού Ζητήματος με τη δημοσίευση των μεταρρυθμίσεων, θεωρείτο ως μια επιζήμια θεραπεία για τέτοιες αποικιακές βλέψεις, εφόσον οι μεταρρυθμίσεις υποτίθεται ότι ενίσχυαν την Τουρκία και παρατείναν τη βιωσιμότητα

²⁶ Μυστική έκθεση του Χάντσεφελντ, σ. 25 – 26

της αυτοκρατορίας, ενώ βελτίωναν την κατάσταση των Αρμενίων. Η λύση αυτής της υποκειμενικής αμφιθυμίας ήταν να συνεχιστεί η κλιμάκωση της σύγκρουσης και να καταλήξει σε ακρότητες και από τις δύο πλευρές. Μόνο τότε θα παρουσιαζόταν η ευκαιρία να υποκαταστήσει τις αυτοκρατορικές φιλοδοξίες στις αμφίβολες πρωτοβουλίες της ανθρωπιστικής επέμβασης²⁷. Αυτή ήταν αναμφίβολα η στάση του Αυστριακού Υπουργού Εξωτερικών, Αγκενόρ Γκολουχόβσκι, ο οποίος κατά τη συνάντησή του με τον πρίγκηπα Λομπανόφ συμφώνησε να υπογράψει σχετική συμφωνία με την οποία οι δύο δυνάμεις θα προστάτευαν την ακεραιότητα των εδαφών και τα συμφέροντα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κατά τις σφαγές του 1894 – 1896, ο Αυστριακός υπουργός εναντιώθηκε στην πραγματοποίηση οποιασδήποτε καταναγκαστικής ενέργειας εναντίον του σουλτάνου, παρά τις τραγικές διαστάσεις που πήραν οι μαζικοί φόννοι²⁸.

2.3. Η μεταστροφή της Ρωσίας

Η αρμενική πολιτική της τσαρικής Ρωσίας σκλήρυνε βαθμιαία, παίρνοντας μια βαθιά αδιάλλακτη θέση κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα. Η Ρωσία είχε δώσει μεγάλη ώθηση στην υιοθέτηση της αρχής της ανθρωπιστικής επέμβασης από τις Δυνάμεις, στη διάρκεια των πέντε προηγούμενων δεκαετιών. Αυτή η καινούργια θέση αντιπροσώπευε μια παράδοση ανατροπή ρόλων, που είχε καταστροφικές συνέπειες για τους Αρμένιους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πολλές σκέψεις εξηγούν τη μεταστροφή αυτής της πολιτικής. Η ρωσική δυναστεία των Ρομανόφ, έχοντας να αντιμετωπίσει μηδενιστικές προκλήσεις στο εσωτερικό μέτωπο, ανέπτυξε έναν αόριστο φόβο που μοιραζόταν σε ποικίλο βαθμό με τις άλλες ευρωπαϊκές δυναστείες, όπως οι Χόχενζόλερν της Γερμανίας και οι Αψβούργοι – Λωρέν της Αυστρίας. Αυτές οι δυναστείες άρχισαν να φοβούνται τις εσωτερικές δυσaréσκειες που μπορούσαν να καταλήξουν σε εξεγέρσεις προκαλώντας την ανατροπή των καθεστώτων τους²⁹.

Η εμφάνιση των αρμενικών επαναστατικών κινημάτων στην Υπερκαυκασία και η διακηρυγμένη θέληση να απελευθερώσουν τους συγγενείς πληθυσμούς στην Οθωμανική Αυτοκρατορία από τον τουρκικό ζυγό, θεωρούνται από τις τσαρικές

²⁷ M. Malcolm, *The Sultan and the Powers*, Λονδίνο 1896, σ. 56 – 63

²⁸ K. Derghougassian, «The Armenian Genocide on the International Agenda: the case for diplomatic engagement», στο: Society of Armenian Studies, *Haigazian Armenological Review*, τ.χ. 32, Αρμενία 2012, σ. 232 – 234

²⁹ V. Kurkjian, *History of Armenia*, Μίσιγκαν 1964, σ. 85 – 494

αρχές ως σοβαρές απειλές. Το φάντασμα μιας μελλοντικής εδραιωμένης Αρμενίας που κυριαρχούσε στην Ανατολική Τουρκία και τον δυτικό Καύκασο και ύψωνε το ανάστημά της εναντίον της ρωσικής κυριαρχίας, αποτελούσε μέρος αυτής της ανησυχίας. Οι αρμενικές μεταρρυθμίσεις στην Τουρκία, μπορεί να ενθάρρυναν αυτή την πορεία. Αντίστροφα, η αποτροπή αυτών των αλλαγών μπορεί να συνέχιζε να τροφοδοτεί τη σύγκρουση εξουθενώνοντας και τα δύο κράτη. Η προοπτική αυτή συμφωνούσε με τις ρωσικές βλέψεις στα οθωμανικά εδάφη. Ως εκ τούτου η Ρωσία ξεκίνησε μια σειρά διπλωματικών χειρισμών και μηχανορραφιών, ματαιώνοντας ακόμη και τις προσπάθειες των άλλων Δυνάμεων, ειδικά αυτές της Μεγάλης Βρετανίας³⁰.

Ο κύριος εκφραστής της πολιτικής ήταν ο Λομπανόφ. Η υπουργοποίησή του συνέπεσε με την ταραχώδη περίοδο κατά τη διάρκεια της οποίας η σύγκρουση εντάθηκε κυρίως εξαιτίας της διεύρυνσης και της διεθνοποίησής της. Ο Λομπανόφ ήταν ο πρεσβευτής της Ρωσίας στη Βιέννη (1882 – 1894) και προήχθη στη θέση του υπουργού Εξωτερικών το 1895. Στο αξίωμα αυτό παρέμεινε μέχρι το θάνατό του, που συνέβη στις 30 Αυγούστου 1896. Πρέπει να σημειώσουμε επίσης ότι ήταν ο πρεσβευτής της Ρωσίας στην Κωνσταντινούπολη κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου του Βερολίνου το 1878. Όπως συχνά συμβαίνει, κληρονόμησε μια πολιτική που σφυρηλατήθηκε από τους προκατόχους του, στην οποία η αρμενική πολιτική του είχε ήδη προδιαγραφεί³¹.

Αυτό είναι αξιοσημείωτο σ' αυτή την κληρονομιά, είναι ο αντίκτυπος από τη ρωσική απογοήτευση στα Βαλκάνια πάνω στη μεταγενέστερη πολιτική τους απέναντι στους Αρμένιους. Τα συστατικά αυτών των συγκρούσεων εθνοτήτων στα Βαλκάνια, ήταν από κάθε άποψη συγκρίσιμα με αυτά της άρμενο – τουρκικής σύγκρουσης. Γι' αυτό οι Ρώσοι άρχισαν να εξάγουν ορισμένα συμπεράσματα και ανάλογα να γενικεύουν από αυτά. Η απογοήτευση προερχόταν απ' αυτά που θεωρούσαν ως θλιβερή έκβαση των πολυάριθμων ενεργειών της ανθρωπιστικής επέμβασης στη Βαλκανική Χερσόνησο. Πράγματι, από τότε που η Ρωσία άρχισε να επεμβαίνει υπέρ των βαλκανικών εθνοτήτων και τις βοήθησε ουσιαστικά να χειραφετηθούν από την τουρκική κυριαρχία, οι προσδοκίες της εκφυλίστηκαν σταθερά από τη μαγεία ενός μεθυστικού εθνικισμού που ζωντάνευε αυτές τις εθνότητες την επαύριον της χειραφέτησής τους. Συνεπώς, ορισμένοι Ρώσοι πολιτικοί και διπλωμάτες άρχισαν να

³⁰ G. Bournoutian, *ό. π.*, σ. 18

³¹ R. Adalian, *ό. π.*, σ. 18.

κακολογούν αυτές τις εκδηλώσεις εθνικισμού, που τις προσδιόριζαν ως φαύλες εκδηλώσεις αχαριστίας³². Αυτή η στάση σκλήρυνε περισσότερο κατά τις δεκαετίες που ακολούθησαν την υπογραφή της Συνθήκης του Βερολίνου το 1878, όταν η Βουλγαρία, η οποία βοηθήθηκε αποφασιστικά από τη Ρωσία στον αγώνα της για αυτονομία, άρχισε να εκδηλώνεται εναντίον της προστάτιδός της, αρνούμενη να χαρακτηριστεί ως μίαν αποικία. Κατά την περίοδο αυτή ένα σμήνος Ρώσων αξιωματικών και κρατικών υπαλλήλων είχαν εισβάλει στη βουλγαρική πρωτεύουσα και είχαν μετατρέψει τη χώρα σε ρωσική επαρχία. Κάθε είδους παράπονα θεωρούνταν ως αχαριστία. Η αυξανόμενη δυσαρέσκεια που συνοδευόταν από αντιρωσικά αισθήματα, οδήγησε το 1881 στην ανατροπή του καθεστώτος. Η Ρωσία αντέδρασε τοποθετώντας Ρώσους στρατηγούς, οι οποίοι έπαιρναν τις διαταγές τους απευθείας από τον τσάρο και οι οποίοι διορίστηκαν στα Υπουργεία Εσωτερικών, Πολέμου και Δικαιοσύνης. Οι Βούλγαροι εθνικιστές επινόησαν επομένως το σύνθημα «η Βουλγαρία στους Βούλγαρους». Αυτές ήταν οι συνθήκες υπό τις οποίες αποκρυσταλλώθηκε η βουλγαρική «αχαριστία»³³.

Ήταν κυρίως σε αντίδραση γι' αυτά τα γεγονότα που η Ρωσία εγκατέλειψε τη δραστήρια συμμετοχή της στη συλλογική άσκηση της αρχής της ανθρωπιστικής επέμβασης και μέσω μιας παράξενης αντιστροφής ρόλων, υιοθέτησε τον ρόλο του αντιτιθέμενου σε κάθε προσπάθεια των Δυνάμεων να επιβάλλουν μεταρρυθμίσεις στην Τουρκία. Ο αρχιτέκτων αυτής της πολιτικής ήταν ο Νικόλαος Γκίερς, υπουργός εξωτερικών της Ρωσίας ως το 1895. Ο Γκίερς παραδεχόταν ότι οι Αρμένιοι ήταν εκτεθειμένοι σε τρομερές αδικίες εκ μέρους του μουσουλμανικού πληθυσμού· η Ρωσία δεν γινόταν να εγείρει τις διατάξεις της Συνθήκης του Βερολίνου, γιατί ήταν αδιάφορη για την επέκταση της κυριαρχίας της σε μουσουλμανικά εδάφη, αν και επιθυμούσε για στρατηγικούς λόγους τις περιοχές του Καρς και του Βατούμ³⁴.

Την εποχή που ο Γκίερς ήταν Υπουργός Εξωτερικών, ο Λομπανόφ επιδίωξε τη φιλία του σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ, με σκοπό να τον αποτρέψει να υιοθετήσει τις μεταρρυθμίσεις έτσι όπως είχαν συμφωνηθεί και να τον ενημερώσει για τα κυριαρχικά σχέδια της Αγγλίας. Εκείνη την εποχή, Βρετανοί αξιωματικοί είχαν βρεθεί στις ασιατικές οθωμανικές επαρχίες λαμβάνοντας τον ρόλο προξένων, οι οποίοι ξεσήκωσαν αντιδράσεις από την πλευρά της Ρωσίας. Η άποψη αυτή

³² V. Kurkjian, *ό. π.*, σ. 85 – 494

³³ R. Overy, *The Times Complete History of the World*, Νέα Υόρκη 2010, σ. 252 – 253

³⁴ Foreign Office, 424/188, αρχ. Αρ. 160 - έκθεση του Βρετανού επιτραμμένου στην Κωνσταντινούπολη, Χερμπερτ στον πρωθυπουργό Σώλσμπερυ, 31 Αυγούστου 1896

εκφράστηκε ενώπιον του αυτοκράτορα Γουλιέλμου στον Ρώσο Υπουργό Πολέμου Μιλιούτιν το 1879. Οι ρωσικές προσπάθειες υποκίνησης εναντίον της Αγγλίας και προσέγγισης με την Τουρκία, έφτασαν στο αποκορύφωμα με τη σύναψη στην Κωνσταντινούπολη επίσημης μυστικής συμφωνίας μεταξύ του τσάρου και του σουλτάνου. Ο σουλτάνος Αβδούλ Χαμίτ δέχτηκε σε ακρόαση το φθινόπωρο του 1879 τον στρατηγό Ομπρούτσεφ, αρχηγό του γενικού επιτελείου της Ρωσίας και εκπρόσωπο του Ρώσου υπουργού Πολέμου, Μιλιούτιν. Η συνάντηση είχε κανονιστεί από τον Λομπανόφ. Ο Ομπρούτσεφ σε συνάντηση στην Κωνσταντινούπολη, δέχτηκε έπειτα από την εκχώρηση των Στενών των Βαλκανίων, την παροχή βοήθειας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία³⁵.

Ο Λομπανόφ ήταν διάδοχος και φίλος του Γκίερς και η ανησυχία του για τη βουλγαρική επέκταση έπαιξε σημαντικό ρόλο στις αποφάσεις του ως Υπουργός Εξωτερικών το 1895 – 1896. Ήταν κατά την εποχή αυτή που η βιωσιμότητα της αρχής της ανθρωπιστικής επέμβασης ως πρότυπη μεθόδου στις διεθνείς σχέσεις δοκιμάστηκε σοβαρά και, λόγω της υπολογισμένης αδιαλλαξίας του Λομπανόφ, υπονομεύθηκε εντελώς από τους διπλωματικούς χειρισμούς. Συνεπώς, Ο Αβδούλ Χαμίτ αφέθηκε σχεδόν ελεύθερος να εγκαινιάσει την ίδια αυτή περίοδο της ευρείας έκτασης σφαγές στην Αυτοκρατορία, που θα περιγραφούν παρακάτω. Κατά τις μακροχρόνιες διαπραγματεύσεις για τις αρμενικές μεταρρυθμίσεις, την κρίσιμη περίοδο από το Μάρτιο ως τον Οκτώβριο του 1895, ο Λομπανόφ δήλωσε δυο φορές στον σερ Φρανκ Κάβεντις Λάσελς, πρεσβευτή της Μεγάλης Βρετανίας στη Μόσχα, ότι η κυβέρνησή του δεν θα μπορούσε να αποδεχθεί μια Βουλγαρία στα σύνορα της Ρωσίας³⁶. Επιπλέον ο Λομπανόφ απέρριψε τη βρετανική εισήγηση να χρησιμοποιήσει τη δύναμη εναντίον του σουλτάνου³⁷.

Οι Γερμανοί και οι Γάλλοι διπλωμάτες είχαν συνείδηση της πραγματικής σημασίας αυτών των μέτρων, τα οποία καθόριζαν ως μέτρα παρεμπόδισης εναντίον ενός συλλογικού σχεδίου δυναμικής επέμβασης από τις Δυνάμεις και ενημέρωσαν τις αντίστοιχες κυβερνήσεις τους. Ο κόμης Χένκελ φον Ντόνερσμαρκ, πληροφόρησε τον καγκελάριό του στο Βερολίνο, ότι η Ρωσία торπιλίζει τα αποτελέσματα των βρετανικών προειδοποιήσεων προς την Τουρκία, ενθαρρύνοντας μυστικά αυτή την

³⁵ I. Bey, «Armenia and the Armenians», στο: *Fortnightly Review DCX*, 1^η σειρά, Αγγλία, 1.10.1917, σ. 497

³⁶ S. Moranian, «The Armenian Genocide and American Missionary Relief Efforts», στο: J. Winter, *America and the Armenian Genocide of 1915*, Κέιμπριτζ 2004, σ. 185 – 213

³⁷ Blue Book, ό. π., σ. 83 – 87

τελευταία να αντισταθεί στις απειλές. Ο Ράντολιν πληροφόρησε το Βερολίνο ότι οι Ρώσοι υποστηρίζουν ανοικτά τον Σουλτάνο³⁸.

Εκείνη τη στιγμή ο σουλτάνος είχε απορρίψει το σχέδιο των μεταρρυθμίσεων του Μαΐου 1895 που πρότειναν οι Δυνάμεις. Τέσσερις μήνες αργότερα, ο Ράντολιν τονίζει την επιφανειακή συνεργασία Ρώσων και Άγγλων, ενώ επισημαίνει ότι ο σουλτάνος δεν έλαβε στα σοβαρά τις αρμένικες μεταρρυθμίσεις³⁹.

Από μέρους του ο Σάουρμα, ο Γερμανός πρεσβευτής στην Τουρκία, τόνιζε τα μυστικά σχέδια των Ρώσων στην Τουρκία, προβάλλοντάς τα ως έναν από τους λόγους αδιαφορίας του για τις φρικαλεότητες που διαπράττει. Ο Σάουρμα αναφέρει ότι η Ρωσία ετοιμάζεται να εξαπολύσει αιφνιδιαστική επίθεση εναντίον της Τουρκίας, όταν θα κρίνει ότι ήλθε η στιγμή και ότι θα είναι σίγουρη για μια γρήγορη επιτυχία. Γι' αυτό το λόγο, η Ρωσία εύχεται τη συρρίκνωση και την καταστροφή της Τουρκίας, παρά τη βελτίωση των συνθηκών μέσω μεταρρυθμίσεων⁴⁰.

Η σφαγή του Αυγούστου του 1896 στην Κωνσταντινούπολη ήταν ο τελευταίος κρίκος μιας μακράς αλυσίδας σφαγών που ξεκίνησαν κατά την περίοδο 1894 – 1896⁴¹. Καλύπτοντας αυτές τις σφαγές στις εκθέσεις τους, οι ξένοι διπλωμάτες έριχναν ξεκάθαρα το βάρος της ευθύνης στον Λομπανόφ. Η αρμενική πολιτική του περιγραφόταν ως ένα στρατήγημα, ο απαίσιος χαρακτήρας της οποίας απεικονιζόταν ως μια αντανάκλαση της πορωμένης προσωπικότητάς του. Το όλο επεισόδιο έχει ένα στοιχείο ειρωνείας, που αξίζει τον κόπο να επισημάνουμε. Από ένα περίεργο παιχνίδι της μοίρας, ο Λομπανόφ υπήρξε το τελευταίο θύμα αυτής της πώρωσης που του αποδιδόταν. Ο Καμπόν αναφέρει ότι είχε ακούσει από το στόμα του Νελίντοφ, του πρεσβευτή του Λομπανόφ στην Κωνσταντινούπολη, ότι ο πρίγκηπας σκοτώθηκε συνεπεία των σφαγών του Αυγούστου του 1896, σαν κοινός Αρμένιος. Δεν είχε πιστέψει ποτέ ότι ο κίνδυνος των μαζικών σφαγών ήταν ορατός. Επίσης είχε προειδοποιηθεί για τις συνέπειες της καταστροφής, αλλά δεν τις θεώρησε σημαντικές. Ο Λομπανόφ αφυπνίστηκε ξαφνικά στη Βιέννη, αναγνώρισε τη συμμετοχή του στον όλεθρο και αισθάνθηκε βαθιές τύψεις, στις οποίες αποδίδεται και η θανατηφόρα καρδιακή προσβολή που υπέστη⁴². Ο αυτοκράτορας της Αυστρίας,

³⁸ Gosudarstvennyi Arkhiv Rossiiskoi Federatsii, φ. 651, αρχ. 1, αρ. 39, 1.11 (αγγλική μετάφραση)

³⁹ V. Avedian, «State Identity, Continuity, and Responsibility: The Ottoman Empire, the Republic of Turkey and the Armenian Genocide», στο: *The European Journal of International Law* τ.χ. 23 αρ. 3, Οξφόρδη 2012, σ. 811

⁴⁰ L. Kuper, *Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century*, Γέιλ 1981, σ. 12 – 250

⁴¹ A. Williams, «Armenian Horrors Grow», *New York Times*, Νέα Υόρκη, 6.8.1915, αρ. Φ. 6 – 7.

⁴² P. Cambon, *Correspondance*, τ.χ. 1, Παρίσι 1940, σ. 412 – 415

Φραγκίσκος Ιωσήφ Α΄, ο οποίος προσπάθησε να τον παροτρύνει να λάβει μέτρα για μια ενέργεια υπέρ της διάσωσης των Αρμενίων δεν τα κατάφερε. Η είδηση που έλαβε μέσω ενός τηλεγραφήματος για τις σφαγές τις 26^{ης} Αυγούστου 1896, έκανε την αδύναμη καρδιά του να σταματήσει για πάντα.

Ερμηνεύοντας τη σύγκλιση απόψεων μεταξύ του Λομπανόφ και του Ανωτό για το Αρμενικό Ζήτημα, ο Μπεράρ ισχυρίζεται πως οι δύο διπλωμάτες ενεργούσαν σαν να είχαν λάβει μια προσωπική δέσμευση να προστατεύσουν τον Αβδούλ Χαμίτ και να διαφυλάξουν το καθεστώς του. Ο Μπεράρ προσθέτει ότι σχεδόν το κατάφεραν, διότι οι δύο άνδρες μοιράζονταν μια βαθιά μνησικακία προς ορισμένες εθνότητες που είχαν απελευθερωθεί χάρις τη βοήθεια της Ρωσίας και της Γαλλίας και μετά φάνηκαν αγάριστες απέναντι στους ευεργέτες τους.

Η διπλωματική αλληλογραφία που ακολούθησε μετά τον χαμό του Λομπανόφ ρίχνει άπλετο φως στα αίτια αποτυχίας των μεγάλων Δυνάμεων να προβλέψουν και μετά να τιωρήσουν το έγκλημα της εξολόθρευσης των Αρμενίων, ενώ υπογραμμιζόταν ο κρίσιμος ρόλος σ' αυτή την αποτυχία της αδιάλλακτης στάσης της Ρωσίας. Μερικές ώρες μετά το θάνατο του Λομπανόφ, ο τσάρος Νικόλαος Β΄ εξέφρασε τη συμπάθειά του προς το σουλτάνο και είπε στον πρεσβευτή της Τουρκίας στη Βιέννη ότι δεν αισθανόταν καμιά συμπάθεια για τους Αρμένιους, οι οποίοι είχαν επιχειρήσει παρόμοιες πράξεις επίθεσης στον Καύκασο⁴³.

Σε μια λεπτομερή έκθεσή του ο Βρετανός πρεσβευτής στη Ρωσία, σερ Ν.Ρ. Ο' Κόννορ, η κρίσιμη σημασία μιας Άγγλο – ρωσικής συμφωνίας για την εφαρμογή ανθρωπιστικής επέμβασης, ήλθε για μίαν ακόμη φορά στο προσκήνιο. Με έναν τρόπο πιο ειλικρινή από ό,τι συνήθως στις πολιτικές υποθέσεις, ο Τσίτσκιν, Ρώσος Υφυπουργός Εξωτερικών, του είχε αποκαλύψει ότι – στις συναντήσεις τους στη Βιέννη και στο Μπρεσλάου – οι αυτοκράτορες της Ρωσίας, της Αυστρίας και της Γερμανίας, είχαν συμφωνήσει στην ανάγκη να διατηρήσουν το υπάρχον καθεστώς στην Τουρκία, από φόβο μήπως αναπτυχθούν ξαφνικά σοβαρές πολιτικές περιπλοκές μέσω προσφυγής σε οποιαδήποτε βίαιη αλλαγή. Ο Ο' Κόννορ του είχε ζητήσει να μην δυσπιστεί απέναντι στη Μεγάλη Βρετανία και, στο όνομα της ανθρωπότητας και του πολιτισμού, να συνεργαστεί με αυτήν, διότι αν οι δύο χώρες δεν συντόνιζαν τις προσπάθειές τους, αυτές οι φρικαλεότητες θα εξακολουθούσαν να συντελούνται.

⁴³ Foreign Office 424/188, αρχ. αρ. 160, απόρρητο τηλεγράφημα αρ. 373, έκθεση του Βρετανού επιτετραμμένου στην Κωνσταντινούπολη Χέρμπερτ στον πρωθυπουργό Σώλσμπερν, 31 Αυγούστου 1896

Πρόσθετε επιπλέον ότι ο σουλτάνος δεν μπορούσε να αντισταθεί στη συνδυασμένη πίεση της Ρωσίας και της Αγγλίας. Ο Τσίτσκιν είχε αντιτείνει ότι, στο παρελθόν, η Αγγλία είχε σαμποτάρει τις ρωσικές προσπάθειες για να λυθεί το Αρμενικό Ζήτημα: «Κάθε φορά που η Ρωσία προσπαθούσε να κάνει ένα βήμα μπροστά, έβρισκε την Αγγλία στο δρόμο της...»⁴⁴.

2.4. Η συμμαχία ανάμεσα στη Γαλλία και τη Ρωσία και η τάση μεταξύ ανθρωπισμού και καιροσκοπισμού στη γαλλική εξωτερική πολιτική

Πολύ καιρό πριν οι άλλες Δυνάμεις προκληθούν να επέμβουν στις υποθέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η Γαλλία είχε επιβληθεί ως μια προνομιούχος Δύναμη στην Αυτοκρατορία, που είχε χορηγήσει από το 1535 μια σειρά παραχωρήσεων στους τομείς του εμπορίου, του δικαίου και της θρησκείας. Ως εκ τούτου, η γαλλική κουλτούρα και επιρροή έγιναν κυρίαρχες σε ολόκληρη την αυτοκρατορία και η πιο σημαντική συνεισφορά στην πορεία της Τουρκίας συνέβη στα αρχικά στάδια της βασιλείας του Ναπολέοντα Γ', ο οποίος για να υπερασπιστεί τα τουρκικά συμφέροντα, συμμετείχε σε μια συμμαχία εναντίον του τσάρου της Ρωσίας και θυσίασε κατά τον πόλεμο της Κριμαίας σημαντικούς ανθρώπινους και οικονομικούς πόρους για να σπεύσει σε βοήθεια του τουρκικού κράτους⁴⁵. Ο Ναπολέον Γ' διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο στη διατύπωση των άρθρων της Συνθήκης των Παρισίων, που συνήφθη στις 30 Μαρτίου 1856. Ανάμεσα σε αυτά τα άρθρα πρέπει να σημειώσουμε τη δέσμευση των Δυνάμεων να προστατεύσουν την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, να αποκαταστήσουν τα σύνορά της στα προ του πολέμου όρια (σε βάρος της Ρωσίας) και να ζητήσουν από το σουλτάνο να χορηγήσει στους μη μουσουλμάνους υπηκόους καθεστώς ισότητας ενώπιον του νόμου. Η πιο σοβαρή απόφαση υπήρξε η είσοδος της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Συναυλία, που οφειλόταν κατά μεγάλο μέρος στις προσπάθειες του Ναπολέοντα Γ'.

Κατά την περίοδο της βασιλείας του Αβδούλ Χαμίτ, η θέση της Γαλλίας στις υποθέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχε αποκτήσει περισσότερη σπουδαιότητα. Χάρη στις μεγάλες επενδύσεις στην εθνική οικονομία της Αυτοκρατορίας, η Γαλλία είχε κερδίσει επιρροή, επισκιάζοντας ως προς αυτό τις άλλες Δυνάμεις. Σύμφωνα με τον Γάλλο πρεσβευτή Καμπόν την εποχή των σφαγών

⁴⁴ Αρχ. Αρ. 258, «εμπιστευτικό» τηλεγράφημα αρ. 208, μήνυμα στις 17 Σεπτεμβρίου 1896 του Ο' Κόννορ στον Σώλσμπερν

⁴⁵ H. Roderique, *Reform in the Ottoman Empire*, Πρίνστον 1963, σ. 65

του 1896, το 70% των οθωμανικών χρεογράφων ανήκαν στη Γαλλία. Πράγματι, τέσσερα χρόνια μετά το 1896, οι γαλλικές τοποθετήσεις σχετικά με χρέη και επενδύσεις στο οθωμανικό εμπόριο και τη βιομηχανία, είχαν υπερβεί εκείνα όλων των άλλων χωρών και ανέρχονταν σε δύο δισεκατομμύρια φράγκα. Την παραμονή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ο αριθμός αυτός είχε ανέλθει στα τρία δισεκατομμύρια⁴⁶. Έτσι, ειδικά για τη Γαλλία, τα ποσά που διακυβεύονταν ήταν πολύ υψηλά. Γι' αυτό το λόγο, ήταν επιτακτική η ανάγκη για τη Γαλλία, να κάνει ό,τι ήταν δυνατό για τη διατήρηση του στάτους κβο ως προς αυτό και να αντισταθεί σθεναρά εναντίον κάθε απόπειρας αλλαγής του υφισταμένου οθωμανικού συστήματος. Μια τέτοια θέση υποδήλωνε ασφαλώς μια παντελή αντίθεση, απέναντι σε κάθε ιδέα μεταρρύθμισης. Ο Βίκτωρ Μπεράρ, τονίζει ότι ο Αβδούλ Χαμίτ επέτρεπε στη Γαλλία και στους χρηματοδότες της, να κερδίζουν χρήματα κι έδινε πολύ μεγάλα ποσά και παράσημα στους δημοσιογράφους της. Έπρεπε λοιπόν η Γαλλία να αποτρέψει κάθε πιθανότητα συρρίκνωσης της Αυτοκρατορίας, αλλά επίσης και της απολυταρχίας του σουλτάνου. Ο Μπεράρ επέπληξε τη χώρα του για τη συνωμοσία της σιωπής απέναντι στην τραγωδία αυτών των σφαγών, επιτιθέμενος ειδικά στον γαλλικό Τύπο.

Η πολιτική που ακολούθησε ο διάδοχος Ανοτώ σε ό,τι αφορούσε την Τουρκία και τους Αρμένιους της Τουρκίας, βασιζόταν σε ένα αμάλγαμα εθνικών συμφερόντων και προτεραιοτήτων αφενός και προσωπικών αισθημάτων αφοσίωσης προς τον Αβδούλ Χαμίτ αφετέρου. Η διπλωματική του καριέρα γνώρισε μια γρήγορη άνοδο ενώ ήταν νέος ενώ υπηρέτησε πρώτα ως σύμβουλος και αργότερα ως επιτετραμμένος στη γαλλική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη. Ο Ανοτώ έτρεφε εκτίμηση στο πρόσωπο του σουλτάνου Χαμίτ και στην αξία της πολιτικής του. Έτσι, ο Ανοτώ αγνόησε επιδεικτικά τον Καμπόν και διατηρούσε μια καθαρά προσωποποιημένη πολιτική προς την Τουρκία και από τον Ορσέ στο Παρίσι. Ο Ρώσος Υπουργός Εξωτερικών Λομπανόφ, δεν συμπεριφερόταν διαφορετικά αυτή την εποχή απέναντι στον Νελίντοφ, τον πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη⁴⁷.

Οι απόψεις του Ανοτώ φανερώνονται σε ένα άρθρο στη γαλλική εφημερίδα *Επιθεώρηση των Παρισίων*, όπου αναφέρει ότι δεν θεωρεί τις σφαγές ως τραγωδία. Χαρακτήριζε τον Χαμίτ μεγαλόψυχο και θεωρούσε τα επεισόδια μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων αμελητέα και συνηθισμένα. Οι βιαιοπραγίες στο Σασούν και το πρώτο πογκρόμ της Κωνσταντινούπολης, διαπιστώθηκαν και διαδόθηκαν σ'

⁴⁶ H. Feis, *Europe the World's Banker (1870 – 1914)*, Νέα Υόρκη 1961, σ. 51 – 320.

⁴⁷ Δ. Κιτσίκης, *Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα 1998, σ. 92 – 95

ολόκληρο τον κόσμο. Ο Ντοσέν και ο Καμπόν τις έθεσαν στη Βουλή στις 3 Νοεμβρίου 1896, ζητώντας από τον Ανοτώ εξηγήσεις για την υπόθεση των Αρμενίων⁴⁸. Στην ομιλία του ο Κοσέν αναφέρθηκε στα καθήκοντα της Γαλλίας, το οποίο πρώτο και ιερό ήταν να προστατεύσει τους αδύναμους, να βρίσκεται στο πλευρό των καταπιεσμένων και να κάνει θυσίες υπέρ της δικαιοσύνης και της ελευθερίας. Σε απάντηση ο Ανοτώ ανέφερε το επιχείρημα σύμφωνα με το οποίο η Ευρωπαϊκή Συναυλία έπρεπε να εργαστεί μαζί με την οθωμανική κυβέρνηση για να εξασφαλίσει την ευμάρεια της Αυτοκρατορίας. Επέμενε επίσης ότι οι μεταρρυθμίσεις δεν θα περιορίζονταν μόνο στην Αρμενία και ότι η κατάσταση θα δικαιολογούσε την προσφυγή. Υποστηριζόμενος από τους βουλευτές του κέντρου, ο Ανοτώ κέρδισε την ψήφο εμπιστοσύνης με 402 ψήφους υπέρ έναντι 90 κατά⁴⁹.

Οι πιέσεις των διαφωνούντων βουλευτών κατέληξαν, ανάμεσα σε άλλα, στη δέσμευση του Γάλλου υπουργού Εξωτερικών να δημοσιεύσει τη γαλλική Κίτρινη Βίβλο που περιείχε μέρος των εγγράφων και της αλληλογραφίας των Γάλλων διπλωματών από τις αρμενικές σφαγές. Κατάφεραν επίσης να κινητοποιήσουν την κοινή γνώμη με μια δεύτερη επερώτηση του βουλευτή Ζορές για τις σφαγές που ξαναζωντάνεψαν το Ανατολικό Ζήτημα. Οι σφαγές συνέβησαν επειδή δεν απαίτησαν με αρκετό σθένος τις αρμενικές μεταρρυθμίσεις. Επί τρία χρόνια ως το 1897, η γαλλική κυβέρνηση εντρύφησε στη θεατρική επίδειξη κενών υποσχέσεων, κενών εκδηλώσεων και κοινών λόγων και απειλών πίσω από αυτή τη θεατρικότητα, την πραγματικότητα της καταπίεσης και της σφαγής⁵⁰.

Όπως σημειώνει στο έργο του ο Υβ Τερνόν, χάρις σε μια σειρά διαλέξεων, συνεδρίων, βιβλίων, άρθρων και φυλλαδίων, εμφανίστηκε μια κίνηση υποστήριξης στην υπόθεση των Αρμενίων στη Γαλλία. Οι υποστηρικτές της κίνησης αποτελούσαν μέρος του πανθέου των Γάλλων ιδεαλιστών, λογίων, ιστορικών και δημοσιογράφων των οποίων το πνευματικό θάρρος συναγωνιζόταν το πάθος τους για τα υπέρτατα ζητήματα της αλήθειας και της δικαιοσύνης (συμπεριλαμβανομένου και του μελλοντικού πρωθυπουργού Κλεμανσώ). Μέσω αυτών, η Γαλλία ανακάλυψε τα βάσανα της Αρμενίας⁵¹. Αλλά υπέθεταν ότι αυτή η ανακάλυψη θα ωθούσε τη χώρα

⁴⁸ M. Kelly, «Can Sovereigns Be Brought to Justice? The Crime of Genocide's Evolution and the Meaning of the Milosevic Trial», στο: *St. John's Law Review*, Αρ. 76, σειρά 2, ΗΠΑ 2002, σ. 267

⁴⁹ Blue Book, ό. π., σ. 6 – 7

⁵⁰ R. Melson, *Revolution and genocide: on the origins of the Armenian genocide and the Holocaust*, Σικάγο 1996, σ. 147

⁵¹ C. Derderian, «Common Fate, Different Experience: Gender-Specific Aspects of the Armenian Genocide, 1915–1917», στο: *Holocaust and Genocide Studies*, σειρά 19, 1^η Μαρτίου 2005, σ. 1 –25.

τους να τροποποιήσει την πολιτική της και να επιχειρήσει να βελτιώσει τη μοίρα των Αρμενίων υπηκόων της αυτού μεγαλειότητας του σουλτάνου, του οποίου οι προθέσεις ήταν φανερές. Οι δημόσιες διαλέξεις που έδωσαν οι εν λόγω διανοούμενοι, επέτρεψαν βέβαια να εκτεθούν οι αδικίες και οι φρικαλεότητες που υπέστησαν οι Αρμένιοι. Αλλά η κοινή γνώμη στη Γαλλία δεν ήταν εκείνη την εποχή ένας τόσο αποτελεσματικός παράγων για να επιδράσει στην εξωτερική πολιτική όπως στην Αγγλία. Τα όρια ενός τέτοιου εγχειρήματος αποκάλυψης της αλήθειας, ήταν ακόμη πιο τονισμένα από την τάση της γαλλικής Ρεαλπολιτικής που εφαρμοζόταν απέναντι στη Τουρκία, όπου τα γαλλικά ειδικά συμφέροντα και ιδιαιτέρως τα διακυβευόμενα κεφάλαια είχαν ένα κυρίαρχο ρόλο. Η ένταση ανάμεσα στον επεξηγηματικό ιδεαλισμό των Γάλλων διανοούμενων και το σιωπηρό πραγματισμό των αρχιτεκτόνων της γαλλικής εξωτερικής πολιτικής, συνεχίστηκε μέχρι το τέλος της βασιλείας του Αβδούλ Χαμίτ⁵².

Ο ρόλος του Καμπόν στη γενική προσπάθεια να θέσει τέλος σε αυτές τις δοκιμασίες, ξεχωρίζει ως ένα μνημείο στο θρίαμβο της ανθρώπινης ευπρέπειας σε μίαν ατμόσφαιρα διάχυτης πάρωσης και καιροσκοπισμού⁵³. Προσπάθησε θαρραλέα, αλλά μάταια να αλλάξει τον ρου της γαλλικής πολιτικής στην Τουρκία ως προς τις αρμένικες μεταρρυθμίσεις. Με κίνδυνο να δυσαρεστήσει τους ανωτέρους του και να παυτεί από τη θέση του στην οθωμανική πρωτεύουσα, ο Καμπόν προσπάθησε να πείσει τον Υπουργό των Εξωτερικών ότι η εξόντωση των Αρμενίων ήταν ένα τεράστιο έγκλημα το οποίο δεν μπορούσε να γίνει δεκτό από τις Δυνάμεις και να πραγματοποιηθεί με τις ευλογίες της Γαλλίας. Οι σχέσεις τους με το σουλτάνο ζωντάνευαν από το ίδιο πνεύμα ενόχλησης και κόπωσης. Υπερβαίνοντας την εξουσία που του έδινε ο τίτλος του πρεσβευτή, προειδοποιούσε τον Αβδούλ Χαμίτ για τις καταστροφικές συνέπειες των μαζικών φόνων, οι οποίοι θα έθεταν σε κίνδυνο τον θρόνο και το πολίτευμα. Η συντονισμένη ενέργεια εναντίον του σουλτάνου ήταν απαραίτητη⁵⁴.

Ο Καμπόν ήταν βέβαιος για την απουσία κάλυψης από τον γαλλικό τύπο των σφαγών των Αρμενίων, και μαζί με τον Μπεράρ κατήγγειλε τη γαλλική κυβέρνηση για την απόρριψη κριτικής και επέμβασης στο θέμα αυτό. Έτσι, ο Καμπόν

⁵² F. Göçek, *Denial of violence: Ottoman past, Turkish present and collective violence against the Armenians 1789–2009*, Οξφόρδη 2015, σ. 82 – 656

⁵³ K. Karpat, «The Transformation of the Ottoman State (1789 – 1908)», στο: *International Journal of Middle East Studies*, τ.χ. 3, Κέμπριτζ 2009, σ. 82

⁵⁴ R. Azarian, «Nationalism in Turkey: Response to a Historical Necessity», στο: *International Journal of Humanities and Social Science*, τ.χ. 1, αρ. 2, Ουψάλα 2011, σ. 1 – 11

πραγματοποιεί και μια δυσοίωνα πρόβλεψη, η οποία αποδεικνύεται προφητική. Θεωρεί ότι η ανεύθυνα πολιτική μη επεμβάσεως των Δυνάμεων θα εντατικοποιήσει τους διωγμούς και τις σφαγές εναντίον των αρμενικών μειονοτήτων, και ότι η κατάσταση θα είναι πλέον μη αναστρέψιμη. Επικρίνει συνολικά τη γαλλική πολιτική, επισημαίνοντας ότι επηρεάζεται άμεσα από τη ρωσική θέση επί του θέματος των σφαγών και ότι οι Γάλλοι θα έπρεπε να είναι θιγμένοι από τη δύναμη της Ρωσίας όσον αφορά τον τομέα της κυριαρχίας της. Οι Γάλλοι έπρεπε να επέμβουν άμεσα και να επισκιάσουν τη ρωσική πολιτική επέμβασης στο ζήτημα.

Ο Καμπόν, συμβουλευόμενος τον Βιντάλ, προσπάθησε να μη δυσαρεστήσει έντονα τη γαλλική κοινή γνώμη με τις απόψεις του, αλλά να την αφυπνίσει. Με όρους πιο επιστημονικούς, μεταφέρει την ευθύνη των αρμενικών σφαγών στον κυρίαρχο και αδιάλλακτο Ρώσο Υπουργό Εξωτερικών Λομπανόφ, ο οποίος θεωρείται ένας απόλυτος μονάρχης που υπαγόρευε τους όρους της γαλλικής πολιτικής⁵⁵.

Ο Καμπόν θεώρησε ότι η πολιτική του Λομπανόφ για άμεση επέμβαση στο ζήτημα είχε περιπλέξει την πολιτική που ακολουθήθηκε από τις Δυνάμεις για τη στάση του σουλτάνου. Αυτή η παρατήρηση περιέχει κι ένα μήνυμα προς τον ίδιο τον Ανοτώ, από τον οποίο ο Καμπόν ζητά να τακτοποιήσει το πρόβλημα των αρμενικών μεταρρυθμίσεων, αφού ο Λομπανόφ και ο Σώλσμπερυ είχαν αναλάβει τον πλήρη αποκλειστικό έλεγχο των επιχειρήσεων. Ο Καμπόν τονίζει για ακόμη μια φορά τον κίνδυνο από την καταστροφική πολιτική που ακολουθεί η Ρωσία και ότι αποτελεί τροχοπέδη στη διάσωση του αρμενικού λαού, αναφέροντας: *“ Άρα στην παρούσα στιγμή ο σουλτάνος είναι σίγουρος για την ανικανότητά μας. Ποτέ δεν τον είδα πιο ήρεμο, πιο κύριο του εαυτού του... Τώρα ξέρει ότι μπορεί να κάνει τα πάντα και τα έκανε όλα”*.

Ο νεαρός τσάρος Νικόλαος ο Β' επισκέφθηκε το Παρίσι το 1896 και ο Καμπόν ζήτησε από τον Ανοτώ να τον πείσει για τη διάσωση του αρμενικού λαού. Επισημαίνοντας τις πολιτιστικές διαφορές των Οθωμανών και των Αρμενίων, καταδίκασε την πολιτική της Γαλλίας που κατέληξε στην εισδοχή της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Συναυλία και ιδιαίτερα καταφέρθηκε εναντίον του Ναπολέοντα του Γ', ο οποίος χαρακτήρισε τη στάση της Γαλλίας ως κατώτερη των προσδοκιών.

Έπειτα από την απογοήτευση του Σώλσμπερυ για την τουρκική κυβέρνηση, τα συμφέροντα της οποίας είχε υπερασπιστεί η Αγγλία εναντίον των καταπατήσεων

⁵⁵ F. Chalk – J. Kurt, *The history and sociology of genocide: analyses and case studies*, Γέιλ 1990, σ. 270

της Ρωσίας για τον Κριμαϊκό Πόλεμο, ο Καμπόν θεώρησε ότι ο Ναπολέων δεν εκτίμησε σωστά την κατάσταση, αν και ενέκρινε την πολιτική της Γαλλίας, το συμφέρον της οποίας ήταν να διαφυλάξει την Τουρκία αποκομίζοντας σημαντικά οικονομικά οφέλη. Παρά τις αδιάκοπες προσπάθειές του, ο Καμπόν απέτυχε αναμφίβολα να βρει λύση για το αρμενικό ζήτημα. Ο Αβδούλ Χαμίτ συνέχισε να κυβερνάει χωρίς να ενοχλείται από κανένα και αντί για μεταρρυθμίσεις, οι Αρμένιοι δέχτηκαν μια σειρά σφαγών. Εξάλλου, δεν υπήρξε καμία επανόρθωση σε οποιαδήποτε μορφή ή σε οποιαδήποτε κλίμακα.

Αυτή η αποτυχία οφειλόταν εν μέρει στην ανικανότητα του Καμπόν να εγκρίνει τις θέσεις του στο γαλλικό Υπουργείο Εξωτερικών, ώστε να επαναδιατυπώσει την πολιτική της Γαλλίας και των άλλων Δυνάμεων που υπέγραψαν τη Συνθήκη του Βερολίνου απέναντι στην Τουρκία. Παρά τους περιορισμούς που του επιβλήθηκαν από το Παρίσι, είχε ορισμένα περιθώρια χειρισμών στην οθωμανική πρωτεύουσα, χρησιμοποιώντας την πρεσβευτική του θέση ως μοχλό. Με την εξαίρεση των Βρετανών Κιουρί και Χέρμπερτ, ο Καμπόν ήταν ο μόνος που επεδείξε ασυνήθιστη ειλικρίνεια μεταφέροντας στην κυβέρνησή του τις σφαγές του 1894 – 1896. Πράγματι, έκανε προσπάθειες για να ελαφρύνει τον πόνο των Αρμενίων, ενώ θα μπορούσε να νίψει τας χείρας του και να συνεχίζει την πολιτική της κυβέρνησής του με ανοχή προς τον Αβδούλ Χαμίτ. Έτσι, προτίμησε να μείνει στη θέση του και να αναζητήσει μια εναλλακτική διπλωματική πολιτική, που δεν ταυτιζόταν με τις δυνάμεις και που προσπαθούσε να εισάγει ενδιάμεσα σχέδια. Η ιδέα ήταν να πείσει την κυβέρνησή του και τις άλλες Δυνάμεις να αποτρέψουν την πολιτική του σουλτάνου για τους Αρμένιους και η στάση του αυτή ήταν σε αρμονία με το πνεύμα της αρχής της ανθρωπιστικής επέμβασης⁵⁶.

2.5. Η γερμανική πολιτική: άρνηση του ανθρωπισμού και της επέμβασης

Οι συνθήκες υπό τις οποίες οι άλλες Δυνάμεις, κυρίως η Ρωσία, η Αγγλία και η Γαλλία, ανέπτυξαν την ιδέα της ανθρωπιστικής επέμβασης και τελικά ταυτίστηκαν με αυτήν, δεν υπήρξαν στη Γερμανία. Παρατεταμένες εσωτερικές αναταραχές είχαν εμποδίσει την πορεία της ενοποίησης της χώρας και είχαν καθυστερήσει τον σχηματισμό ενός ενοποιημένου γερμανικού κράτους. Ένα πλήθος πριγκίπων στα κατακερματισμένα γερμανικά εδάφη συνέχιζαν να υψώνουν το

⁵⁶ J. Haslip, *The Sultan: The Life of Abdul Hamid*, Νέα Υόρκη 1973, σ. 22 – 309

ανάστημά τους εις βάρος μιας κεντρικής κυβέρνησης, όπως ο Ροδόλφος ο Α΄. Η νέα Γερμανία, ως το Συνέδριο της Βιέννης το 1815, δημιούργησε 39 κράτη με 35 μοναρχικά καθεστώτα. Λόγω των διενέξεων στο εσωτερικό, η Γερμανία έμεινε πίσω στο να επιτύχει το καθεστώς μιας μεγάλης αποικιακής δύναμης ικανής να υιοθετήσει την αρχή της ανθρωπιστικής επέμβασης.

Η εμφάνιση του Αρμενικού Ζητήματος συμπίπτει σχεδόν με την εμφάνιση της γερμανικής ενοποίησης. Ο αρχιτέκτων αυτής της ενοποίησης ήταν ο ίδιος που έθεσε τα στοιχεία μιας συμπαγούς γερμανικής πολιτικής σχετικά με αυτό το ζήτημα. Ο Μπίσμαρκ αναδιοργάνωσε την συνομοσπονδία της Γερμανίας υπό την αιγίδα της Πρωσίας και την ένωσε στον πόλεμο του 1871 έναντι των Γάλλων, από τον οποίο καθιερώθηκε ως καγκελάριος⁵⁷.

Ο Μπίσμαρκ άφησε επίσης την πρώτη ανεξίτηλη σφραγίδα της προσωπικότητάς του στα θεμέλια της ανατολικής πολιτικής της Γερμανίας. Η κατευθυντήρια αρχή αυτής της πολιτικής, ήταν η αποφυγή κάθε εμπλοκής σε συγκρούσεις που είχαν να κάνουν με την Ανατολή, ειδικά με τα Βαλκάνια και τους Αρμένιους της Τουρκίας, εφόσον η Γερμανία δεν είχε σύμφωνα με αυτόν, κανένα συμφέρον σ' αυτές τις περιοχές και τους λαούς που τις κατοικούσαν. Είχε συμπεράνει ότι δεν υπήρχε καμιά ανάγκη να επέμβει και κανένας λόγος να διατηρήσει το ανθρωπιστικό ιδεώδες. Αυτό που είναι φανερό σ' αυτόν τον ορισμό της εξωτερικής πολιτικής είναι η κτηνώδης ειλικρινεία του. Ο Μπίσμαρκ αποστασιοποιήθηκε από τη γενική τάση για επέμβαση που εκδηλωνόταν στην Ευρωπαϊκή Συναυλία. Το επιχείρημά του ήταν ότι δεν υπήρχε σε όλα αυτά κανένα συμφέρον για τη Γερμανία.

Όταν ήλθε η στιγμή, ο Μπίσμαρκ εφάρμοσε χωρίς δισταγμό αυτό το αξίωμα στο χειρισμό του αναδύμενου Αρμενικού Ζητήματος, ωθώντας τις άλλες Δυνάμεις να υιοθετήσουν την ίδια στάση. Η ευκαιρία παρουσιάστηκε όταν η απροθυμία ή ανικανότητα της Τουρκίας να εφαρμόσει τους όρους του άρθρου 61 της Συνθήκης του Βερολίνου (για την ανεξαρτησία των χριστιανικών κρατών), προκάλεσε διπλωματική κρίση. Στις 16 Μαΐου του 1883 ο Μπίσμαρκ τονίζει την ανησυχία του για μια επικείμενη συμμαχία των βαλκανικών κρατών με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, θεωρώντας ως ορθή λύση τη συμμαχία της Γερμανίας με την Τουρκία και ζητά προετοιμασία⁵⁸.

⁵⁷ T. De Waal, *Great Catastrophe: Armenians and Turks in the Shadow of Genocide*, Οξφόρδη 2015, σ. 42 – 91

⁵⁸ B. Simsir, *British Documents on Ottoman Armenias*, Άγκυρα 1982, σ. 462

Η προετοιμασία αυτή δεν περιοριζόταν στην εισαγωγή λιγοστών στρατευμάτων ή πλοίων. Εισβολές ενόπλων συμμοριών είχαν οργανωθεί προκειμένου να εξωθηθούν οι Ρώσοι στον πόλεμο – αποτελούσε μέρος του σχεδίου να υποκινηθεί ο μουσουλμανικός φανατισμός και στον Καύκασο. Ο πρέσβης της Αυστρίας Pallavicini επιβεβαίωσε ότι τον Ιούλιο του 1914 είχαν συνταχθεί σχέδια με τον Εμβέρ Πασά για εξέγερση εναντίον των Ρώσων στον Καύκασο και το Αζερμπαϊτζάν⁵⁹.

Ο Γκράνβιλ, Βρετανός Υπουργός Εξωτερικών, αφού πληροφορήθηκε για την πολιτική του Μπίσμαρκ, έδωσε εντολή στον πρεσβευτή της Βρετανίας στην Κωνσταντινούπολη να σταματήσει να ασχολείται με το ζήτημα των Αρμενίων, συνεπεία των αντιρρήσεων που εγέρθηκαν από τη γερμανική κυβέρνηση⁶⁰. Ο αυτοκράτορας Γουλιέλμος Β΄ επικύρωσε την προσφιλή στάση του Μπίσμαρκ απέναντι στις αρμενικές μεταρρυθμίσεις, όταν απέρριψε την υλοποίηση μιας δεύτερης συνθήκης, που θα λειτουργούσε συμπληρωματικά σε εκείνη του Βερολίνου, συμπληρώνοντας ότι αυτή η ρύθμιση δεν προσφέρει καμία προστασία στους χριστιανούς, ούτε αποτρέπει την Τουρκία να προβεί σε θηριωδίες⁶¹.

Η διεθνοποίηση της άρμενο – τουρκικής σύγκρουσης στο Βερολίνο, είχε μακροπρόθεσμα αποτελέσματα στο Αρμενικό Ζήτημα, που άρχισε να επηρεάζει τις διπλωματικές σχέσεις στην Ευρώπη. Όπως οι άλλοι πολιτικοί και διπλωμάτες, ο Μπίσμαρκ αντιμετώπιζε το πρόβλημα στο πλαίσιο των υφιστάμενων προβλημάτων που επηρέαζαν τα γερμανικά εθνικά συμφέροντα, όπως τα προσδιόριζε ο ίδιος. Στη δεκαετία που ακολούθησε την εγκαθίδρυση της ενοποιημένης Γερμανίας, η κυριότερη ανησυχία του Μπίσμαρκ ήταν η ασφάλεια και η προφύλαξη του πρώτου πολιτεύματος που είχε σφυρηλατήσει. Αυτή η ανησυχία προερχόταν κατά ένα μεγάλο μέρος από τους φόβους του μήπως η Γαλλία αναλάβει πρωτοβουλίες για να εκδικηθεί για την ήττα του 1871. Ο Λέων Γαμβέτας, ο οποίος είχε πολεμήσει γενναία εναντίον του πρωσικού στρατού και οργάνωνε μια κυβέρνηση εθνικής άμυνας για να υποχρεώσει τους Γερμανούς να ελευθερώσουν τα εδάφη που κατείχαν, ωθούσε τους συμπατριώτες του να εξετάσουν με αποφασιστικότητα, τις συνθήκες υπό τις οποίες η Γαλλία θα μπορούσε να πλήξει τη γείτονά της, χωρίς να κάνει λόγο γι' αυτό ανοικτά.

⁵⁹ R. Bevan, «Cultural Cleansing: Who Remembers the Armenians», στο: *The Destruction of Memory: Architecture at War*, Λονδίνο 2006, σ. 25 – 60

⁶⁰ Blue Book, ό. π., σ. 322

⁶¹ R. Kévorkian, *The Armenian Genocide: A Complete History*, Λονδίνο 2011, σ. 226 – 1037

Συνεπώς, ο Μπίσμαρκ αφοσιωνόταν στη δημιουργία ενός δικτύου συμμαχιών, που στηριζόταν ευρέως πάνω στην αρχή της σταθερής συμμαχίας ανάμεσα στους αυτοκράτορες της Ρωσίας, της Αυστρίας και της Γερμανίας. Στην διάρκεια αυτών των συναλλαγών, οι Ρώσοι είχαν συναινέσει στην αυστριακή επιθυμία να προσαρτήσουν την κατάλληλη στιγμή την Βοσνία και την Ερζεγοβίνη. Σε ανταπόδοση η Αυστρία είχε δεχθεί να παραμείνει ουδέτερη στον ρωσοτουρκικό πόλεμο. Η Γερμανία είχε υποστηρίξει την κατάργηση από τους Ρώσους της Συνθήκης των Παρισίων (1856) σχετικά με τη Μαύρη Θάλασσα, θεωρώντας θίγει τις επιδιώξεις της. Η Ρωσία, χωρίς να διαχωρίζει τη θέση της στην διαμάχη Γαλλίας και Πρωσίας, είχε ανάγκη να συμμαχήσει με την αυστριακή πολιτική στα Βαλκάνια, αλλά και τις γερμανικές επιδιώξεις.

Παρά τις συμφωνίες αυτές, η μνησικακία των Ρώσων εναντίον του Μπίσμαρκ, που υποστηριζόταν από τον Τύπο της χώρας τους, πήρε πολύ χρόνο για να διαλυθεί. Το Συνέδριο του Βερολίνου δεν είχε αναγνωρίσει στη Ρωσία τους καρπούς της νίκης της επί της Τουρκίας στον πόλεμο. Αν και η Αγγλία ήταν κυρίως υπεύθυνη για αυτή την έκβαση, οι Ρώσοι συνέχιζαν να μέμφονται αυτό το συνέδριο και τον κατηγορούσαν συνεπώς για αχαριστία, λαμβάνοντας υπόψη την υποστήριξη που είχαν προσφέρει στη Γερμανία. Σε απάντηση στις 14 Δεκεμβρίου 1886, ο Βίσμαρκ παραπονέθηκε με πικρία ότι η αντιγερμανική διάθεση στη Ρωσία την επαύριον του Συνεδρίου του Βερολίνου ήταν σε τέτοιο βαθμό εχθρική όσο δεν ήταν ποτέ κατά τα τελευταία εκατό χρόνια⁶². Ακόμη, στο ίδιο έγγραφο, διαβεβαιώνει ότι δεν θυμάται καμιά απαίτηση ή ευχή που του να του παρουσίασαν οι Ρώσοι κατά το Συνέδριο του Βερολίνου και για τις οποίες να μην μεσολάβησε ώστε να υπάρξει αποτέλεσμα. Στον σπουδαίο του λόγο στο Ράιχσταγκ, που εκφώνησε ένα χρόνο αργότερα, έφθασε μέχρι του σημείου να δηλώσει ότι στο Συνέδριο του Βερολίνου, αισθανόταν ότι ήταν ένας αναπληρωτής Ρώσος αντιπρόσωπος που υπηρετούσε τα ρωσικά συμφέροντα, σε τέτοιο βαθμό, που πίστευε ότι στο τέλος του συνεδρίου θα έπρεπε να είχε βραβευθεί με το ύψιστο ρωσικό μετάλλιο διακοσμημένο με διαμάντια. Στο ίδιο πνεύμα, αποκάλυψε ότι ο πρίγκηπας Γκορτσακόφ, ο Ρώσος πληρεξούσιος στο συνέδριο, ο οποίος την εποχή εκείνη ήταν Υπουργός Εξωτερικών της χώρας του, ήταν τελείως αναποτελεσματικός καθ' όλη τη διάρκεια των εργασιών του συνεδρίου και ο Μπίσμαρκ συμπέρανε ότι ο Γκορτσακόφ δεν προστάτευσε επαρκώς τα

⁶² A. Hartunian, *Neither to Laugh nor to Weep: A Memoir of the Armenian Genocide*, Κέμπριτζ 1986, σ. 89

συμφέροντα της Ρωσίας, σε τέτοιο βαθμό που ο βοηθός του Σουβαλόφ, Ρώσος πρεσβευτής στο Βερολίνο, χρειάστηκε να το κάνει αντί γι' αυτόν⁶³.

Στον βαθμό που αυτές οι περιγραφές από τον Μπίσμαρκ είναι ακριβείς, τα γεγονότα που αποσαφηνίζουν, μπορεί να θεωρηθούν ως σοβαρές συνέπειες για τη μεταγενέστερη εξέλιξη του Αρμενικού Ζητήματος από μια σταθερή επιδείνωση της μοίρας του αρμενικού λαού, που τελικά οδήγησε στην κατακλυσμιαία καταστροφή του στην Τουρκία⁶⁴. Ο κυριότερος λόγος γι' αυτήν την κατάσταση, ήταν η αποτυχία της Ρωσίας να κάνει δεκτή τη διατήρηση των όρων του άρθρου 16 της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, η οποία όριζε ρητώς ότι η αποχώρηση των ρωσικών δυνάμεων από τις ανατολικές επαρχίες της Τουρκίας θα εξαρτηθεί από την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων που η Τουρκία είχε υποσχεθεί να εισαγάγει στην Αρμενία. Αυτή η πράξη, έδινε τη δυνατότητα στον Αβδούλ Χαμίτ να παραμερίσει κάθε προσπάθεια συμβιβασμού της επαρχιακής διοίκησης και να συντρίψει τον πληθυσμό για το καλό του οποίου είχαν σχεδιαστεί αυτές οι αλλαγές. Παρά τη μόνιμη εχθρότητα των Ρώσων απέναντί του, ο Μπίσμαρκ συνέχισε να υποστηρίζει για ένα διάστημα τις ρωσικές επιδιώξεις και μάλιστα αποδοκίμασε το γεγονός ότι η Ρωσία μετά τη στρατιωτική νίκη επί της Τουρκίας το 1878, έχασε την ευκαιρία κυριαρχίας στην Κωνσταντινούπολη και τα Στενά⁶⁵.

Ως αποτέλεσμα κάποιων διαφορών στη μεταγενέστερη πολιτική απέναντι στη Ρωσία, ο αυτοκράτορας Γουλιέλμος Β', ηλικίας τότε τριάντα ετών, υποχρέωσε τον Μπίσμαρκ να παραιτηθεί στις 18 Μαρτίου 1890⁶⁶. Επιθυμώντας να κυβερνήσει ως απόλυτος μονάρχης, ασχολήθηκε με το Ανατολικό Ζήτημα και έδειξε ζωνφό ενδιαφέρον για τις τουρκικές υποθέσεις. Αυτή η καινούργια κατεύθυνση στη γερμανική εξωτερική πολιτική οφειλόταν εν μέρει στην πολιτική του αυτοκράτορα να εκμεταλλευτεί την αποξένωση του Χαμίτ προς την Ευρωπαϊκή Συναυλία, αφού οι ευρωπαϊκές δυνάμεις πίεζαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία να δεχθεί μεταρρυθμίσεις στο πλαίσιο της ανθρωπιστικής επέμβασης. Η Γερμανία δεν είχε την ίδια ισχύ με τις λοιπές Ευρωπαϊκές Δυνάμεις και γι' αυτό το λόγο ήταν πιο ελαστική με την πολιτική που ακολουθούσε.

⁶³ D. Miller, *Survivors: An Oral History of the Armenian Genocide*, Μπέρκλεϋ 1993, σ. 122

⁶⁴ D. Quataert, *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire 1881-1908*, Νέα Υόρκη 1983, σ. 120 – 141

⁶⁵ Blue Book, ό. π., σ. 97

⁶⁶ J. Landau, *Pan – Turkism in Turkey: a study of Irredentism*, Λονδίνο 1981, σ. 7 – 28

Ο Γουλιέλμος ενέτεινε τις οικονομικές σχέσεις της Γερμανίας με την Τουρκία, με σκοπό να διεισδύσει εμπορικά και βιομηχανικά στην περιοχή. Η συμμαχία Γερμανίας και Τουρκίας έδωσε τη δυνατότητα ενός νέου σχεδίου κατασκευής του σιδηροδρόμου προς τη Βαγδάτη και οι διαδικασίες προχώρησαν με ραγδαίους ρυθμούς. Ως εκ τούτου, η Γερμανία παρουσίαζε μια διαλλακτική πολιτική στο θέμα του σουλτάνου και δέχτηκε την ατιμωρησία του. Η ομοιόμορφη στάση των Γερμανών διπλωματών που ελέγχονταν από τον αυτοκράτορα, προοιωνίζε μια σχεδόν πανομοιότυπη αντίδραση σε σχέση με την αρμενική γενοκτονία κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο Γερμανός μονάρχης εμφανίζεται εδώ ως ο λειτουργικός σύνδεσμος μέσω του οποίου τα δύο επεισόδια των οργανωμένων σφαγών είναι στην πραγματικότητα στενά συνδεδεμένα. Ο Πωλ Ρόρμπαχ, ένας από τους πιο γνωστούς υποστηρικτές του γερμανικού αποικιακού επεκτατισμού στην Τουρκία και στην Εγγύς Ανατολή, απέδιδε την έκταση των σφαγών του 1894 – 1896 στην ακαμψία της τουρκόφιλης στάσης των Γερμανών. Ακόμη κι αν βρέθηκαν ορισμένοι να εκφράσουν την αγανάκτησή τους εναντίον της γερμανικής πολιτικής η τελευταία συνέχισε ατάραχη να κανακεύει τον σουλτάνο μέσω του πρεσβευτή της Μάρσαλ Μπίμπερσταϊν, ο οποίος επαναδιατύπωνε τις θέσεις του για τις σχέσεις των δύο χωρών. Το 1898 οι Γερμανοί ακόλουθοι απολάμβαναν τις μεγαλοπρεπείς τελετές κατά τη δεύτερη επίσκεψη του Γουλιέλμου Β΄ στην Τουρκία, όταν οι υπόλοιποι Ευρωπαίοι καταφέρονται εναντίον του σουλτάνου για τις σφαγές στην Αρμενία.

Το τελικό αποτέλεσμα όλων αυτών των προσπαθειών ήταν η ανάδειξη της Γερμανίας ως του κυρίαρχου οικονομικού παράγοντα στην ανάπτυξη του τουρκικού εμπορίου, της βιομηχανίας, καθώς και του στρατιωτικού εξοπλισμού, εκτοπίζοντας την ίδια στιγμή την προνομιακή θέση της Γαλλίας στην Εγγύς Ανατολή⁶⁷. Οι Γερμανοί δεν αισθάνονταν την ανάγκη να προβάλλουν δικαιολογίες για να εξυπηρετήσουν τους Τούρκους. Επίσης, δεν έκρυβαν την περιφρόνησή τους για την Γαλλία και την Αγγλία, οι οποίες ζητούσαν μεταρρυθμίσεις για να αποκαταστήσουν την ειρήνη στα οθωμανικά εδάφη, μέσω της ανάμειξής τους στις εσωτερικές υποθέσεις της Αυτοκρατορίας. Μήνες πριν αρχίσει το Συνέδριο του Βερολίνου, όταν ο ρωσικός στρατός πολεμούσε εναντίον των Τούρκων, ο Πωλ φον Ουμπρίλ, ο Ρώσος πρεσβευτής στη Γερμανία, είχε πει στον πρίγκηπα Μπέρναρντ φον Μπύλουου, τον Γερμανό υπουργό Εξωτερικών, ότι η Ρωσία μαχόταν υπέρ των δικαιωμάτων των

⁶⁷ V. Dadrian, «Patterns of Twentieth Century Genocides: the Armenian, Jewish, and Rwandan Cases», στο: *Journal of Genocide Research*, ΗΠΑ 2004, σ. 487–522

χριστιανικών κοινοτήτων στην Αυτοκρατορία. Ο Γουλιέλμος Β' έδωσε εντολή στους διπλωματικούς και προξενικούς αντιπροσώπους του να σχίσουν τη μάσκα της Αγγλίας με τα χριστιανικά της προσχήματα, καταγγέλλοντας τους Βρετανούς στο σύνολό τους ως ένα μισητό ψευδολόγο και χωρίς συνείδηση έθνος εμπόρων.

Η επίσημη γερμανική θέση εκφράστηκε το 1896 από τον Σβαρτσενστάιν, αρχισύμβουλο για τα θέματα της Εγγύς Ανατολής στο τμήμα πολιτικών υποθέσεων του γερμανικού Υπουργείου Εξωτερικών. Αυτός εκθέτει μια επιστολή στην οποία επισημαίνει ότι οι Αρμένιοι, μια πανούργα και στασιαστική φυλή, προκάλεσαν τους Τούρκους που αισθάνθηκαν να απειλείται η εθνική τους ύπαρξη. Ακόμη, τονίζει πως η Γερμανία δεν έχει κανένα απολύτως λόγο να επέμβει για λογαριασμό της Αρμενίας, από την οποία δεν έχει να αποκομίσει κανένα οικονομικό και πολιτικό όφελος. Έτσι, η Γερμανία επέλεξε να μην πλήξει την Οθωμανική Αυτοκρατορία, με την οποία είχε συνάψει κερδοφόρες εμπορικές συμφωνίες.

Αν και ο Βίσμαρκ αντέδρασε κατά της πολιτικής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στις σφαγές και θεώρησε ορθή την καθαίρεση του Τούρκου μονάρχη για την επίλυση του προβλήματος, ο Γουλιέλμος Β' στάθμισε τις επιλογές του και αποφάσισε να παραμείνει στο πλευρό του. Απέκρυψε τις λεπτομέρειες για τις σφαγές, και αποκάλυψε τον σουλτάνο και το καθεστώς του ευλογία και υπόδειγμα για τις άλλες χώρες. Όταν οι Νεότουρκοι επαναστάτες πραγματοποίησαν καθαίρεση του σουλτάνου το 1908, ο Γουλιέλμος Β' αποφάσισε την απέλαση των επαναστατών εκτός Ευρώπης το 1912, επειδή «εκθρόνισαν τον φίλο του τον σουλτάνο». Η συνεργασία των Γερμανών με τους Οθωμανούς δεν σταμάτησε εκεί. Ο Τίρπιτς, αναφέρει πως στο παλάτι του Γιλντίτζ, με γερμανική βοήθεια, εγκαταστάθηκε μια απόρρητη συσκευή που προοριζόταν για την ασύρματη επικοινωνία μεταξύ των δύο χωρών ανεπίσημα. Οι συνομιλίες και τα έγγραφά τους παρέμεναν στο προσωπικό αρχείο των δύο ηγετών, στο οποίο κανείς άλλος δεν αποκτούσε πρόσβαση, ενώ ο Βαγκενχάιμ συναντήθηκε με τον Εμβέρ στην Κωνσταντινούπολη.

Το καλοκαίρι του 1896, ο Μπίσμαρκ με επιστολή του στον σουλτάνο, τον συμβούλευε να μην φοβηθεί την Αγγλία, η οποία δεν είχε πια ουσιαστική επιρροή⁶⁸. Ο Γερμανός πρεσβευτής στην Τουρκία, Μπέτμαν Χόλβεγκ, παραδέχεται ότι

⁶⁸ I. Μάζης, *Η Αρμενική γενοκτονία ως αποτέλεσμα των γεωστρατηγικών ανταγωνισμών των μεγάλων δυνάμεων στην Ευρύτερη Μέση Ανατολή*, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 1 – 23.

χρησιμοποιεί συχνά αυτόν τον ανεπίσημο διάλογο για να διαβιβάσει πληροφορίες, που πρέπει να παραδοθούν μυστικά⁶⁹.

Όμως, δεν ήταν το σύνολο του γερμανικού πληθυσμού υπέρ της πολιτικής των Οθωμανών. Υπήρξαν Γερμανοί αξιωματικοί, στρατιωτικοί αντιπρόσωποι εν υπηρεσία στην Τουρκία και διπλωματικοί ηγέτες, οι οποίοι εναντιώθηκαν στη συνεργατική πολιτική του κράτους τους με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και παρουσίασαν σχετικές εκθέσεις, που απορρίφθηκαν από τις Κεντρικές Αρχές. Η πολιτική των Γερμανών ακολουθήθηκε για να λάβει σημαντικά οφέλη από την Τουρκία, όπερ και εγένετο, εις βάρος των άλλων Δυνάμεων. Ακόμη, η πολιτική που υιοθέτησε ο Γουλιέλμος σε μεγάλο βαθμό εξυπηρετούσε κυρίως τις προσωπικές του επιδιώξεις για ανέλιξη. Η Γερμανία στα πλαίσια της συμμαχίας της με την Τουρκία, μπορούσε να επέμβει για να σταματήσει τις σφαγές, αλλά επέλεξε να ασκήσει έναν πολύ αδύνατο έλεγχο και επιρροή σε εκείνη καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου. Η εξάρτηση της αυτοκρατορίας από την πολεμική ενίσχυση των Γερμανών ήταν άμεση, καθώς της έδινε τη δυνατότητα να παρατείνει τον πόλεμο, μέσω της αγοράς στρατιωτικού εξοπλισμού. Ο Γουλιέλμος Β' έδωσε αυστηρές διαταγές στους αξιωματικούς του να μην επεμβαίνουν στις εσωτερικές υποθέσεις της Τουρκίας και ιδίως όσες αφορούσαν την Αρμενία. Επίσης, έδωσε εντολές στις Αρχές που είχαν την ευθύνη της λογοκρισίας του Τύπου να παραμείνουν σιωπηλές σχετικά με τη μεταχείριση των Αρμενίων⁷⁰.

Αυτή η πολιτική πλήρους υποστήριξης στην τουρκική πολιτική εξόντωσης εναντίον των Αρμενίων, ήταν προέκταση μιας παρόμοιας υποστήριξης, την οποία ο αυτοκράτορας Γουλιέλμος Β' προσέφερε συγκεκριμένα στον Αβδούλ Χαμίτ το 1894 – 1896⁷¹. Σύμφωνα με τις μυστικές ρωσικές υπηρεσίες, ο Γουλιέλμος επέτρεψε στον Χαμίτ να στείλει πράκτορες στη Γερμανία για να συμβάλλουν στην απαγόρευση δημοσίευσης πληροφοριών γύρω από τις αρμενικές σφαγές. Ακόμη είχε ζητήσει από τις ευρωπαϊκές χώρες να συλλέξουν πληροφορίες για τους Αρμένιους κατοίκους τους και έδωσε εντολή στους Γερμανούς προξένους να τον ενημερώνουν για τις κινήσεις τους. Επίσης, τους προέτρεψε να μην παρεμβαίνουν υπέρ των Αρμενίων που ζούσαν στις περιοχές τους, ενώ έχτισε και ένα δίκτυο παρακολούθησης Αρμενίων στην

⁶⁹ U. Trumpener, *Germany & the Ottoman Empire*, Νιου Τζέρσυ 1968, σ. 128 – 420

⁷⁰ V. Bryce, «The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire (1915 – 1916)», στο: A. Toynbee, *British Governmental Documents Miscellaneous*, αρ. 31, Λονδίνο 1916, σ. 636

⁷¹ H. Lowry, «Germans Directing Armenian Slaughter», *Newcastle News*, no. 34, Νιούκαστλ 5.2.1915

Τουρκία από Γερμανούς και Αυστριακούς πράκτορες, οι οποίοι ενημέρωναν τον Αβδούλ Χαμίτ και τη γερμανική πρεσβεία.

Τέλος, πρέπει να επισημανθεί ότι ο Χαμίτ είχε επενδύσει τεράστια χρηματικά ποσά σε επιχορηγήσεις για την έμμεση δωροδοκία γνωστών γερμανικών εφημερίδων⁷². Για όλους αυτούς τους λόγους δεν μπορούμε να αποφύγουμε το συμπέρασμα, πως η συγκατάθεση των Γερμανών στις αρμενικές σφαγές κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, που δεν αποτελούσε σε τελική ανάλυση, παρά προέκταση της γερμανικής στάσης κατά την εποχή του Αβδούλ Χαμίτ, έπαιξε ουσιαστικό ρόλο στη γενοκτονία, προσφέροντας την εγγύησή της στο διαπραχθέν έγκλημα⁷³. Αν και τα γερμανικά έγγραφα πιστοποιούν την προσπάθεια απόκρυψης των γεγονότων, αυτή είναι ορατή και στην οικονομική ενίσχυση της Τουρκίας από τη Γερμανία και από τη διαμαρτυρία του Ιζέτ στο κοινοβούλιο, για απουσία των φακέλων του οθωμανικού στρατηγείου από το Βερολίνο. Ο Βέσεντοκ, πράκτορας του κόμη Φρήντριχ Βέρνερ φον Σούλενμπουργκ, στο μόνο έγγραφο που σώζεται, πιστοποιεί ότι οι Τούρκοι διατείνονται πως η εκμδένιση των Αρμενίων διατάχθηκε και από τα δύο κράτη. (ο Ιζέτ κατηγόρησε τον στρατηγό Σέεκτ πως είχε υφαρπάξει όλους τους φακέλους του οθωμανικού στρατηγείου, παρά την υπόσχεσή του και στις 24 Νοεμβρίου 1918 επέστρεψε μόνο τους φακέλους που αφορούσαν τον οθωμανικό στρατό)⁷⁴. Ο πρεσβευτής Βάγκενχάιμ θαύμαζε ανοικτά τον Χαλίτ και οι οικονομολόγοι του Ράιχστανγκ δήλωναν πως οι Τούρκοι, εξαλείφοντας τους Αρμένιους είχαν επιτρέψει στην παλιά φυλή των αρχόντων να φτάσει σε ένα επίπεδο θρησκευτικής συνοχής, ενώ επιδοκίμαζαν τις φρικαλεότητες, χαρακτηρίζοντάς τες ως μοχλό για την οικονομία της χώρας⁷⁵.

⁷² Foreign Office, 92/211, μέρος 7^ο – έκθεση που προσαρμόστηκε στα άρθρα της ρωσικής εφημερίδας Petrograd Bourse Gazette στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

⁷³ M. Hroch, *ό. π.*, σ. 92 – 493

⁷⁴ AA *Turkey* 158/21, φύλλα 158 – 159, σ. 175.

⁷⁵ AA *Turkey*, 134/35, A8212 - 18613

Γ' Κεφάλαιο

Η είσοδος της Τουρκίας στον πόλεμο

3.1. Η Συμμαχία με τη Γερμανία και ο παράγων της ευκαιρίας

Κατά την έναρξη του πολέμου το 1914, η Τουρκία δεν ήταν έτοιμη στρατιωτικά, αλλά ούτε και διατεθειμένη να δεσμευτεί άμεσα και ανεπιφύλακτα στο στρατόπεδο των Κεντρικών Δυνάμεων, που διευθύνονταν από την αυτοκρατορική Γερμανία⁷⁶. Αλλά οι συμπάθειες για τη Γερμανία ήταν βαθιές και πανταχού παρούσες ανάμεσα στους πιο ισχυρούς ηγέτες του Ιτιχάντ, ειδικά στον Εμβέρ και στους συνεργάτες του. Η συμπάθεια του Εμβέρ προς τους Γερμανούς άγγιζε τα όρια της εξύμνησης της Γερμανίας ως φοβερής πολεμικής μηχανής, την οποία είχε επικροτήσει ήδη την περίοδο που ήταν στρατιωτικός ακόλουθος της Τουρκίας, πριν τον πόλεμο. Η άφιξη στην οθωμανική πρωτεύουσα στο τέλος του 1913 μιας γερμανικής στρατιωτικής αποστολής, που συνοδεύτηκε από την υπογραφή ενός συμβολαίου, προανήγγειλε την τουρκική πρόθεση να σχηματίσει ένα συνεταιρισμό με την Γερμανία. Αυτή η σχέση υλοποιήθηκε στις 2 Αυγούστου, όταν υπογράφηκε η μυστική συμμαχία των δύο χωρών, με δέσμευση από τη γερμανική πλευρά για μαζική οικονομική και στρατιωτική βοήθεια στην αυτοκρατορία, ενώ και η συμμαχία με την Αυστρία δεν άργησε να έρθει.

Η γερμανική στήριξη στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, έδωσε τη δυνατότητα στην Τουρκία να ισχυροποιηθεί. Ο πρόξενος της Γερμανίας στο Χαλέπι, Ρέτσλερ τονίζει ότι η Τουρκία είναι αποφασισμένη να επιλύσει το αρμενικό ζήτημα κατά την διάρκεια του πολέμου και χρησιμοποιεί τη συμμαχία με τις Δυνάμεις για αυτόν τον σκοπό⁷⁷. Ακόμη, αναφέρεται πως έδωσε εντολή στους Γερμανούς αξιωματούχους που δρούσαν στην αυτοκρατορία, να μην προβούν σε οποιαδήποτε επιθετική κίνηση εναντίον των Αρμενίων. Η στάση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν έδινε περισσότερη δυνατότητα επέμβασης και ο γερμανικός τύπος αποσιώπησε στις δημοσιεύσεις του τα γεγονότα, ενώ αξιωματούχοι από τη Γερμανία είχαν σταλεί επικουρικά να πολεμήσουν στο πλευρό της Τουρκίας. Την ίδια περίοδο δημοσιογράφοι κινδυνολογούν στον εγχώριο τύπο για τις συνέπειες μιας επικείμενης ρήξεως των σχέσεων με τον σουλτάνο, σε περίπτωση στήριξης της Αρμενίας⁷⁸.

⁷⁶ A. Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey*, Νέα Υόρκη 1970, σ. 139

⁷⁷ E. Pears, «Turkey, Islam & Turanianism», στο: *Contemporary Review*, τ.χ. 14, Λονδίνο 1918, σ. 373

⁷⁸ B. Ντάντριαν, *ό. π.*, σ. 368

Οι υπεύθυνοι των γερμανικών μυστικών υπηρεσιών βοήθησαν τα μέλη του Ιτιχάντ να σχηματίσουν ένα γραφείο πληροφοριών μέσα στη γενική διεύθυνση της αστυνομίας στην Κωνσταντινούπολη. Έτσι, οι Γερμανοί σε συνεργασία με το μυστικό οθωμανικό τμήμα πολιτικών και νομικών υποθέσεων, κατέλαβαν τα μεγάλα κέντρα της αρμενικής πολιτικής δραστηριότητας εντός και εκτός των συνόρων της Αυτοκρατορίας, αλλά και το Πατριαρχείο στην Πόλη, τα πολιτικά κόμματα στην Αίγυπτο και το αντί – ιτιχαντικό κίνημα στο Παρίσι. Ο σκοπός τους ήταν να προετοιμάσουν τους φακέλους των ηγετών της αρμενικής κοινότητας, οι οποίοι έπρεπε να χαρακτηριστούν ως εχθροί της αυτοκρατορίας. Ο Εμβέρ Πασάς αναδιοργάνωσε την Ειδική Οργάνωση, την οποία μετέτρεψε σε ένα όργανο αναταραχής, δολιοφθοράς και φόνων σε περίοδο πολέμου, τόσο στο εσωτερικό, όσο και έξω από την Τουρκία⁷⁹.

Χάρη στη γενική κρίση που γενικεύθηκε με την έκρηξη του πολέμου τον Ιούλιο του 1914, στην επιστράτευση που κηρύχθηκε την επαύριον της υπογραφής της τούρκο – γερμανικής συμμαχίας, στην κατάσταση πολιορκίας και στον συνακόλουθο στρατιωτικό νόμο, οι τουρκικές Αρχές άρχισαν να προετοιμάζουν το έδαφος για μελλοντικό ολοκαύτωμα, ενώ διεξήγαν τις προετοιμασίες για επικείμενο πόλεμο. Δεν επρόκειτο πια μόνον να αρπάξουν μια πρόσκαιρη ευκαιρία. Πράγματι, υπήρχαν όλες οι ευνοϊκές συνθήκες.

3.2. Ο εξωτερικός πόλεμος ως μέσο στόχευσης του εσωτερικού εχθρού

Παράλληλα με τις βολές μιας πιθανής αρμενικής απειλής εναντίον της ακεραιότητας του τουρικού κράτους, οι Νεότουρκοι του Ιτιχάντ εξήγγειλαν ένα ευρύ πρόγραμμα εθνικής αναγέννησης και πολιτικού αποπροσανατολισμού. Το αίσθημα που κυριαρχούσε ανάμεσα στους ηγέτες του κόμματος, ήταν ότι επέτρεψαν στους πολιτικούς αντιπάλους τους να αφηφήσουν την κυριαρχία τους. Ο αντισυνταγματάρχης Πομιανόφσκι, Αυστριακός στρατιωτικός ακόλουθος αποσπασμένος στο οθωμανικό στρατηγείο, αναφέρει πως θα έπρεπε όλοι οι υπόδουλοι λαοί της αυτοκρατορίας να υποταχθούν στο Ισλάμ, και πως όσοι δεν ακολουθήσουν αυτή την τακτική, θα πρέπει να εξοντωθούν. Ήταν η στιγμή για την αυτοκρατορία να αποκαταστήσει την αμέλεια των προγόνων της κατά τον 15^ο αιώνα, και να απομακρύνει τις μειονότητες από τα εδάφη κυριαρχίας της. Ο Μοργκενάου

⁷⁹ H. Morgenthau, «The Great Honors in History», στο: *Red Cross Magazine*, ΗΠΑ 1918, σ. 9

συμφωνεί με αυτή την άποψη, αναφέροντας πως οι Δυνάμεις δεν θα επέπλητταν ουσιαστικά τον σουλτάνο⁸⁰. Σε υπόμνημά του απαιτεί την αποπομπή Μέτερνιχ επειδή ζητά δράσεις υπέρ της κοινότητας των Αρμενίων και ο Ταλαάτ επισημαίνει πως η εξόντωση πρέπει να γίνει τώρα, γιατί μετά θα είναι πολύ αργά.

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία επιθυμεί διακαώς να απαλλαγεί από τις δεσμεύσεις που είχε αναλάβει με τη συμφωνία για τις αρμένικες μεταρρυθμίσεις της 26^{ης} Ιανουαρίου/ 8^{ης} Φεβρουαρίου 1914, στην οποία είχε δώσει τη συγκατάθεσή της αμέσως μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912. Αναγνωρίζει ότι η σφαγή και η εξόντωση των Αρμενίων αποτελεί λύση στο ζήτημα, που γλίτωνε την Τουρκία από ένα μελλοντικό ενοχλητικό φορτίο, αφού έτσι απαλλασσόταν από μελλοντικά σχέδια μεταρρύθμισης, που θα την ανάγκαζαν οι Δυνάμεις να λάβει. Τα μέτρα που τέθηκαν σε εφαρμογή από την τουρκική κυβέρνηση είχαν ως αποτέλεσμα την ολοσχερή εξολόθρευση των Αρμενίων. Για να πετύχουν αυτό το στόχο, ο Ταλαάτ προτείνει την αναστολή λειτουργίας του κοινοβουλίου και την προώθηση διατάγματος για τις εκτοπίσεις από το υπουργικό συμβούλιο, ώστε να μην υπάρξουν αντιδράσεις και να τεθεί τέλος στην παρουσία ενός εσωτερικού εχθρού.

⁸⁰ A. Toybnee, *The Western Question in Greece and Turkey*, Νέα Υόρκη 1970, σ. 139

Δ' Κεφάλαιο

Η εκδίωξη των Οθωμανών από τη Βαλκανική Χερσόνησο

4.1. Οι τουρκικές στρατιωτικές ήττες στον Βαλκανικό Πόλεμο (1912)

Η καταστροφική έκβαση του Βαλκανικού Πολέμου του 1912, έκανε να αιωρείται το ερωτηματικό γύρω από την επιβίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι μεταρρυθμίσεις στην Αρμενία απογοήτευαν τα ήδη δυσαρεστημένα μέλη του Ιτχάντ, εντείνοντας τις εσωτερικές συγκρούσεις. Τα δραστικά μέτρα εναντίον των Αρμενίων καθίστανται πλέον επιτακτικά για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία ταλανιζόταν και από τις βαλκανικές συμμαχίες που θεωρούσε ότι απειλούσαν την κυριαρχία της. Η άνοδος του εθνικισμού επηρέασε τις πολιτικές εξελίξεις στο βαλκανικό και το ευρωπαϊκό μέτωπο, ενώ ο ανταγωνισμός των Μεγάλων Δυνάμεων για επικράτηση, αποτελούσε χαρακτηριστικό στοιχείο στην πολιτική τους. Επιπρόσθετα, η Συνθήκη του Βερολίνου έσπειρε τους σπόρους της δυσαρέσκειας, ενθαρρύνοντας τον σερβικό, τον βουλγαρικό και τον βορειομακεδονικό εθνικισμό, που θα επίσπευδαν την έναρξη του πολέμου.

Το 1870 οι Ρώσοι απορρίπτουν τις αποφάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων για την κυριαρχία στην Μαύρη Θάλασσα και οι εκείνες βρίσκονται προ τετελεσμένου γεγονότος. Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου συνέδεε την αποχώρηση των ρωσικών στρατευμάτων από τις αρμενικές επαρχίες, με την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων που παρείχε. Η Τουρκία πλέον αναλαμβάνει να εφαρμόσει τις μεταρρυθμίσεις που είχε δεσμευτεί να υλοποιήσει, ασφαλώς χωρίς την παρουσία των ρωσικών στρατευμάτων κατοχής, τα οποία τελικώς εγκατέλειψαν την περιοχή. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία όμως μετέβαλε άρδην την πολιτική της. Εκείνη την περίοδο ξεκινά μια σκόπιμη εκστρατεία σφαγών και καταστολής, για να μην εφαρμοστεί το ζήτημα των μεταρρυθμίσεων, ενώ δεν λείπουν και οι σκόπιμες δημογραφικές μετακινήσεις του πληθυσμού, αλλά και η αντικατάσταση των χριστιανών προσφύγων με μουσουλμάνους στις περιοχές επιρροής⁸¹.

Το Πρωτόκολλο του Λονδίνου της 31^{ης} Μαρτίου 1877, καθόριζε την αρμονική επέμβαση των εξωτερικών Δυνάμεων στην μεταχείριση των υπηκόων της αυτοκρατορίας και η πίεση των Δυνάμεων οδήγησε στην υπογραφή της Συνθήκης του Βερολίνου το 1878. Με τα άρθρα 23 και 61 της Συνθήκης, αναδύεται το ζήτημα

⁸¹ W. Jay- P. Kennedy - E. Sivan, *America and the Armenian Genocide of 1915*, Κέιμπριτζ 2004, σ. 52.

της ανθρωπιστικής επέμβασης, η οποία αποκρυσταλλώνεται από μόνη της. Η Ρωσία ενδιαφέρεται έντονα για την τύχη των χριστιανικών πληθυσμών στην αυτοκρατορία, και θέλει να θέσει υπό την αιγίδα της την προστασία τους. Για να εμποδίσουν αυτή τη ρωσική τάση οι Δυνάμεις με επικεφαλής την Αγγλία, περιμένουν την απόφαση της Ευρωπαϊκής Συναυλίας και τονίζουν ότι δεν δέχονται μονομερείς ενέργειες από την πλευρά της Ρωσίας, παρόλο που δεν επιθυμούν την οθωμανική επέκταση στις περιοχές αυτές. Η μεσολάβηση όμως των Δυνάμεων δεν θα αναγνωριζόταν και δεν θα είχε κανένα αποτέλεσμα. Την ίδια στιγμή, στην Κωνσταντινούπολη, ο τουρκικός όχλος πραγματοποιεί μια σειρά από θορυβώδεις διαδηλώσεις στις οποίες κυριαρχούν πολεμικά συνθήματα. Οι διαδηλώσεις αυτές υποκινούνται από ηγέτες του Ιτιχάντ, ενώ και τα φοιτητικά κινήματα ζητούν κραυγαλέα να αποχαρακτηριστεί το προνόμιο ισότητας στους χριστιανούς υπηκόους της Αυτοκρατορίας, μέσω της κατάργησης του άρθρου 23 της Συνθήκης του Βερολίνου⁸². Ο τύπος της Αυτοκρατορίας τονίζει ότι η επιμονή των Δυνάμεων να ελέγξουν τις υποθέσεις της Τουρκίας, είναι παράλογος, γιατί θα είναι αδύνατο να επωμιστούν τις συνέπειες μιας αρνητικής τροπής των γεγονότων.

Οι Οθωμανοί υπέστησαν βαριές ήττες στους Βαλκανικούς Πολέμους, αφού οι Σέρβοι ελευθέρωσαν περιοχές που ανήκαν στην κατοχή τους, ενώ και οι Έλληνες κατέλαβαν τα Γιαννιτσά στις 20 Οκτωβρίου/ 2 Νοεμβρίου 1912 και εισήλθαν στη Θεσσαλονίκη την επόμενη ημέρα. Η Ρωσία έβλεπε με καλό μάτι αυτές τις νίκες και η συμμαχία των Βαλκανίων εναντίον της Βορείου Ευρώπης δεν έλαβε θετική τροπή, λόγω του ανταγωνισμού των Ιταλών για την Αδριατική. Η Βουλγαρία αποδυναμώθηκε, ενώ η Αυστρία και η Ρωσία είχαν προσφύγει σε μερική επιστράτευση για τη διατήρηση των κεκτημένων τους. Σε αυτό το πλαίσιο, οι Οθωμανοί αναγκάστηκαν από τις Δυνάμεις να αποδεχθούν μια κατάσταση που δεν ήταν ευνοϊκή για εκείνους⁸³.

4.2. Η διολίσθηση του Ανατολικού Ζητήματος σε Αρμενικό Ζήτημα

Οι Αρμένιοι διέφεραν από τις άλλες εθνότητες της αυτοκρατορίας, αφού αρχικά απέφευγαν τις άμεσες πολεμικές αντιπαραθέσεις, ζητώντας λύσεις μέσω εκκλήσεων και ικεσιών. Γι' αυτή την επίδειξη δύναμης χαρακτηρίστηκαν από τους

⁸² A. Jacoby, «Genocide» στο: *Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht*, Βερολίνο 1949, τ.χ. 4, σ. 472

⁸³ Ν. Οικονόμου, «Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και η προσάρτηση των ξένων χωρών» στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 14 (2000), σ. 289–98.

Οθωμανούς ως αφοσιωμένο έθνος. Στη συνέχεια, όταν η ματαιότητα κατέκλυσε τις ικεσίες τους, κατέφυγαν σε πιο μάχιμες πολιτικές. Ο πατριάρχης της Αρμενίας Βαρζαμπετιάν, ανήγγειλε σε συνάντησή του με τον πρεσβευτή Έλιοτ, ότι αν η επανάσταση αποτελεί λύση για το αρμενικό ζήτημα, οι Αρμένιοι δεν θα δίσταζαν να την πραγματοποιήσουν. Ο Έλιοτ επισήμανε τις καταστροφικές συνέπειες που είχαν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι για την Τουρκία (η οποία έχασε το 70% του πληθυσμού της και το 85% των εδαφών της στην Ευρώπη), γεγονός που θα τους καθιστούσε επικίνδυνους σε οποιαδήποτε αντίδραση των μειονοτήτων. Σε αυτή την κατάσταση της γενικής υποχώρησης οι Αρμένιοι ηγέτες έφεραν στο προσκήνιο το ζήτημα των μεταρρυθμίσεων και οι Οθωμανοί υπό το φόβο απώλειας της κυριαρχίας τους, απέρριψαν οποιοδήποτε σχέδιο αυτονομίας και προνομίων για την Αρμενία.

Η εγκατάλειψη των πολιτικών ηνίων από το Ιττιχάντ ακολούθησε έπειτα από την αρνητική κριτική που του ασκήθηκε από τους μη Οθωμανούς βουλευτές στο κοινοβούλιο. Ο καθαιρεθείς σουλτάνος Χαμίτ, επέπληττε τους ηγέτες του κινήματος ως προδότες γιατί έδωσαν βήμα στο κοινοβούλιο στους “άπιστους”. Η κίνηση για τις μεταρρυθμίσεις είχε ως αιχμή του δόρατος την Ρωσία, η οποία ήταν υπέρμαχος της αρμενικής υπόθεσης και εναντιώθηκε στην πολιτική του Χαμίτ. Στις 8 Φεβρουαρίου 1914 η συμφωνία για τις μεταρρυθμίσεις επικυρώθηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις, παρά την απροθυμία της Τουρκίας, και αποφασίστηκε ο διορισμός ξένων επιθεωρητών για επίβλεψη. Οι αρχηγοί του Ιττιχάντ, εμφανώς δυσαρεστημένοι, επέπληξαν ανοικτά και διέβαλλαν τους Αρμένιους ηγέτες αναφέροντας πως ενεργούν μέσω των Δυνάμεων για λογαριασμό της αυτοκρατορίας. Πλέον ο καιρός για εκδίκηση δεν ήταν μακριά.

4.3. Η υιοθέτηση μιας ριζοσπαστικής ιδεολογίας από τους Τούρκους

Πολλά εξέχοντα μέλη του Ιττιχάντ είχαν σημαντικές πολιτικές διαφωνίες, ενώ μια φιλόδοξη ομάδα αξιωματικών εργάζονταν υπογείως για να τους ανατρέψει. Το πολιτικό πρόγραμμα του κόμματος βασιζόταν στην αρμονία ανάμεσα στις ποικίλες εθνότητες της αυτοκρατορίας, αποζητώντας την ομαλή ενσωμάτωσή τους στο οθωμανικό σύστημα διακυβέρνησης⁸⁴. Έτσι, το Ιττιχάντ εξήγγειλε ένα πρόγραμμα κατήχησης και στρατιωτικής εκπαίδευσης για τη νεολαία. Ο στρατός αποτελούσε τη σπονδυλική στήλη στην οργάνωση του κόμματος, ο οποίος έπρεπε να

⁸⁴ W. Van der Dussen, «The Westeneck File: The Questions of Armenian Reforms in 1913 – 1914», στο: *Armenian Review*, τ.χ. 1, αρ. 19, Αρμενία 1986, σ. 1 – 86

δράσει ριζοσπαστικά έναντι οποιασδήποτε ‘‘παραφωνίας’’. Υπό την αιγίδα του Εμβέρ, δημιουργήθηκε η Λίγκα της Ειδικής Οργάνωσης. Η μονάδα αυτή, λειτουργούσε ήδη σε εμβρυακή μορφή στους Βαλκανικούς Πολέμους το 1913, διεξάγοντας ανταρτοπόλεμο εναντίον των Βουλγάρων. Σκοπός της αποτέλεσε η παρακολούθηση και η εξουδετέρωση των εσωτερικών εχθρών, έτσι ώστε να μπορέσει να εκκαθαρίσει τις μειονότητες για να εξασφαλιστεί η προστασία από τις εξωτερικές απειλές. Τα Υπουργεία Ασφαλείας και Εσωτερικών συνεργάστηκαν μυστικά για να συλλέξουν πληροφορίες για Αρμένιους πολίτες που θεωρούσαν ύποπτους, παρακρατώντας μυστικούς φακέλους για το πολιτικό, θρησκευτικό και εκπαιδευτικό προσωπικό, ενώ το Ιττιχάντ σταδιακά δυσχέραινε τη ζωή των Αρμενίων με τις επεμβατικές πολιτικές του⁸⁵.

Η ριζοσπαστική πτέρυγα του Ιττιχάντ κέρδισε την πολιτική εξουσία και η ηγεσία της Κεντρικής Επιτροπής μετεβλήθη. Αυτή η Επιτροπή έθεσε τις βάσεις για μια καινούργια πολιτική απέναντι στους Αρμένιους, με στόχο την επίτευξη μιας ριζικής λύσης για το ζήτημα. Τα σχέδια των μεταρρυθμίσεων που επιβλήθηκαν από τις Δυνάμεις, γέννησαν τα νέα ιδανικά της ανθρωπιστικής επέμβασης. Έτσι, η ανθρωπιστική επέμβαση εμφανίζεται ως καταλύτης μιας ανήκουστης βίας, φανερώνοντας την «απανθρωπιά του ανθρώπου προς τον άνθρωπο»⁸⁶.

⁸⁵ V. Bryce, *ό. π.*, σ. 636

⁸⁶ V. Dadrian, «Patterns of Twentieth Century Genocides: Armenian, Jewish, and Rwandan Cases», στο: *Journal of Genocide Research*, ΗΠΑ 2004, τ.χ. 6, αρ. 4, σ. 487–522

Ε' Κεφάλαιο

Διπλωματικές Δυσκολίες

5.1. Εμπόδια στην αρμενική αναζήτηση για βοήθεια

Τα αναγκαία μέσα για τη δημιουργία ενός αρμενικού επαναστατικού κινήματος μπορούσαν να εξασφαλιστούν χωρίς κανένα πρόβλημα, όπως εισηγείτο ο Αρμένιος πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης το 1876, αλλά η έκβαση ήταν αμφίβολη. Η αποτυχία των Αρμενίων να πετύχουν το στόχο της εθνικής χειραφέτησης, όταν άλλες μουσουλμανικές εθνότητες που ζούσαν υπό τον οθωμανικό ζυγό τα είχαν καταφέρει, ήταν ένα άμεσο αποτέλεσμα της απουσίας ενεργού υποστήριξης από τις Δυνάμεις. Οι σλάβικες εθνότητες απολάμβαναν τη ρωσική προστασία χάρις τις εθνικές και φυλετικές τους συγγένειες, ενώ και η προστασία των χριστιανικών πληθυσμών έχαιρε της ρωσικής εκτίμησης. Οι Γάλλοι, έσωσαν τους Λιβανέζους καθολικούς, απαιτώντας από την Τουρκία να αποδώσει αυτονομία στους μαρωνίτες. Οι Αρμένιοι δεν είχαν θρησκευτικούς ή εθνικούς δεσμούς με τις Δυνάμεις για να χαίρουν εκτίμησης, αν και ήταν οπαδοί του δόγματος του χριστιανισμού⁸⁷.

Ένας ακόμη παράγοντας στον οποίο οι Αρμένιοι παρουσίαζαν ουσιαστικές διαφορές από τις άλλες εθνότητες, ήταν η μεταβαλλόμενη γεωπολιτική τους θεώρηση. Οι λαοί στους οποίους κατόρθωσαν οι Δυνάμεις να επέμβουν, βρίσκονταν στην περιφέρεια της Αυτοκρατορίας, ενώ η Αρμενία θεωρείτο ως δυνητική απειλή στην καρδιά της Τουρκίας, λόγω της γεωγραφικής της θέσης. Παρουσιάζονταν ουσιαστικές δυσχέρειες στον τρόπο στρατιωτικού ανεφοδιασμού, λόγω απουσίας θαλάσσιων οδών που πλαισιώνονταν από λιμένες, κι έτσι η υποδοχή βρετανικών πλοίων καθίσταται ανέφικτη.

Η Ρωσία ήταν η μόνη Δύναμη που ξεπέρασε αυτές τις δυσκολίες ανεξάρτητα από το ζήτημα κυριαρχίας. Η ρωσική πολιτική παρουσίαζε ένα ορθολογικό πλάνο για τη σωτηρία των χριστιανικών πολιτισμών που είχαν τεθεί υπό την προστασία της, αν και επιθυμούσε οι Αρμένιοι να ασπαστούν τις διαφορές που παρουσίαζε η δική τους θρησκευτική πολιτική με την αντίστοιχη ρωσική⁸⁸.

⁸⁷ D. Peterson – Merrill, «*Starving Armenians*»- *America and the Armenian Genocide, 1915–1930 and after*, Βιρτζίνια 2004, σ. 20

⁸⁸ M. Fitzpatrick, «*Ideal and Ornamental Endeavours: The Armenian Reforms and Germany's Response to Britain's Imperial Humanitarianism in the Ottoman Empire, 1878–83*», στο: *Journal of Imperial and Commonwealth History*, τ.χ. 40, αρ. 2, Βρετανία 2012, σ. 183-206

Οι Αρμένιοι δυσκολεύονταν γιατί δεν διέθεταν το πλεονέκτημα μιας γεωγραφικής συγκέντρωσης που παρουσιαζόταν στις άλλες εθνότητες, ενώ οι Τούρκοι, έπειτα από το Συνέδριο του Βερολίνου, χώρισαν εκ νέου την εθνοτική αυτή ομάδα, διασπείροντάς τη στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας, αυξάνοντας την πληθυσμιακή δυσαναλογία υπέρ των μουσουλμανικών πληθυσμών, ειδικά στις ιστορικές περιοχές του Βαν, του Ερζερούμ και του Μπιτλίκ. Η βαριά φορολόγηση των πληθυσμών από την Οθωμανική Αυτοκρατορία συνετέλεσε στην αύξηση του φαινομένου διασποράς τους, και καθιστούσε τη δημιουργία ενός ελεύθερου αρμενικού κράτους ακόμη πιο δύσκολη⁸⁹.

5.2. Οι αποτυχημένες δεσμεύσεις της Συνθήκης του Βερολίνου

Παρά τις επαναλαμβανόμενες εκκλήσεις προς την Τουρκία να διακηρύξει δημοσίως ισότητα δικαιωμάτων στους υπηκόους που δεν ανήκαν στο μουσουλμανικό δόγμα, οι ευρωπαϊκές δυνάμεις ήταν απρόθυμες να αναγκάσουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία να τηρήσει τις δεσμεύσεις της. Το 1878 υπεγράφη η Συνθήκη του Βερολίνου, η οποία δέσμευε τη χώρα να βελτιώσει τις συνθήκες ζωής των Αρμενίων με νομοθετικό διάταγμα. Η Ευρωπαϊκή Συναυλία όμως ήταν αδύναμη να επέμβει ουσιαστικά. Οι όροι των συνθηκών των Παρισίων και του Βερολίνου, απαγόρευαν την άμεση ανάμειξη των εξωτερικών δυνάμεων, οι οποίες δεν επιθυμούσαν να φέρουν ευθύνη για τυχόν λανθασμένες πολιτικές. Έτσι, στην πράξη οι μεταρρυθμίσεις εγκαταλείφθηκαν από μόνες τους, γιατί καμία Δύναμη δεν αντενεργούσε σε βάρος της άλλης⁹⁰.

Ο Σώλσμπερυ εκφράζει αυτή την ανησυχία στο βρετανικό κοινοβούλιο, τονίζοντας ότι ο οποιοσδήποτε συμβιβασμός θα αποβεί άκαρπος. Επιπρόσθετος παράγων σε αυτή την αποτυχία, ήταν και η ανομοιότητα στον βαθμό με τον οποίο αναμείχθηκαν οι δυνάμεις στη σειρά των διπλωματικών διαβημάτων και διαμαρτυριών κατά της Τουρκίας, αφού δεν έδωσαν όλες τις ίδιες υποσχέσεις. Μετά τις σφαγές στο Σασούν, πραγματοποιήθηκε συνάντηση των Δυνάμεων στην Ευρωπαϊκή Συναυλία, από την οποία αποχώρησαν οι Γερμανοί και οι Αυστριακοί, ενώ οι προσπάθειες της Αντάντ δεν απέδωσαν καρπούς⁹¹.

⁸⁹ V. Dadrian - T. Akcam, *Judgment at Istanbul the Armenian genocide trials*, Νέα Υόρκη 2011, σ. 28 – 50

⁹⁰ G. Shirinian, *Genocide in the Ottoman Empire: Armenians, Assyrians, and Greeks (1913 – 1923)*, Νέα Υόρκη 2017, σ. 18 – 121

⁹¹ A. Whitehorn, *The Armenian Genocide: The Essential Reference Guide*, Σάντα Μπάρμπαρα 2015, σ. 139

5.3. Υπεκφυγές της διπλωματικής ρητορικής

Η αντίδραση ήταν η ίδια όταν ο Σώλσμπερυ την επαύριον των σφαγών στην Κωνσταντινούπολη, έστειλε ένα μακροσκελές υπόμνημα στις πρωτεύουσες των πέντε άλλων Μεγάλων Δυνάμεων. Ήταν η τελευταία ουσιαστική απόπειρα της Μεγάλης Βρετανίας να αναγκάσει το σουλτάνο να συμμορφωθεί με τους όρους της Συνθήκης του Βερολίνου.

Ο Σώλσμπερυ απαίτησε και έλαβε επίσημα έγγραφα, στα οποία η Τουρκία δεσμευόταν να εκτελέσει το πρόγραμμα των Μεγάλων Δυνάμεων και υπενθύμιζε στις ευρωπαϊκές χώρες ότι είχε έρθει η ώρα να θέσουν την Τουρκία προ των ευθυνών της. Η εδαφική ακεραιότητα της Αυτοκρατορίας και η απώλειά της κατά τον Σώλσμπερυ ήταν αποτέλεσμα δικής της κακοδιαχείρισης, ενώ ανέφερε πως οι Δυνάμεις θα έπρεπε να αποφασίζουν ομόφωνα για τυχόν επεμβατικές ενέργειες, των οποίων η υλοποίηση δεν θα έπρεπε να κωλυσιεργεί, ώστε να μην υπάρξουν αντιδράσεις στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας. Έκανε έκκληση στους συναδέλφους του, ώστε να αποδεχτούν ότι πρέπει να ομονοήσουν για την τύχη των Αρμενίων, χρησιμοποιώντας την ισχύ τους⁹².

Ενώ η Αυστρία και η Ιταλία συμφώνησαν αμέσως για την επικράτηση της ισχύος και της αλληλεγγύης στην Ευρωπαϊκή Συναυλία, οι άλλες τρεις Δυνάμεις υπήρξαν λιγότερο ενθουσιώδεις. Η Γερμανία ήταν σύμφωνη, απλά εισηγείτο ότι οι μεταρρυθμίσεις θα έπρεπε να έχουν στόχο τη βελτίωση των συνθηκών όλων των υπηκόων του σουλτάνου, ανεξαρτήτως θρησκείας ή φυλής⁹³.

Αν και αρχικά ήταν σύμφωνες, η Γαλλία και η Ρωσία υποχώρησαν στο ζήτημα των καταναγκαστικών μέτρων που θα έπρεπε να εφαρμόσουν εναντίον του σουλτάνου, όταν θα ήταν απαραίτητο. Οι μακροπρόθεσμες δεσμεύσεις για άρση των μονομερών ενεργειών έπρεπε να τηρηθούν. Ο Ανοτώ όμως ήταν αδιάφορος και ζήτησε να εξετάσει τα μέτρα, για να απαντήσει την κατάλληλη στιγμή. Οι Ρώσοι ζήτησαν να τηρηθούν οι δεσμεύσεις χωρίς τη χρήση βίαιων μέσων και εξαναγκασμών. Όμως, η συνήθης αντίδραση της Τουρκίας όταν απειλούταν από τη χρήση βίας, ήταν να επισείει το φάντασμα της σφαγής ενός ολόκληρου λαού στις επαρχίες της. Ο Χαμίτ κατανοούσε τον δισταγμό των Δυνάμεων να επέμβουν υπέρ των Αρμενίων και έκανε τις απειλές του πράξη⁹⁴.

⁹² W. Ward, *The Cambridge History of British Foreign Policy*, τ.χ. 3, Κέμπριτζ 1923, σ. 143

⁹³ Blue Book, *Turkey*: Έκθεση του Σώλσμπερυ στον πρεσβευτή Κλερ Φοντ, αρχ. αρ. 30, 2/1/1897, σ. 21

⁹⁴ Blue Book, *Turkey*, αρ. 8 (1896), συνημμένο αρ. 1 στο αρχ. Αρ. 2 σελ. 47, έκθεση του πρεσβευτή Κάρυ στον Σώλσμπερυ, 19.2.1896

ΣΤ' Κεφάλαιο

Η απόφαση για Γενοκτονία

6.1. Τί οδήγησε στην απόφαση για γενοκτονία

Οι εκτοπισμοί και οι σφαγές των Ελλήνων το 1914 ήταν προάγγελος του τί θα επακολουθούσε. Ο Berdi μπέης, διοικητής της αστυνομίας στην Κωνσταντινούπολη, είπε σε έναν από τους γραμματείς του ότι η τακτική που υιοθετήθηκε για την περίπτωση της Ελλάδας, θα εφαρμοζόταν και σε άλλες φυλές της αυτοκρατορίας. Οι Οθωμανοί επιδίωκαν να επωφεληθούν από τον πόλεμο, ακυρώνοντας τις διεθνείς συμφωνίες που τους έκαναν να καταρρεύσουν οικονομικά, συμπεριλαμβανομένων και των διομολογήσεων, αλλά και των μεταρρυθμίσεων για τις αρμενικές επαρχίες. Επίσης, το έδαφος ήταν πρόσφορο για την εξάπλωση του πανισλαμισμού, η οποία θα έδινε τη δυνατότητα για ανάκτηση των απολεσθέντων εδαφών της αυτοκρατορίας. Σκοπός των Οθωμανών στον πόλεμο ήταν επίσης να διασώσουν τους μουσουλμάνους από τον ρωσικό έλεγχο, γεγονός που λειτουργούσε συμπληρωματικά με την πολεμική στρατηγική της Γερμανίας⁹⁵.

Το γερμανικό Γενικό Επιτελείο, τέθηκε από την έναρξη του πολέμου, ως επικεφαλής των οθωμανικών στρατευμάτων του Ενβέρ Πασά. Σκοπός του αποτελούσε η προσέγγιση των μουσουλμάνων της Βόρειας Αφρικής και της Ινδίας, οι οποίοι θα συνεργάζονταν με το ασιατικό μέτωπο. Η εγκατάσταση των αρμενικών πληθυσμών στην περιοχή αποτελούσε εμπόδιο στην εδαφική εξάπλωση των Οθωμανών. Μετά τον πόλεμο, και παρά την ήττα τους, οι Οθωμανοί εξακολουθούσαν να πιστεύουν στην ένωση των Τούρκων της Κεντρικής Ασίας καθώς και ότι οι Αρμένιοι συνιστούσαν εμπόδιο και θα έπρεπε να εξαλειφθούν. Η βαθιά επιθυμία για εκδίκηση ήταν κύριο θέμα στις συνελεύσεις του Οθωμανικού Επιτελείου, ενώ και η αλληλογραφία που αντάλλασσαν μεταξύ τους περιείχε αρνητικούς χαρακτηρισμούς για τις μειονότητες και ένα βαθύ μίσος, που εκφραζόταν με σκληρά άρθρα και ποιητικές συλλογές.

Οι μεταρρυθμίσεις θεωρούνταν πλέον απειλητικές, καθώς φαίνεται ότι θα άνοιγαν τον δρόμο προς την απόσχιση⁹⁶. Οι Οθωμανοί ακύρωσαν τη μεταρρυθμιστική πολιτική κατά την είσοδό τους στον πόλεμο, αφού δεν έθεσαν σε εφαρμογή τη συνθήκη του Ενικιοϊ που συνήφθη στις 8 Φεβρουαρίου 1914. Η

⁹⁵ T. Akcam, *ό. π.*, σ. 176

⁹⁶ M. Gunter, *Armenian History and the Question of Genocide*, Νέα Υόρκη 2011, σ. 27 – 119

οθωμανική κυβέρνηση έθεσε ως μη έγκυρες όλες τις διεθνείς νομικές της δεσμεύσεις και αφαίρεσε τη νομική βάση για παρέμβαση στις εσωτερικές της υποθέσεις, ενώ ζήτησε από τις αρμενικές οργανώσεις να μην απαιτούν εμπλοκή των εξωτερικών Δυνάμεων για το ζήτημα.

6.2. Η ακύρωση των διεθνών συνθηκών και οι συνέπειες

Η αδιαλλαξία της οθωμανικής κυβέρνησης που είχε ενισχυθεί μέσα από τις διπλωματικές κρίσεις, βρήκε μια βίαιη διέξοδο με την έναρξη του πολέμου, στον οποίο η Τουρκία έλαβε μέρος στις εχθροπραξίες. Η ακύρωση των Συνθηκών των Παρισίων και του Βερολίνου, αλλά και της Συνθήκης του Ενικιοϊ ελήφθησαν από την Τουρκία χωρίς καμιά προειδοποίηση. Έτσι, οι υπεύθυνοι τήρησης των μεταρρυθμίσεων Βέστενεκ και Χοφ ανακλήθηκαν. Η Τουρκία καταχώρησε μια ρήτρα στο συμφωνητικό των μεταρρυθμίσεων, η οποία το έθετε άμεσα σε ακύρωση με την καταβολή αποζημιώσεως. Στην έκθεση της 16^{ης} Μαΐου 1914, ο πρεσβευτής της Αυστρίας, Παλαβιτσίνι, πληροφορούσε τη Βιέννη ότι πολλές από τις αρμοδιότητες που είχαν συμφωνηθεί από τις Δυνάμεις δεν περιλαμβάνονταν στο συμβόλαιο. Στην έκθεσή του εννέα ημέρες αργότερα, κατήγγειλε τους επιθεωρητές για παρασπονδίες. Σε αυτό το σημείο οι διορισμοί που εκτελέστηκαν από τον Ταλαάτ πραγματοποιήθηκαν για να καταστραφούν βιαίως οι μεγάλες συγκεντρώσεις του αρμενικού πληθυσμού στο Ντιαρμπεκίρ και το Μπιτλίς, ενώ διορίστηκαν και ως διοικητές της επαρχίας του Χαλεπίου, εκκαθαρίζοντας τον εναπομείναντα αρμενικό πληθυσμό ως το 1916⁹⁷.

Η αυθαίρετη παραβίαση από τον υπουργό Εσωτερικών των όρων της Συμφωνίας, μέσω της υπογραφής συμβολαίου με τους επιθεωρητές, προκάλεσε αντιδράσεις. Ο Νουμπάρ, υπεύθυνος των αρμενικών μεταρρυθμίσεων, επισήμανε ότι οι ρήτρες της συμφωνίας είχαν παραβιαστεί βάνανυσα από τους όρους του συμβολαίου. Αποτελούσε διεθνής πράξη και η αυτοκρατορία δεν μπορούσε προβάλει καμιά νομική βάση για να παρακάμψει τη συμφωνία. Φυσικά, η όποια προσπάθεια συναίνεσης έπεσε στο κενό. Η Τουρκία είχε βρει τον τρόπο να ξεφύγει από τις μεταρρυθμίσεις που έπρεπε να εφαρμόσει. Ο Γερμανός πρεσβευτής Βάνγκενχάιμ δηλώνει ότι η αυτοκρατορία ήταν έτοιμη να μην τηρήσει το συμβόλαιο. Ο Ταλαάτ

⁹⁷ V. Dadrian, «The Naim – Andonian Documents on the World War One Destruction of the Ottoman Armenians the Anatomy of a Genocide», στο: *International Journal of Middle East Studies*, τ.χ. 18, Κέιμπριτζ 2009, σ. 302 – 342

επιβεβαιώνει πως η Τουρκία δεν θα λάβει ενεργό ρόλο στις μεταρρυθμίσεις γιατί είναι στο χέρι της. Ο Χαλίλ ενημέρωσε τον Μέτερνιχ ότι τα “πολιτικά εμπόδια” των συνθηκών δεν θα αποτελούν πια τροχοπέδη στην επέκταση της αυτοκρατορίας, ενώ την ίδια μέρα αναχώρησε για τη Γερμανία για να δηλώσει τη στήριξή στην συνεργασία των δύο κρατών, τονίζοντας ότι οι συνθήκες δεν τηρούνται σε κατάσταση πολέμου⁹⁸.

Παρά τις προειδοποιήσεις του νέου πρεσβευτή Κούλμαν για όξυνση των αντιδράσεων, η Αρμενία ζητούσε εναγωνίως μεταρρυθμίσεις. Τα έτη που ακολούθησαν ήταν μια περίοδος αγωνιώδους αναμονής στην αναβίωση των μεταρρυθμίσεων και ενέτειναν τον φόβο. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν έκανε πίσω, αλλά ήθελε να εξοντώσει πια την Αρμενία που θεωρούσε εμπόδιο για τις επιδιώξεις των στόχων της.

⁹⁸ L. Oppenheim, *International Law*, Λονδίνο 1952, τ.χ. 2, αρχ. 99

Ζ' Κεφάλαιο

Η Α' Φάση της Γενοκτονίας των Αρμενίων (1894 – 1896)

7.1. Η σφαγή του Σασούν

Η σειρά των σφαγών την εποχή του Αβδούλ Χαμίτ ξεκίνησε για πρώτη φορά με τα γεγονότα του Σασούν το 1894. Οι αυτόχθονες Αρμένιοι αγρότες είχαν υποστεί ποικίλες μορφές καταπίεσεων, ενώ οι αδικίες σε βάρος τους, τόσο στο σύστημα πληρωμών, όσο και στο φορολογικό δίκαιο ήταν ανυπέρβλητες. Οι πληθυσμοί υποχρεούνταν σε καταβολή βαριών φόρων όχι μόνον στους αξιωματούχους της κυβέρνησης, αλλά και στους τοπικούς αρχηγούς, οι οποίοι ήταν συνήθως κουρδικής καταγωγής. Η εξέγερση των ορεσίβιων του Σασούν ήταν ανάλογη με την εξέγερση των κατοίκων της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης. Όπως οι Αρμένιοι στην Ανατολική Τουρκία, κι αυτοί υπόκεινται σε ένα διπλό σύστημα καταβολής χαρατσιού, που οφειλόταν στην παρουσία των μουσουλμάνων γαιοκτημόνων, κυρίως σερβικής καταγωγής οι οποίοι ασπαστήκαν το δόγμα του Ισλάμ, αλλά και Οθωμανών δημοσίων υπαλλήλων που προσπαθούσαν να διατηρήσουν τα κεκτημένα τους⁹⁹.

Τα γεγονότα στο Σασούν, σύμφωνα με τον Γάλλο χρονικογράφο Μπεράρ, ξεκινούν το 1892, όταν ο διοικητής της περιφέρειας Μους στην επαρχία Μπιτλίσ συνάντησε αντίσταση εκ μέρους των τριών ορεινών αρμενικών χωριών, τα οποία διαμαρτυρήθηκαν πως δεν δύνανται να ακολουθούν την εκάστοτε πολιτική των δύο επικεφαλής. Το αρμενικό επαναστατικό κόμμα Χιντσάκ επενέβη στη διένεξη, όταν ένα μέλος του τέθηκε αρχηγός στην προετοιμασία ένοπλης εξεγέρσεως για το ζήτημα. Οι πρόξενοι των Μεγάλων Δυνάμεων τόνισαν ότι η αναταραχή δεν απέδωσε καρπούς και ανέφεραν ότι η εξέγερση κάποιων μεμονωμένων περιοχών δεν αποτελεί γενική αντίδραση. Οι εκθέσεις των Ευρωπαίων διπλωματών, πιστοποιούν ομοιόμορφα τη συνενοχή των κεντρικών αρχών στην έναρξη των σφαγών, από τις οποίες δεν γλίτωσε κανένα μέρος του πληθυσμού¹⁰⁰. Οι οθωμανικές αρχές είχαν χρησιμοποιήσει ως πρόσχημα την είσπραξη των φόρων για να ξεκινήσουν τις εχθροπραξίες. Ο Καμπόν στέλνει υπόμνημα στον Ανοτώ αναφέροντας πως ο σουλτάνος έδωσε διαταγή για τις σφαγές, χωρίς να λάβει την ειδική άδεια από την Υψηλή Πύλη¹⁰¹.

⁹⁹ Lord Kinross, *The Ottoman Centuries*, Νέα Υόρκη 1977, σ. 557 – 558

¹⁰⁰ V. Dadrian, «The 1894 Sassoun Massacre: A Juncture in the Escalation of the Turko-Armenian Conflict» στο: *Armenian Review*, τ.χ. 47 αρ. 1-2, Αρμενία 2001, σ. 170

¹⁰¹ V. Dadrian, *ό. π.*, σ. 338 – 342

Μετά τις σφαγές, ο διοικητής Ζεκί Πασάς παρασημοφορήθηκε από τον σουλτάνο με το παράσημο του Ιμιτιγιάζ για τις πιστές και αξιέπαινες υπηρεσίες του, ενώ έλαβε και τον δεύτερο τίτλο ενός χρυσού μεταλλίου που έφερε το αυτοκρατορικό μονόγραμμα (Λιγιακάτ), και συμβόλιζε την αφοσίωση και την ανδρεία του. Ο βρετανός Υπουργός Εξωτερικών Κίμπερλι πιστοποιεί τη συνενοχή του σουλτάνου στη διαδικασία και θεώρησε πως θίγει την τιμή των Δυνάμεων με τη βράβευσή του.

Ορισμένοι ιστορικοί τονίζουν ότι ο σκοπός των Τούρκων σε αυτή τη φάση ήταν να εμπλέξουν τους Κούρδους στη σφαγή, αναφέροντας πως απέτυχαν οι στρατιωτικές τους δυνάμεις να υποτάξουν την Αρμενία. Η ερήμωση των χωριών μέσω πυράς και η εκκαθάριση του πληθυσμού συνεχίστηκε. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία εφάρμοσε το στρατηγικό σχέδιο των κουρδικών συνταγμάτων Χαμιντιέ, που χρησιμοποιούνταν ως όργανα αιματηρής βίας. Πρωταίτιοι του εγχειρήματος ήταν οι Οθωμανοί, οι οποίοι κατέπνιξαν την εξέγερση στο αίμα, θέτοντας στην πρώτη γραμμή μάχης το κουρδικό τάγμα¹⁰².

7.2. Απουσία ευρωπαϊκής αντίδρασης

Το αποτέλεσμα αυτής της σφαγής ήταν να εμφανιστούν καινούργιες μορφές αντίστασης στο οθωμανικό καθεστώς, προκαλώντας νέου τύπου σφαγές, ακόμη μεγαλύτερης έκτασης. Ο Χόλγουορντ αναφέρει ότι ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού σε αυτή την περιοχή χάθηκε, ενώ στο Μπιτλίσ ελήφθη εξοπλισμός πετρελαίου για την καύση των χωριών μαζί με τους κατοίκους τους. Επίσης, στο Γκελιγκιουζάν υπάρχει μαρτυρία που αναφέρει ότι έδεσαν κατοίκους τους οποίους παράταξαν σε σειρές, περιστοιχίζοντάς τους από σωρό ξύλων και τους έβαλαν στην πυρά. Οι αισχρές πράξεις δεν είχαν τελειωμό. Η στάση των εκτελεστών ήταν αρνητική. Δεν δέχτηκαν ότι πραγματοποίησαν τις εκκαθαρίσεις στην Αρμενία, και ανέφεραν ότι η στάση των Αρμενίων ήταν επιθετική, δημοσιεύοντας έγγραφα που είχαν στην κατοχή τους. Οι Οθωμανοί, προσπαθώντας να προκαταλάβουν την αμεροληψία της δικαιοσύνης στο ζήτημα των ερευνών, στελέχωσαν επιτροπή για το Σασούν, προκαλώντας την οργή του Λόρδου Κίμπερλυ. Εκείνος, απομακρυσμένος από τους κανόνες της διπλωματικής ευπρέπειας, έστειλε μήνυμα στον πρεσβευτή Κάρυ με σκοπό να μεριμνήσει για τη διαχείριση της τουρκικής προκλητικότητας. Το πόρισμα της οθωμανικής κυβέρνησης ήταν όμως προκαθορισμένο. Οι Δυνάμεις συνέταξαν από

¹⁰² V. Naquet, *A Crime of Silence: The Armenian Genocide*, Λονδίνο 1985, σ. 133

κοινού μια σχετική έκθεση για τα γεγονότα του 1895, ενώ ο σουλτάνος δεν έδωσε ποτέ απάντηση, καθυστερώντας σκόπιμα με υπεκφυγές και απορρίψεις των τελικών δεσμεύσεων. Λαμβάνοντας την υποστήριξη της Ρωσίας, ο Χαμίτ δεν πραγματοποίησε καμία από τις δεσμεύσεις που ζητήθηκαν από τις Δυνάμεις¹⁰³.

7.3. Η διαδήλωση των Χιντσάκ

Η διαδήλωση της 19^{ης} Σεπτεμβρίου/ 1^{ης} Οκτωβρίου 1895 στην Κωνσταντινούπολη, που διοργανώθηκε από ηγετικά στελέχη του κόμματος Χιντσάκ, ξεκίνησε από την Υψηλή Πύλη. Σε αυτή έλαβαν μέρος τέσσερις χιλιάδες Αρμένιοι, οι οποίοι ήθελαν έτσι να διαδηλώσουν κατά των σφαγών στο Σασούν και για την αδράνεια των Κεντρικών Αρχών στις επιθέσεις εναντίον της Αρμενίας. Αιτήματά τους αποτελούσαν ένα δικαιότερο σύστημα φορολόγησης, η αντιμετώπιση των κουρδικών επιθέσεων σε βάρος τους και η κατοχύρωση της προσωπικής τους ασφάλειας από τις οθωμανικές αρχές. Επικεφαλής των οθωμανικών αρχών στη διαδήλωση αυτή, ήταν ο ταγματάρχης Σερβέτ, ο οποίος έπειτα από λογομαχία με τους ηγέτες του κινήματος, έδωσε ώθηση στην έναρξη των σφαγών. Με ένα σύνθημα, ο όχλος που ήταν εξοπλισμένος με ρόπαλα άρχισε να σκοτώνει Αρμένιους αδιακρίτως ηλικίας και φύλου. Τα γερμανικά αρχεία πιστοποιούν ότι οι διαταγές για σφαγή είχαν δοθεί κατευθείαν από την Πύλη.

7.4. Τα στοιχεία διαμόρφωσης μιας εγκληματικής νοοτροπίας εναντίον των Αρμενίων

Η διαδικασία απενοχοποίησης των σφαγών της Αρμενίας από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ήταν μια πρακτική η οποία οδήγησε στην ανάπτυξη βίας εναντίον των υποτελών λαών, σε όλο το βασίλειο. Η κυριαρχία των Οθωμανών χωρίς αντίσταση στους λαούς που κατέκτησαν, δεν γινόταν αποδεκτή από όλους. Όταν κατά περιπτώσεις, τα θύματα επέλεγαν να ανταποδώσουν, οι καταπιεστές κλιμάκωναν τη σύγκρουση σε ένα επίπεδο καταστολής που δεν είχε προηγούμενο. Η τάση να μετατίθεται η ενοχή σε ένα πλήθος αβλαβών ανθρώπων είναι η αρχή της κουλτούρας αυτής της πολιτικής. Η αντεκδίκηση στην ουσία πραγματοποιούνταν για να υπάρξει αιτιολόγηση της άδικης βιαιοπραγίας.

¹⁰³ A. Sarafian, *United States Official Documents on the Armenian Genocide, 1915–1917*, Πρίνστον 2004, σ. 82

Το σχέδιο για τις μεταρρυθμίσεις υπογράφηκε στις 17 Οκτωβρίου 1895. Εντωμεταξύ, ένα πλήθος μειονοτήτων είχε ήδη δεχθεί αναιτιολόγητες σφαγές και εκτοπισμούς, όπως στην Τραπεζούντα και τη Κωνσταντινούπολη. Ο Καμπόν αναφέρει πως η σφαγή του Σασούν δεν προκάλεσε καμία κύρωση, λόγω της απραξίας των παρατηρητών. Η συνέχιση αυτής της πολιτικής, συνέβη κατά τον Γάλλο πρεσβευτή, γιατί οι πράξεις των σφαγών παρέμειναν ατιμώρητες. Παρά τις αργιολογικές αντιδράσεις για τη σφαγή, οι Αρμένιοι ωθούνται να αντιδράσουν τετελεσμένα απέναντι σε σκόπιμα σχεδιασμένες υπερβολές. Ακόμη, η πολιτική παρουσίασης των γεγονότων από την Αυτοκρατορία συνετέλεσε στην πράξη αυτή. Στον οθωμανικό τύπο, πάντα οι Αρμένιοι παρουσιάζονταν ως εχθροί του τουρκικού έθνους, οι οποίοι επιτίθενται μόνο στους μουσουλμάνους και είναι απειλή για την κυριαρχία τους. Η θρησκευτική διαφορά λαμβάνει τεράστιο ρόλο σε αυτή την πολιτική, γιατί η πίστη χρησίμευε ως όργανο για να στρατολογήσει τις κοινές εθνικές ομάδες και να τις συσπειρώσει εναντίον της διαφορετικής. Τέλος, σε όλες τις φάσεις της σύγκρουσης, οι Αρμένιοι παρουσιάζονταν ως μια περιθωριακής σημασίας περιοχή για τις Δυνάμεις, οι οποίες δρούσαν και με βάση το προσωπικό τους συμφέρον¹⁰⁴.

7.5. Η εξέγερση στο Ζεϊτούν

Τα γεγονότα της σφαγής στο Σασούν, δεν απέτρεψαν την αρμενική κοινή γνώμη από την αντίδραση στην πολιτική της Τουρκίας. Το κόμμα του Χιντσάκ αποτέλεσε τον διοργανωτή μιας ειρηνικής διαδήλωσης το 1895 στην οθωμανική πρωτεύουσα, η οποία έληξε αιματηρά. Η εξέγερση όμως στο Ζεϊτούν στις 24 Οκτωβρίου 1895/ 2 Φεβρουαρίου 1896 ήταν αρκετά επιτυχής, λόγω της γεωγραφικής του θέσης αφού οι ορεσίβιοι έδειξαν να ακολουθούν μια διαφορετική οδό, επαναστατώντας εναντίον των Τούρκων. Η άφιξη νέων στρατιωτικών μονάδων και η κακομεταχείριση του πληθυσμού, μέσω λεηλασιών και βιασμών, οδήγησαν στη μαζική σφαγή. Οι στρατιωτικές μονάδες άρχισαν να αναπτύσσονται τη νύχτα καίγοντας τα χωριά, αλλά οι κάτοικοι πρόβαλαν σθεναρή αντίσταση και ένα καίριο πλήγμα στους αντιπάλους τους. Η στρατιωτική μονάδα των 24 ταγμάτων δεν μπόρεσε να κυριαρχήσει ολοκληρωτικά εναντίον μιας ομάδας 1.500 ατόμων με παλαιό πολεμικό εξοπλισμό. Βέβαια, η κατάπτωση των Αρμενίων ήταν μεγάλη, λόγω ελλείψεως πολεμοφοδίων και κούρασης.

¹⁰⁴ D. Miller, *ό. π.*, σ. 158 – 161

Η εξέγερση στο Ζεϊτούν έδωσε τη δυνατότητα για επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων ως μεσολαβητή των διπλωματικών διαδικασιών. Ο σουλτάνος δέχθηκε να παραχωρήσει μεταρρυθμίσεις στην περιοχή και να ορίσει χριστιανό διοικητή, ζητώντας από τους στασιαστές την παράδοση του οπλισμού τους. Οι τέσσερις κυριότεροι ηγέτες απελάθηκαν από την αυτοκρατορία και μετέβησαν στη Μασσαλία στις 12 Μαρτίου. Η περιοχή δεν επηρεάστηκε ιδιαίτερα από τις σφαγές που πραγματοποιήθηκαν, αλλά σταδιακά οι κάτοικοι άρχισαν να αντιμετωπίζονται με καχυποψία από την αυτοκρατορία. Οι απώλειες και για τις δύο πλευρές ήταν μεγάλες. Παρά την επίτευξη συμφωνίας, ο Καμπόν παραμένει δύσπιστος, αφού η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων συνέχισε να ευνοεί το οθωμανικό καθεστώς¹⁰⁵.

Οι Αρμένιοι πολέμησαν γενναία έναντι των αντιπάλων τους, ενώ ακόμη και οι Τούρκοι διοικητές τους θαύμασαν για το θάρρος τους, αλλά και τη δεινότητά τους στην σκοποβολή. Το Ζεϊτούν έδειξε πως οι Αρμένιοι τιμήθηκαν για τη στάση που κράτησαν έναντι του οθωμανικού καθεστώτος και η επίτευξη συμφωνίας ήταν στον ορίζοντα¹⁰⁶.

7.6. Η αναταραχή στο Βαν

Στην αναταραχή του Βαν, παρουσιάζεται ο συνασπισμός τριών πολιτικών δυνάμεων της Αρμενίας, η άνθιση του κινήματος του Χιντσάκ σε συνεργασία με το κόμμα του Ντασνάκ, που υποβοηθήθηκε και από τον πολιτικό σχηματισμό του Αρμεναγκάν. Οι στόχοι τους ήταν οι τοπικοί υπάλληλοι που επέβαλαν κατά διαστήματα υπερβολικές εισφορές σε βάρος του αρμενικού πληθυσμού, ενώ οι ηγέτες ήταν σχεδόν όλοι από το Βαν. Τα άλλα δύο κόμματα είχαν στην πρώτη γραμμή τους Αρμένιους της Ρωσίας, με τις πολιτικές παρατάξεις να υπερτερούν του οθωμανικού πληθυσμού. Η περιοχή ήταν γνωστή σαν ένα καθαγιασμένο έδαφος που υπήρξε κάποτε κέντρο της αρμενικής κουλτούρας, διαποτισμένο με τις εκκλησιαστικές τοπικές παραδόσεις. Η γεινίαση με τη Ρωσία ήταν ένας παράγοντας που σκλήρυνε τη στάση των οθωμανικών αρχών στην αντίδραση των επαναστατών στην Αρμενία. Για να εξουδετερωθεί η ρωσική επιρροή, οι εκπρόσωποι των Δυνάμεων της Γαλλίας και της Αγγλίας είχαν τοποθετήσει απεσταλμένους τους στην περιοχή, οι οποίοι κατέλαβαν τα τοπικά προξενεία.

¹⁰⁵ R. Bevan, *ό. π.*, σ. 25 – 60

¹⁰⁶ P. Consulate, *The Diplomatic Archives of the Foreign Ministry of Austria*, και Blue Book, Αρχ. Αρ. 265, σ. 212

Η περίπτωση του Βαν χαρακτηρίζεται ως αξιοσημείωτη, γιατί είναι ίσως η πρώτη φορά που καθίσταται ιδιαίτερα έκδηλη η συνεργασία μεταξύ των αρμενικών και των κουρδικών δυνάμεων εναντίον του οθωμανικού καθεστώτος. Το 1879 με τη Συνθήκη του Βερολίνου, έγινε προσπάθεια να ρυθμιστεί η φορολογική τρομοκρατία που ασκούσαν και οι Κούρδοι στην Αρμενία, ενώ ο σουλτάνος απέστειλε στην περιοχή τον Σαμί Πασά, που παρουσιάστηκε ως υπασπιστής των κουρδικών διεκδικήσεων και της αύξησης των φόρων. Επίσης, εργάστηκε εντόνως για την εγκατάσταση κουρδικού πληθυσμού στα μέρη που είχε εκδιωχθεί το αρμενικό πολιτιστικό στοιχείο, προσπαθώντας να δημιουργήσει ένα τοπικό αντίβαρο στην περιοχή¹⁰⁷.

Εκτός των Αρμεναγκάν, το έτερο καλά οργανωμένο κόμμα του Χιντσάκ ταυτίστηκε ιδεολογικά με την ανεξαρτησία των Αρμενίων, χωρίς να ακολουθήσει ριζοσπαστική πολιτική. Η παράταξη επιθυμούσε να αποφύγει την έντονη σύγκρουση με την αυτοκρατορία για τις εθνικές διεκδικήσεις, ενώ είχε υποτιμήσει την εθνικιστική τουρκική πολιτική. Ο αρχηγός των τοπικών άτακτων ομάδων δεν είχε ιδιαίτερη εμπειρία στον πόλεμο, ενώ και οι ομάδες δεν ήταν ορθά οργανωμένες. Οι Χιντσάκ επιχειρούσαν να αντισταθμίσουν τα περιορισμένα μέσα τους με την προσφυγή στην τρομοκρατία, δολοφονώντας τους Κούρδους και τους Τούρκους που στιγματίζαν ως τους βασανιστές του αρμενικού λαού. Δεν φείδονταν των Αρμενίων τους οποίους χαρακτήριζαν ως συνεργάτες του καθεστώτος και τους θεωρούσαν εμπόδιο στα σχέδιά τους. Έπειτα από μια αποτυχημένη απόπειρα δολοφονίας του Κούρδου λήσταρχου του Σακί, εκείνος έκαψε τα χωριά του Ντορνούζ και του Τσορ για εκδίκηση¹⁰⁸.

Οι Ντασνάκ εμφανίστηκαν τελευταίοι στο προσκήνιο. Σε σύγκριση με τα δύο άλλα κόμματα, ήταν πιο πειθαρχημένοι και είχαν καλύτερα οικονομικά μέσα. Επίσης, ακολούθησαν μια βιαιότερη πολιτική εναντίον των Κούρδων, των Τούρκων και όσων ομοεθνών τους θεωρούσαν ότι τήρησαν προδοτική στάση στο ζήτημα. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των τριών πολιτικών ομάδων είχε οξυνθεί. Οι εσωτερικές πολιτικές έριδες και η αδυναμία μερικών εκ των εκπροσώπων των κομμάτων να στηρίξουν το ιδεολογικό τους πρίσμα, αποτέλεσαν μεγάλο μειονέκτημα για την

¹⁰⁷ D. Gutman, «Ottoman Historiography and the End of the Genocide Taboo: Writing the Armenian Genocide into Late Ottoman History», στο: *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, τ. 2, αρ.1, Τουρκία 2015, σ. 167–83

¹⁰⁸ L. Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century*, Μπέρκλεϋ 1963, σ. 30 – 67

αντιμετώπιση του κοινού εχθρού. Ακόμη, η ευρωπαϊκή μόρφωση που είχαν λάβει, τους έθετε εκτός άσκησης ρεαλιστικής πολιτικής για τα δεδομένα της χώρας¹⁰⁹.

Το Βαν είχε γλιτώσει από τις σφαγές του 1895, αφού η θετική αμυντική πολιτική του διατήρησε τον έλεγχο της περιοχής. Η γειτνίαση του Βαν με τη Ρωσία και το Ιράν καθιστούσε εύκολη την εισαγωγή οπλισμού, ενώ το κυρίαρχο κόμμα Αρμεναγκάν ήταν προσεκτικό στις κινήσεις του. Οι μεγάλες απώλειες στην περιοχή έγιναν όταν έφτασε στο αποκορύφωμά της η ανταγωνιστική διαμάχη Κούρδων και Τούρκων, η οποία δεν ήταν πλέον ελεγχόμενη. Οι Κούρδοι δεν τιμωρήθηκαν ποτέ για τις βιαιοπραγίες στο Βαν, ενώ ο Χαμίτ προσπάθησε να υποτάξει τους κατοίκους, αποστέλλοντας τον υπασπιστή του Σααντεντίν, να επιβλέψει την τήρηση των μεταρρυθμίσεων. Εκείνος όμως σε συνεννόηση με τους Κούρδους, ανέφερε ψευδώς την παραίτηση του Ναζίμ Πασά από τη διεκδίκηση των διευκολύνσεων των Αρμενίων για να ηρεμίσει τα πνεύματα¹¹⁰.

Η πολιτική των σφαγών με πρόσχημα την τήρηση των ευρωπαϊκών μεταρρυθμίσεων συνεχίστηκε καθόλες τις φάσεις της γενοκτονίας. Ενθαρρυσμένος από την επιτυχία αυτού του εγχειρήματος, ο Σααντεντίν συνέταξε μια έκθεση, την οποία παρέδωσε σε Γάλλους διπλωμάτες, για τις υποτιθέμενες τραγικές συνθήκες στις οποίες βρισκόταν το Βαν, ενώ ο Χέρμπερτ έστειλε υπόμνημα στον Σώλσμπερτ για να αναφέρει την ανακρίβεια των λεγομένων του. Η πρώτη προσπάθεια εξόντωσης ξεκίνησε όταν σκοτώθηκαν δύο άτομα της τουρκικής χωροφυλακής, υπό αδιευκρίνιστες συνθήκες. Αφού ο Σααντεντίν περιέγραψε την αψιμαχία σαν ένα κατασκευασμένο επεισόδιο για άλλοθι της εξόντωσης, ο Καμπόν αναφέρει ότι είχε δοθεί εντολή να μην ανοιχτεί πυρ εναντίον των μουσουλμάνων, κι έτσι ο στρατός παρακολουθούσε απαθής καθώς οι Αρμένιοι σκοτώνονταν από τους Τούρκους που τους καταδίωκαν¹¹¹.

Οι μάχες διήρκεσαν εννιά μέρες, από τις 3/15 ως τις 11/25 Ιουνίου 1896. Οι αρχηγοί των τριών κομμάτων δημιούργησαν μια κοινή διεύθυνση άμυνας, η οποία ανέπτυξε πεντακόσιους άνδρες σε τριάντα τρεις στρατηγικές θέσεις στο Αϊκεσντάν, όπου ζούσε ο κύριος όγκος του αρμενικού πληθυσμού σε επαύλεις με δέντρα και λαχανόκηπους. Εκεί επίσης, βρίσκονταν τα προξενεία της Γαλλίας, της Ρωσίας και

¹⁰⁹ D. Bloxham, *The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism, and the Destruction of the Ottoman Armenians*, Οξφόρδη 2005, σ. 88.

¹¹⁰ W. Howard, «Horrors of Armenia», στο: *Armenian Review*, τ.χ. 17, αρ. 4, Αρμενία 1965, σ. 71

¹¹¹ G. Libaridian, «What was Revolutionary about Armenian Revolutionary Parties in the Ottoman Empire?», στο: R. Suny, *A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire*, Οξφόρδη 2011, σ. 82 – 112

της Αγγλίας, ενώ έξι χιλιόμετρα δυτικά απλωνόταν η οχυρωμένη πόλη με τα καταστήματα και τα δημόσια κτίρια. Οι κεντρικές αρχές έστειλαν τέσσερα τάγματα και ένα μεγάλο μέρος του ιππικού στο Βαν για διαπραγματεύσεις. Οι Οθωμανοί συγκεντρώθηκαν στα τζαμιά τους πριν εξαπολύσουν επίθεση, ενώ τα πρώτα θύματα ανήκαν στις τέσσερις εκτεθειμένες συνοικίες. Επί πέντε μέρες μαίνονταν σφοδρές και άνισες μάχες και παρά τις δυσκολίες, οι Αρμένιοι απώθησαν το κουρδικό ιππικό. Οι υπασπιστές έκοψαν ένα μεγάλο αριθμό ιτιών για να κατασκευάσουν οδοφράγματα και έφραξαν τη ροή των υδάτων σύνδεσης των δύο χωρών για να προκαλέσουν πλημμύρα. Τα τρία κομματικά αποσπάσματα περικυκλώθηκαν και δέχθηκαν επίθεση με βομβαρδισμούς κοντά στο όρος Καραχισάρ, όπου εξοντώθηκαν, και μόνον 35 Αρμένιοι γύρισαν ζωντανοί¹¹².

Οι αρμενικές απώλειες αυξάνονταν σταδιακά στα περίχωρα του Βαν, με τις εκτιμήσεις να μιλούν για τον θάνατο περισσότερων από 20.000 ατόμων και την καταστροφή περισσότερων από 350 χωριών. Στις απώλειες των Οθωμανών συγκαταλεγόταν κι ένας σημαντικός αριθμός αξιωματούχων, ενώ από την πλευρά των αρχηγών βρέθηκαν και δύο υπήκοοι ρωσικής και βουλγαρικής καταγωγής, που βοηθούσαν τους πολεμιστές στη ρύθμιση των κανονιών τους (μερικοί μελετητές αναφέρουν ότι η ρωσική πολιτική ακόμη κι εκείνη τη στιγμή είχε βλέψεις για ανακατάληψη των εδαφών της)¹¹³.

7.7. Η κατάληψη της Οθωμανικής Τράπεζας

Ακολουθώντας το παράδειγμα των άλλων κομμάτων, οι Ντασνάκ προέβησαν σε μια τολμηρή επιχείρηση στην ίδια την πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μετά από πολλές εβδομάδες προετοιμασίας, κατέλαβαν στις 14/26 Αυγούστου την Οθωμανική Τράπεζα, προμαχώνα της ευρωπαϊκής οικονομίας, όπου κυριαρχούσαν οι βρετανικές και κυρίως οι γαλλικές επενδύσεις. Η τράπεζα διευθυνόταν και ελεγχόταν από αυτές τις ομάδες συμφερόντων. Οι Ντασνάκ και οι Χιντσάκ συνεργάστηκαν στην μεγάλη διαδήλωση της Κωνσταντινούπολη, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Άλλες και πιο δυναμικές πρωτοβουλίες για την Οθωμανική Τράπεζα εγκαταλείφθηκαν, υπό το φως της καταστροφής στο Βαν, στην οποία πολλοί

¹¹² ADFR, αρχ. Αρ. 250, σ. 205, έκθεση του Χέρμπερτ στον Σώλσμπερτ, 19 Ιουνίου 1896, σ. 5 & αρχ. Αρ. 215, σ. 240, έκθεση του Καμπόν στον Ανοτά, 20 Ιουνίου 1896

¹¹³ Blue Book, ό. π. σ. 273

ηγέτες του κινήματος χάθηκαν. Ταυτόχρονα, σχεδιάστηκε συνωμοτικά η δολοφονία του Χαμίτ, αλλά αποτράπηκε λόγω φόβων για μεγαλύτερες σφαγές.

Το σχέδιο ήταν να παραβιαστεί η είσοδος της Τράπεζας με μια αιφνιδιαστική επίθεση, από έξι κομάντος ως εμπροσθοφυλακή. Μετά από αψιμαχίες, οι τρεις φρουροί σκοτώθηκαν, ενώ ο τέταρτος κατόρθωσε να διαφύγει, και δεκαεννέα άτομα συνέχισαν στα μετόπισθεν. Ο πολεμικός τους εξοπλισμός θεωρήθηκε λανθασμένα ως κλοπή χρημάτων από την τράπεζα. Πριν την επίθεση τα μέλη του κινήματος, είχαν προειδοποιήσει με ειδικές προκηρύξεις για τις ενέργειές τους ενώ έφτιαζαν και ένα κείμενο υπέρ των Αρμενίων στη γαλλική, την τουρκική και την αρμενική γλώσσα, ώστε να γνωστοποιηθεί στις Δυνάμεις. Ο επικεφαλής του κινήματος Γκαρό της ομάδας Παπκέν Σιουνί σκοτώθηκε στην αρχική αψιμαχία, και ο Χακί ήταν εκεί τη στιγμή της επίθεσης. Μετά την επίθεση, εστάλη υπόμνημα από τις Μεγάλες Δυνάμεις για την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων από την Οθωμανική Αυτοκρατορία.¹¹⁴

Πριν γίνει η συγκέντρωση, ο γενικός διευθυντής της τράπεζας διέφυγε από το γραφείο του μέσω της στέγης του φεγγίτη στην διπλανή εταιρεία καπνού. Διαπραγματεύθηκε μια συμφωνία με το συμβούλιο υπουργών που συνεδρίαζε στο παλάτι, ενώ ο σουλτάνος συμφώνησε να προσφέρει αμνηστία στους επαναστάτες, αλλά και την άδεια να εγκαταλείψουν τη χώρα. Οι όροι αυτής της συμφωνίας θα εξασφαλιζόταν από τον Μαζίμοφ εκ μέρους της ρωσικής πρεσβείας¹¹⁵.

Ένα από τα αιτήματα που διατυπώθηκαν ήταν η άμεση διακοπή της εν εξελίξει σφαγής στους δρόμους της Κωνσταντινούπολης και των ένοπλων επιθέσεων εναντίον της τράπεζας, την οποία οι Αρμένιοι είχαν οχυρώσει. Η απειλή ότι η τράπεζα θα καταστραφεί, ήταν δεδομένη. Έπειτα από τρεις ώρες σκληρών διαπραγματεύσεων, στις οποίες εξετάστηκαν οι προσφορές, δεν δόθηκαν γραπτές εγγυήσεις για τη διακοπή των σφαγών και την εφαρμογή των ειδικών όρων. Οι επαναστάτες έδωσαν τη δυνατότητα διαβεβαίωσης ότι δεν θα πείραζαν τα πλούτη του ιδρύματος και ότι σκοπός ήταν η διαφύλαξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Πολλοί παράγοντες ώθησαν τελικά τους καταληψίες της τράπεζας να αποδεχθούν απρόθυμα τους όρους που τους είχαν προταθεί. Τα εφόδιά τους εξαντλούνταν γρήγορα και δεν μπορούσαν να καταστρέψουν το κτίριο, αλλά οι

¹¹⁴ C. Walker, *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, Νέα Υόρκη 2004, σ. 244

¹¹⁵ C. Laderman, *Sharing the Burden: The Armenian Question, Humanitarian Intervention, and Anglo-American Visions of Global Order*, Οξφόρδη 2019, σ. 42

επιθέσεις ήταν σφοδρές και προκάλεσαν πολλά θύματα. Κατά τη διάρκεια των συμπλοκών, έξι από τους είκοσι πέντε άνδρες τραυματίστηκαν και τέσσερις βρήκαν τραγικό θάνατο, οδηγώντας την επιχείρηση σε καταστροφή. Επίσης, φαίνεται πως ήταν ενήμεροι ότι η οποιαδήποτε αποτυχία θα μπορούσε να δημιουργήσει νέο κύκλο εντάσεων μεταξύ των Αρμενίων και των Οθωμανών με τραγικά αποτελέσματα. Οι Ρώσοι αντέδρασαν στην κίνηση του σουλτάνου και τα ρωσικά πλοία στάθμευσαν στο Βόσπορο, αποτρέποντας μια πολεμική ενέργεια μεταξύ των δύο δυνάμεων. Ο Καμπόν έδωσε τα εύσημα στους Ρώσους για αυτή την πολιτική τους, και θεώρησε ότι ήταν κι ένας από τους παράγοντες κάμψης του Ριφάτ και τήρησης των συμφωνιών μεταξύ των δύο κρατών¹¹⁶. Οι επαναστάτες αφού εκκένωσαν τον χώρο και οδηγήθηκαν υπό την προστασία του γενικού διευθυντή σερ Βίνσεντ, μεταφέρθηκαν στο νοσοκομείο κι από εκεί στην Αίγυπτο για ασφάλεια¹¹⁷.

Οι Αρχές εξεπλάγησαν όταν διαπίστωσαν τον αριθμό των ανταρτών που κατέλαβαν την τράπεζα, γιατί θεώρησαν ότι ήταν μεγαλύτερος, και ο Σώλσμπερτ με τον Χέρμπερτ τόνισαν την προσπάθεια των επαναστατών να ακουστεί η φωνή τους ανιδιοτελώς, καταλαμβάνοντας το νευραλγικό κέντρο της διεθνούς οικονομίας στην οθωμανική πρωτεύουσα.

Η κατάληψη της Οθωμανικής Τράπεζας αποτέλεσε μέρος ενός σχεδίου σύγχυσης στην πρωτεύουσα για να προκληθεί η επέμβαση των Δυνάμεων. Σε ένα περιορισμένο βαθμό στέφθηκε από επιτυχία, γιατί οι Βρετανοί και οι Ρώσοι αποβιβάστηκαν στα Στενά του Βοσπόρου για να προστατεύσουν τους υπηκόους τους. Για να αυξήσουν και να εντείνουν τον τρόπο στην πόλη, οι Αρμένιοι επαναστάτες, είχαν επιλέξει αστυνομικούς σταθμούς στην Κωνσταντινούπολη και τη Γαλατάσεραϊ. Πραγματοποιήθηκε μια ακόμη επιθετική κίνηση στην άμαξα του βεζίρη κατά την είσοδό του στην Υψηλή Πύλη, αν και τα άλλα εγχειρήματα αποδείχτηκαν ατελέσφορα. Οι Αρχές έμαθαν για την επικείμενη επίθεση εκ μέρους των Αρμενίων επαναστατών οι οποίοι κατέφυγαν σε μικρότερα κτίρια, στα οποία συγκεντρώθηκαν και πολλές γυναίκες, που πολέμησαν γενναία εναντίον των οθωμανικών αστυνομικών δυνάμεων. Πολλοί από τους αντάρτες χρησιμοποίησαν την τελευταία σφαίρα για να βάλουν τέρμα στη ζωή τους, ώστε να αποφύγουν τη σύλληψη¹¹⁸.

¹¹⁶ B. Ντάντριαν, *ό. π.*, σ. 271

¹¹⁷ A. Whitehorn, *ό. π.*, σ. 139

¹¹⁸ R. Melson, *ό. π.*, σ. 92

7.8. Η Αντίδραση των αρχών

Σε κάποιες περιστάσεις σύγκρουσης, η απόσταση ανάμεσα στην απελπισία και την παρόρμηση να αναλάβει κανείς ηγετικό ρόλο είναι μικρή. Η βαθιά ριζωμένη ώθηση να θυσιαστεί για μια υπόθεση, τείνει να υποσκελίσει την ανάγκη να υπολογίσει τις πιθανές συνέπειες της πράξης που ανέλαβε. Ο εξόφθαλμος χαρακτήρας της ατιμωρησίας, την οποία απολάμβαναν οι εκτελεστές των σφαγών παντού στην Τουρκία κατά τα δυο προηγούμενα χρόνια, είχε ταραξεί συθέμελα πολλούς Αρμένιους, σε σημείο που ανυπομονούσαν να αντιδράσουν κατά τρόπο θεαματικό. Δυο από τους τέσσερις υπεύθυνους αρχηγούς της οργάνωσης κατά την επίθεση, ο Αρμέν Γκαρό και ο Χρατς Τιριακιάν, είχαν διακόψει αυθόρμητα τις σπουδές τους στη Γαλλία, πληροφορούμενοι τα νέα για τις σφαγές. Είχαν αναμιχθεί άμεσα στην επαναστατική δραστηριότητα, ενώ ο τρίτος ο Παπκέν Σιουνί σκοτώθηκε από την αρχή της επίθεσης.

Η προσφυγή στον τρόπο έγινε ένα είδος πρότυπης συμπεριφοράς για τον επαναστάτη, που έχει την τάση να ξεπεράσει τα εμπόδια για να αγωνιστεί εναντίον της καταπίεσης. Οι πράξεις αυτές αποβλέπουν στο χτύπημα των καταπιεστών, ώστε να τεθεί ένας μηχανισμός επιτάχυνσης των εξελίξεων, για να ενεργοποιηθεί η παρέμβαση των εξωτερικών πολιτικών, ώστε να αποσταλούν στρατιωτικές δυνάμεις αντίβαρο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

7.9. Η ριζοσπαστική πολιτική των σφαγών

Στερημένες από το γεγονός ότι υπό την πίεση των ευρωπαϊκών δυνάμεων είχαν υποχρεωθεί να επιτρέψουν στους επαναστάτες να εγκαταλείψουν τη χώρα υπό προστασία, και ανικανοποίητες από την έκταση της σφαγής στην Κωνσταντινούπολη, οι Αρχές οργάνωσαν μια νέα σφαγή στο Εγκίν, στις 15 Σεπτεμβρίου, στην οποία σκοτώθηκαν πάνω από 2.000 Αρμένιοι. Πάνω από 900 κατοικίες λεηλατήθηκαν και οι στρατιωτικοί διοικητές περικύκλωσαν τον χώρο ώστε να μην υπάρχει δυνατότητα διαφυγής. Στις 8 Νοεμβρίου 1896, ο πρόξενος δέχθηκε την επιστολή Αρμενίων που ζήτησαν καταφύγιο στον στρατώνα. Ενώ τους δέχθηκαν αρχικά, στη συνέχεια τους περικύκλωσαν και επιτέθηκαν εναντίον τους, με τη χρήση μόνο των όπλων. Έτσι, και η πλούσια πόλη του Εγκίν δεν γλύτωσε, παρά την οικονομική της άνεση όπως πρώτα,

τις σφαγές (καταβάλλοντας το ποσό των 1.500 λιρών ως λύτρα στην Οθωμανική κυβέρνηση)¹¹⁹.

7.10. Θρησκευτική και πολιτιστική διάσταση

Το οθωμανικό δίκαιο περιλάμβανε έναν σχετικό κανόνα, ο οποίος καθόριζε τη διακοπή των εχθροπραξιών εναντίον των μη μουσουλμάνων υπηκόων, άπαξ και αυτοί νικηθούν και υποταχθούν. Ο νόμος εγγυάται σε αυτή την περίπτωση άσυλο και προστασία στους υπηκόους (dehalet). Οι Τούρκοι υποστήριζαν ότι οι Αρμένιοι, για να επηρεάσουν την πολιτική της Τουρκίας, είχαν παραβιάσει τη διάταξη της συμφωνίας και είχαν χάσει το δικαίωμα στην επιείκεια του ισχύοντος παραδοσιακού δικαίου.

Οι νομικές συνέπειες του διαχωρισμού ανάμεσα στο παραδοσιακό οθωμανικό δίκαιο και το δημόσιο δίκαιο στο δικαστικό σύστημα της Αυτοκρατορίας, είχαν ήδη προβλεφθεί. Οι σφαγές στην Αρμενία ακολούθησαν τον οθωμανικό νόμο της σαρία, που προβλέπει εξόντωση σε περίπτωση μεσολάβησης και οι Αρμένιοι δεν κατόρθωσαν να λάβουν την ισότητα των δικαιωμάτων με την εφαρμογή του δημοσίου δικαίου. Η προσφυγή στις σφαγές ως μεθόδου επίλυσης των συγκρούσεων, κατέστρεφαν την αποτελεσματικότητα του δημοσίου δικαίου. Για να υπογραμμιστεί η προτεραιότητα των θρησκευτικών προσταγών στους νόμους, οι υπαίτιοι εκτελούσαν μουσουλμανικές τελετουργίες, ενώ σκότωναν τα θύματά τους. Ο Βρετανός πρόξενος Μπάρναμ στο Χαλέπι, υπογράμμιζε την ομολογία πίστης των οπλισμένων συμμοριών του όχλου, που διέπραξαν τη σφαγή του Αϊντάμπ. Εκθέτοντας ανάλογες φρικαλεότητες στο Μπιρετζίκ, αναφέρει πως τα θύματα έπρεπε να ομολογήσουν την πίστη τους στο Ισλάμ, για να γλιτώσουν την ζωή τους.

Μια από τις μεθόδους για να προετοιμάσουν το έδαφος στις σχεδιασμένες σφαγές ήταν ότι αμύνονταν για μια υποτιθέμενη επίθεση των Αρμενίων σε τζαμιά, όπως μαρτυράται από επιστολή στον υποπρόξενο Χώλγουορντ του Χαρπούτ. Σε αυτό το σημείο, αναφέρει ότι οι ντόπιοι Κούρδοι στρατηγοί, προκαλούσαν τον τρόμο στο βιλαέτι και, υπό την εφαρμογή της εορτής του Μπαϊραμιού, είχαν ληφθεί μέτρα στην επαρχία υπό τις διαταγές της αστυνομίας. Ο κυβερνήτης ανέφερε ότι η εντολή δόθηκε από την κεντρική υπηρεσία της Κωνσταντινούπολης, για να μην αδρανοποιηθεί η δυνατότητα επιχείρησης επιθέσεων, στα μουσουλμανικά τεμένη. Αυτή η απόφαση θα

¹¹⁹ Blue Book, ό. π., σ. 273, έγγραφο 8 – 337

πρέπει να μας ανησυχήσει, εφόσον η κυβέρνηση φαίνεται να θέλει να χρησιμοποιήσει την ίδια πρόφαση όπως πριν για να αρχίσει νέο κύκλο επιθέσεων εναντίον των Αρμενίων¹²⁰.

Τα τζαμιά ήταν ο τόπος όπου οι ταραχοποιοί μεταμφιεσμένοι συχνά σε προκρίτους ή σε θρησκευτικούς αξιωματούχους, διήγειραν το φανατισμό των πιστών δημηγορώντας. Οι πιο φοβερές σφαγές συνέπιπταν συχνά με τις θρησκευτικές τελετές της Παρασκευής, μετά τις οποίες ξεκινούσαν αμέσως οι επιθέσεις. Σκοπός ήταν η εξάλειψη των χριστιανών Αρμενίων και η αποστέρηση των περιουσιών τους από τη μουσουλμανική κοινότητα. Έπειτα από τη λεηλασία, ακολούθησε η παράδοση των περιοχών στις φλόγες και οι Κούρδοι πραγματοποίησαν εκκαθαρίσεις προχωρώντας στις επαρχίες. Οι σφαγές γίνονταν τις Παρασκευές που οι μουσουλμάνοι προσεύχονταν. Έπειτα από την ολοκλήρωση των διαδικασιών ακολουθούσε ήχος σάλπιγγας, ο οποίος δήλωνε τη λήξη των επιθέσεων για την ημέρα. Όμως, οι Οθωμανοί πολλές φορές εισέβαλαν σε εκκλησίες την Κυριακή και προξενούσαν βλάβες, ζητώντας από τους πιστούς να αλλάξουν δόγμα. Όσοι χάθηκαν από τις σφαγές, τοποθετήθηκαν ξανά σε σωρούς, οι οποίοι κάηκαν ολοσχερώς. Το σύνολο των θυμάτων, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που είχαν σφαγεί στη μητρόπολη, ανερχόταν σε οκτώ χιλιάδες άτομα¹²¹.

Η δυνατότητα να κινητοποιούν τόσο γρήγορα μεγάλες ομάδες ανθρώπων για να τις θέσουν στην υπηρεσία των σφαγών και των λεηλασιών είναι αξιοσημείωτη. Η εξουσία εκπορεύεται από τη μακρινή αρχή, αλλά για να εφαρμοστεί απαιτείται η χρήση τοπικών οργάνων και κοινωνικού ελέγχου, αφού χρειαζόταν μόνο η πειθώ για να συντελεστεί η παρέμβαση των πολιτικών παραγόντων. Πολύ, συχνά οι διαταγές διατυπώνονταν με υπονοούμενες φράσεις και η παρουσία των θρησκευτικών ηγετών έδινε τη δυνατότητα νομιμοποίησης των πράξεων μέσω της σαρία. Τα πιο σημαντικά πρόσωπα ήταν οι μουφτήδες, νομικοί και ανώτατοι θρησκευτικοί ηγέτες, που αντιπροσώπευαν το σύστημα, ενώ οι ουλεμάδες, δάσκαλοι θεολογίας, πολεμούσαν μανιωδώς την εκκοσμίκευση και τον εκσυγχρονισμό των «απίστων». Θεωρούνταν οι ουσιαστικότεροι προστάτες της θρησκευτικής ενότητας του Ισλάμ και παρείχαν τις προφάσεις για τη νομιμοποίηση των σφαγών. Ακόμη, οι δύο κατώτερες θρησκευτικές βαθμίδες των σοφτάδων και των ουλεμάδων, ήταν στην πρώτη γραμμή υπέρ των

¹²⁰ S. Power, «*A Problem from Hell*»: *America and the Age of Genocide*, Νέα Υόρκη 2003, σ. 74

¹²¹ L. Kinross, *ό. π.*, σ. 561

πολιτικών των σφαγών στην αυτοκρατορία¹²². Ο Βρετανός επιτετραμμένος, στην έκθεσή του στον Σώλσμπερυ για τη σφαγή, αναφέρει ότι είδε έναν μουλά να ενθαρρύνει κατά τη στιγμή των σφαγών το πλήθος και να ψάλλει μια προσευχή για να το φανατίσει περισσότερο. Ο φόνος ακολουθεί την άρνηση για να υποκύψει στον εξαναγκασμό¹²³.

Στον βαθμό όπου οι Ευρωπαίοι πρόξενοι κατάφεραν να διεξαγάγουν έρευνες, προσπάθησαν να συγκεντρώσουν αξιόπιστα αποδεικτικά στοιχεία, για τις επικείμενες απώλειες και παρατήρησαν σημαντικές δυσαναλογίες ανάμεσα στους αριθμούς που σημείωναν και σε εκείνους που ανέφεραν οι Οθωμανικές αρχές. Αυτή η επιμονή της επίσημης παραποίησης επιβεβαιώνεται κατά έναν τρόπο με μια παρουσίαση των τραυματιών κατά τη σφαγή τον Αύγουστο του 1896 στην Κωνσταντινούπολη. Η απόπειρα διαστρέβλωσης παρουσιάζεται από τους Βρετανούς ως μια πράξη αποκάλυπτης κοροϊδίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι στον αριθμό των θυμάτων θα έπρεπε να συγκαταλέγονται και όσοι υπέστησαν τα δεινά των επιθέσεων, αλλά επιβίωσαν. Σύμφωνα και με τον Γερμανό αυτοκράτορα Γουλιέλμο Β΄, ως τις 20 Δεκεμβρίου 1895, ογδόντα χιλιάδες Αρμένιοι έχασαν τη ζωή τους, ενώ άλλες πηγές ανεβάζουν τον αριθμό των θυμάτων στις 100.000. Έως το τέλος της πρώτης φάσης της γενοκτονίας, είχαν χαθεί περισσότερες από 250.000 ψυχές στην Αρμενία, μεταξύ των οποίων ήταν και πολλοί άμαχοι. Έπειτα από την επίθεση οι αξιωματούχοι πραγματοποιούσαν πλιάτσικο στα περιουσιακά στοιχεία των θυμάτων, ακόμη και στα ρούχα τους.

Διαπιστώνουμε λοιπόν, ότι οι φρικαλεότητες που πραγματοποιήθηκαν στην Αρμενία, έχουν ως επίκεντρό τους την περιφρόνηση προς το θύμα, η οποία οδηγεί σε ένα τέτοιο σημείο αποκτήνωσης, ώστε να το υποβιβάζει στο επίπεδο ενός πλάσματος που θεωρούνταν κατώτερο από ανθρώπινο ον. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η επιστολή του Τούρκου στρατιώτη που χαίρεται, στέλνοντας γράμμα στον αδελφό του γιατί «οι άπιστοι Αρμένιοι έγιναν επιτέλους τροφή για τα σκυλιά»¹²⁴.

Ο νωθρός τόνος αυτών των οικογενειακών επιστολών, ταιριάζει με τον απόλυτο αυθορμητισμό με τον οποίο αναγγελλόταν ανοικτά, η συμμετοχή σε ένα μαζικό φόνο και ξεπερνιέται μόνο από τον ειδεχθή τρόπο με τον οποίο

¹²² E. Pears, *Forty Years in Constantinople: The recollections of Sir Edwin Pears*, Νέα Υόρκη 1916, σ. 157

¹²³ Β. Ντάντριαν, *ό. π.*, σ. 285 – 286

¹²⁴ R. Douglas, «Britain and the Armenian Question», *The History Journal*, τ.χ. 19, αρ. 1, Βρετανία 1976, σ. 113 – 133

μεταχειρίζονταν τα υπόλοιπα θύματα. Εδώ, έχουμε να κάνουμε όχι μόνον με την εκδήλωση τρομερών συμπεριφορών που διευκόλυναν και ενθάρρυναν τις πιο σκληρές μορφές σφαγής, αλλά επίσης με ένα κρατικό σύστημα που ταυτιζόταν με αυτές τις συμπεριφορές. Πρόκειται πράγματι, για ένα σύνταγμα του τακτικού στρατού, που ασχολείτο όλη τη μέρα με επιχειρήσεις σφαγών σε περίοδο ειρήνης, εναντίον άοπλων αστικών πληθυσμών.

7.11. Οι σφαγές και η επιθετική πολιτική

Η συλλογή των εγγράφων της διπλωματικής αλληλογραφίας που πραγματεύεται τις σφαγές, αναδεικνύει την αντίθεση των αυτοπτών μαρτύρων της σφαγής, οι οποίοι αν και Οθωμανοί, καταδίκασαν τις πράξεις των ανωτέρων τους. Αυτό όμως δεν ήταν αρκετό για να κάμψει την πολιτική εναντίον των σφαγών. Η άρμενο – τουρκική σύγκρουση απαιτούσε μια λύση που έπρεπε να καταστρωθεί από τις κεντρικές αρχές. Αυτή η σύγκρουση περιστρεφόταν από ένα σύστημα μεταρρυθμίσεων που αποτελούσε ένα αντικείμενο αναθέματος στα μάτια των Αρχών και του μονάρχη. Εφόσον η πίεση των Δυνάμεων για υιοθέτηση των μεταρρυθμίσεων γινόταν πιο έντονη, ο αποδεκατισμός του πληθυσμού αποτελούσε τη ριζική λύση του προβλήματος για την αυτοκρατορία, και ταυτόχρονα, με το τέχνασμα των τιμωριών και του τρόμου, οι Αρμένιοι θα περιορίζονταν σε μια εξασθενημένη, φοβισμένη και υποταγμένη οντότητα. Ο Χαμίτ, όπως μας παραθέτει ο προσωπικός του γραμματέας, ήθελε να πετύχει την καταστροφή τους. Ο σουλτάνος χώριζε τους πολίτες σε τρεις κατηγορίες. Οι πρώτοι ήταν αυτοί που επιδίωκαν ανεξαρτησία, οι δεύτερη ομάδα πολιτών ήταν εκείνοι που επιδίωκαν την προσάρτησή τους στη Ρωσία και η τρίτη ομάδα ήταν οι απόλυτα νομοταγείς¹²⁵.

Εκτός από τους πολιτιστικούς λόγους, αυτή η τάση για τον αφανισμό μιας ομάδας εξαιτίας της αποδεδειγμένης ενοχής των μελών της ήταν αιτιολογημένη και για δημογραφικούς λόγους. Ο Χαμίτ φοβόταν ότι αν παραχωρούσε μεταρρυθμίσεις στην Αρμενία, εκείνη θα επεκτεινόταν και κατέληγε να ελέγχει το σύνολο των ανατολικών επαρχιών. Σε ένα υπόμνημά του στον μεγάλο βεζίρη, εκφράζει αυτόν τον φόβο και τονίζει την ανάγκη επέμβασης. Οι Δυνάμεις είναι έτοιμες να οροθετήσουν σύνορα για την Αρμενία, σε σχέση με το σχέδιο των μεταρρυθμίσεων για τις επαρχίες. Τους ίδιους φόβους εκφράζει και ο Αχμέντ Πασάς, γιατί θεωρεί ότι η

¹²⁵ B. Simsir, *ό. π.*, σ. 554

επιρροή που θα ασκούσαν οι Αρμένιοι θα ήταν επικίνδυνη για την πολιτική του. Αυτή η υπερβολική έμφαση που φέρει το Ισλάμ, το χαλιφάτο και η ιδέα μιας απόλυτης εξουσίας, δείχνει την προτεραιότητα που παρείχε ο απόλυτος άρχων στη θεοκρατική μοίρα του οθωμανικού κράτους. Αυτή η στάση έθετε συχνά το σουλτάνο στο ρόλο του αντιτιθέμενου στην πολιτική που ακολουθούσε η Υψηλή Πύλη. Με σκοπό να αντισταχθεί στην επιρροή της, ο Χαμίτ σκιαγράφησε ένα τέχνασμα που είχε ως στόχο την υπονόμευση της Πύλης σχετικά με τις μεταρρυθμίσεις στην Αρμενία¹²⁶.

Παρά την προσπάθεια του Καμίλ, εκείνος κάμφθηκε τελικά και συνετάχθη στο πλευρό του σουλτάνου, ακόμη κι όταν καθαιρέθηκε από το Ιτιχάντ το 1913. Σε συνάντησή του με τον Γερμανό πρεσβευτή Ραντολίν, υποσχέθηκε ότι δεν θα σταματήσει τον αγώνα του για απαγόρευση των μεταρρυθμίσεων στην Αρμενία, χωρίς να διστάσει μάλιστα να θέσει σε κίνδυνο τη ζωή του για αυτό τον σκοπό. Όταν ο πρώτος κύκλος των σφαγών είχε κλείσει, ο Χαμίτ ανέφερε ότι το θέμα θεωρείται λήξαν. Ήταν πλέον φανερό ότι η οθωμανική πολιτική δεν είχε κανένα άλλο σχέδιο για την Αρμενία, παρά μόνον αυτό που είχε βάψει με αίμα. Το ζήτημα των αρμενικών μεταρρυθμίσεων υπήρξε μια καταστροφική εμπειρία για την πολιτική της ανθρωπιστικής επέμβασης από τις Δυνάμεις υπέρ των Αρμενίων. Αυτή δεν είχε παράσχει τα μέσα του απαιτούμενου ελέγχου, που θα χρησίμευαν ως εγγυήσεις και έτσι ο έλεγχος χάθηκε οριστικά¹²⁷.

¹²⁶ FO 195/2452, *Turkey*, τηλεγράφημα αρ. 2526, έκθεση του Κιούμπερματς, γενικού προξένου της Μεγάλης Βρετανίας στο Χαλέπι, 27 Μαΐου 1913

¹²⁷ W. Langer, *The Diplomacy of Imperialism (1890 – 1902)*, τ.χ. 1, Νέα Υόρκη 1935, σ. 203

Η' Κεφάλαιο

Η β' φάση: Η διπλή σφαγή στα Άδανα το 1909

8.1. Το κρυφό πρόγραμμα των Νεοτούρκων

Στην Τουρκία, το πέρασμα προς ένα καινούργιο καθεστώς το 1908, μετά την πτώση του Αβδούλ Χαμίτ και οδήγησε στην επικράτηση των Νεοτούρκων, όξυνε τις σχέσεις της χώρας με την Αρμενία. Αν και το καθεστώς χαρακτηρίστηκε ως εκείνο της δεύτερης περιόδου του Συντάγματος, οι Νεότουρκοι επέβαλαν βίαια μέτρα εναντίον των μειονοτήτων, υπέρ των οποίων οι Δυνάμεις είχαν αρχίσει να μεσολαβούν και πάλι. Η κατασταλτική πολιτική τους συνέβαλε στο ξέσπασμα του Βαλκανικού Πολέμου του 1912, αν και είχε ξεκινήσει νωρίτερα, σαν προσπάθεια η μουσουλμανική μειονότητα να διατηρήσει τα πρωτεία στην αυξανόμενη αντίσταση των υποτελών λαών και στην επικείμενη ευρωπαϊκή επέμβαση. Η αποκατάσταση του συντάγματος ήταν κάτι περισσότερο από ένα ευφύες τέχνασμα για να κατευνάσουν τα φιλελεύθερα αισθήματα στο εξωτερικό, ενώ παρείχαν μια πρόφαση στο εσωτερικό, ώστε να καταργήσουν τα δικαιώματα των χριστιανικών εθνοτήτων¹²⁸. Επιπλέον αυτές οι σφαγές αποτελούσαν ένα είδος δοκιμασίας για να διαπιστωθεί σε ποιο βαθμό η μαζική εξόντωση μιας ανυπότακτης εθνότητας ήταν πραγματοποιήσιμη και πώς θα αντιδρούσαν οι Δυνάμεις.

Στο παγκόσμιο συνέδριο του Ιττιχάντ το 1910 στη Θεσσαλονίκη, οι μυστικές συνομιλίες εκτός των επισήμων συνεδριάσεων, είχαν ως αντικείμενο το σχέδιο αναγκαστικής ομογενοποίησης της αυτοκρατορίας, που ονομάστηκε οθωμανοποίηση των υπηκόων. Ο Βρετανός πρεσβευτής αρνήθηκε αυτόν τον χαρακτηρισμό, θεωρώντας ότι αποτελεί πρόφαση και δικαιολογία για τις βίαιες πράξεις της Τουρκίας εναντίον των μειονοτήτων. Το βρετανικό προξενείο θεώρησε επίσης ότι η πολιτική της εθνοκάθαρσης θα εφαρμοζόταν και σε άλλες μειονότητες όπως τους Άραβες και τους Κούρδους. Σε μια σειρά εκθέσεων του βρετανικού υπουργείου, αναφέρεται η πολιτική των σφαγών ως η έσχατη λύση για την αυτοκρατορία, ώστε να απαλλαγεί από τις μειονότητες¹²⁹.

¹²⁸ J. Marriot, *ό. π.*, σ. 443 – 444

¹²⁹ G. Gooch, *British Documents on the Origins of the War (1889 – 1914)*, τ.χ. 9, αρχ. αρ. 181, Λονδίνο, 6.9.1910, σ. 207 και Austrian Foreign Ministry Archives, τ.χ. 218, αρ. 7, σ. 28

8.2. Οι σφαγές ως προελούδιο για τη γενοκτονία

Ο άδηλος χαρακτήρας της συνταγματικής επανάστασης των Νεοτούρκων, έγινε φανερός στη σφαγή των Αδανών (1/14 – 14/27 Απριλίου 1909), στις οποίες έπεσαν θύματα 25.000 Αρμένιοι. Σε αντίθεση με τις προηγούμενες περιπτώσεις, οι Αρμένιοι των Αδανών αναγνωρίζονταν ως φανεροί υπέρμαχοι των ιτιχαντικών αρχών των συνταγματικών ελευθεριών. Ενθουσιασμένοι από τις ελευθερίες που είχαν αποκομίσει, τις διακήρυτταν δημόσια σε σημείο που πολλοί Τούρκοι αισθάνονταν προσβεβλημένοι από τη συμπεριφορά τους. Πολλοί από αυτούς, όντας οπαδοί του Αβδούλ Χαμίτ ήταν δυσαρεστημένοι με τη νέα ηγεσία των Νεοτούρκων, και πολλοί άλλοι που ανήκαν σε σημαντικά αξιώματα, εξοργίζονταν που έπρεπε να αντιμετωπίσουν ως όμοιους τους τους άπιστους. Επιπλέον τα Άδανα αποτελούσαν μια περιοχή που είχε γλιτώσει την πρώτη φάση των σφαγών και απολάμβανε μια σχετική ευημερία και ειρήνη σε σύγκριση με άλλες περιοχές της Αρμενίας.

Η μυστικότητα με την οποία οργανώθηκε η σφαγή, με τη συνεργασία των κυβερνητικών υπαλλήλων και των οθωμανικών στρατιωτικών αρχών, οι οποίες έκαναν χρήση των οπλοστασίων των τοπικών φρουρών. Η οθωμανική κυβέρνηση αθώωσε δημόσια και επίσημα τους Αρμένιους, αναγνωρίζοντας έτσι τον προμελετημένο χαρακτήρα των σφαγών. Οι Αρμένιοι αποκαμωμένοι, αναγκάστηκαν να καταθέσουν τα όπλα και να προχωρήσουν σε ανακωχή με τη μεσολάβηση του πρόξενου της Μερσίνας. Εντωμεταξύ, νέες ομάδες Τούρκων, είχαν φτάσει εκεί για να εξουδετερώσουν τις νικηφόρες μάχες των Αρμενίων με πρόσχημα την τήρηση της τάξης¹³⁰. Έτσι, πραγματοποίησαν εφόδους κατά ομάδες σε σχολεία, νοσοκομεία και εκκλησίες όπου εφόρμησαν εναντίον αμάχων, τους οποίους διαμέλισαν και έκαψαν κατά χιλιάδες. Αν και τα τοπικά δικαστήρια κάποιες φορές καταδίκασαν την πολιτική των Τούρκων στρατηγών, όπως ο Χιμίλ Πασάς, οι αρχές θεώρησαν σωστό να συνεχίσουν την πολιτική τους για να υπάρχει ισορροπία.

Επίσης, αυτή η εσωτερική τρωτότητα του θύματος – πληθυσμού συνδυάστηκε από έναν παράγοντα εξωτερικής τρωτότητας. Τα πολεμικά πλοία των Μεγάλων Δυνάμεων ήταν αγκυροβολημένα κοντά στο λιμάνι της Μερσίνας και ήταν ως επί το πλείστον καταδρομικά και φρεγάτες με τακτικά πληρώματα σε θέση μάχης. Εντούτοις, κανένα δεν έλαβε εντολή να επέμβει εφόσον τα θύματα ήταν Οθωμανοί υπήκοοι και δεν εντάσσονταν στα πλαίσια προστασίας. Η αδυναμία επέμβασης έδωσε

¹³⁰ U. Trumpener, *ό. π.*, σ. 201

τη δυνατότητα για νέο κύκλο αγριότερων σφαγών. Οι ναυτικές δυνάμεις δεν επενέβησαν, λόγω απουσίας επίσημης συμφωνίας και λόγω ανησυχίας για την επιδίωξη των προσωπικών τους συμφερόντων. Οι αμοιβαίες υποψίες ιμπεριαλιστικών και επεκτατικών βλέψεων, παρέλυσαν τη θέληση για ανάληψη μονομερούς δράσης και η αιφνίδια έναρξη των σφαγών δεν έδωσε δυνατότητα επέμβασης. Το τελικό αποτέλεσμα όλων αυτών των παραγόντων ήταν ότι οι πλοίαρχοι και οι ναυτικές δυνάμεις που είχαν στη διάθεσή τους, περιορίστηκαν στον επονείδιστο ρόλο των θεατών του ολοκαυτώματος των Αδάνων το 1909¹³¹.

8.3. Τα γεγονότα

Η Τρίτη είναι η μέρα που στήνεται η υπαίθρια αγορά στα Άδανα και οι κάτοικοι των χωριών επισκέπτονται την πόλη ώστε να έχουν επιστρέψει μέχρι το βράδυ σπίτι τους. Την Τρίτη του Πάσχα όμως, στις 13 Απριλίου 1909, έχει νυχτώσει και οι χωρικοί παρέμεναν ακόμη στην πόλη για να συνδράμουν σε βοήθεια λόγω άνωθεν εντολών. Οι Χότζες εδώ και καιρό διακήρυτταν ότι έπρεπε οι Μουσουλμάνοι να κάνουν το αυτονόητο. Τα απαραίτητα μέτρα είχαν ληφθεί. Όλες οι πόρτες στα μαγαζιά των μουσουλμάνων είχαν σημαδευτεί με κιμωλία για να αποφευχθεί πάσα «παρεξήγηση». Το ίδιο βράδυ, μπροστά στα κυβερνητικά κτήρια μια σημαντική απόφαση λάμβανε χώρα, αφού παρευρίσκονταν μεταξύ άλλων ο βαλής Τζεβάντ Μπέης, ο στρατιωτικός διοικητής Μουσταφά Ρεμζί Πασάς, ο δικαστής και ο αρχηγός της αστυνομίας. Η συνάντηση έληξε με διάταγμα που εξέδωσε ο Μουφτής το οποίο έγραφε ότι να σκοτώνεις και να ληστεύεις χριστιανούς, ήταν σύμφωνο με τον νόμο του Ισλάμ¹³².

Την επόμενη μέρα, οι Αρμένιοι μαγαζάτορες, βλέποντας τους δρόμους γεμάτους από έναν οπλισμένο όχλο διψασμένο για αίμα, μαζί με όλους τους στρατιώτες και τους άνδρες της πολιτοφυλακής, αποφάσισαν να μην ανοίξουν τα μαγαζιά τους. Οι εύποροι της αρμενικής κοινότητας ζήτησαν από τον βαλή προστασία και ασφάλεια. Οι διαβεβαιώσεις του ότι οι Αρμένιοι δεν έχουν τίποτα να φοβηθούν και ότι θα πρέπει να ανοίξουν κανονικά τα μαγαζιά τους, διαψεύδονται μέσα σε λίγες ώρες, όταν ο Νταβίτ Ουρφαλιάν, πρόεδρος του αρμενικού Εθνικού

¹³¹ R. Davison, «Armenian Crisis (1912 – 1914)», στο: *American Historical Review*, τ.χ. 53, αρ. 3, ΗΠΑ 1948, σ. 482 – 483

¹³² R. Κέβorkian, «The Cilician Massacres, April 1909 in Armenian Cilicia», στο: R. Hovannisian - S. Payaslian, *UCLA Armenian History and Culture Series: Historic Armenian Cities and Provinces*, τ.χ. 7 Καλιφόρνια 2008, σ. 339-69

Συμβουλίου βρίσκει τον θάνατο από τα χέρια ενός Τούρκου που ουρλιάζει: «στο όνομα του Υψίστου ξεκινάω με εσένα»¹³³.

Την πρώτη μέρα οι επιθέσεις περιορίζονται στους Αρμένιους που βρίσκονται στους δρόμους. Την δεύτερη μέρα ο τουρκικός όχλος αρχίζει να λεηλατεί τα μαγαζιά και τα σπίτια των Αρμενίων με τη συνδρομή του τακτικού στρατού. Στις 17 Απριλίου, οι Αρχές επιβάλλουν στρατιωτικό νόμο και για ένα μικρό διάστημα, τα πνεύματα ηρεμούν. Δεν έχουν καεί πολλά οικήματα, αλλά η αρμενική συνοικία μέσα στις τρεις μέρες των σφαγών έχει καταληστευθεί και απογυμνωθεί. Τα λάφυρα μεταφέρονται με τρένα στη Μερσίν. Όταν ο διευθυντής των σιδηροδρόμων ενημερώνει τον διοικητή για το γεγονός, εκείνος αποκρίνεται ότι καθώς δεν υπάρχει κανείς να διεκδικήσει τα κλοπιμαία, αυτά θα πρέπει να φτάσουν στον τελικό προορισμό τους και να μην κατασχεθούν¹³⁴.

Όσο ο στρατιωτικός νόμος είναι σε ισχύ, εκδίδεται διαταγή που υποχρέωνε τους Αρμένιους να παραδώσουν τα όπλα τους, με το πρόσχημα ότι έτσι οι Τούρκοι δεν θα έχουν καμιά δικαιολογία για να τους επιτεθούν. Παρόλα αυτά οι Τούρκοι επιτρέπεται να διατηρήσουν τον οπλισμό τους. Την ίδια περίοδο και λίγες μέρες πριν ξεκινήσει η δεύτερη πράξη του δράματος, οι λίγοι Τούρκοι που διέμεναν μέχρι πρότινος στην αρμενική συνοικία μετακομίζουν σε τουρκικές συνοικίες. Αυτή τη φορά οι Τούρκοι είναι πιο μεθοδικοί και οργανωμένοι¹³⁵.

Στις 25 Απριλίου με το πρόσχημα ότι μια ομάδα ενόπλων Αρμενίων είχε εξεγερθεί, σχεδόν ταυτόχρονα στα Άδανα και τις γύρω διοικητικές περιοχές, οι Τούρκοι εκτελούν το σχέδιό τους για τις σφαγές. Εκείνη τη μέρα μάλιστα όλοι οι μουσουλμάνοι, ακόμη και οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι, φοράνε λευκά τουρμπάνια, για να μην υπάρξει κίνδυνος να τους μπερδέψει κανείς με τους Αρμένιους. Η υποκρισία των Τούρκων ξεσκεπάζεται παντελώς στην αναφορά του Βρετανού προξένου Wylie, ο οποίος θεωρεί αβάσιμη την ένοπλη επανάσταση των Αρμενίων, αφού καθίσταται αδύνατη χωρίς τη συγκέντρωση σημαντικών δυνάμεων και προσπάθεια κατάληψης σημαντικών στρατηγικών θέσεων. Σε κάθε περίπτωση, οι επαναστάτες θα ήταν εκτεθειμένοι στον τουρκικό στρατό, ενώ είναι απίθανο οι

¹³³ H. Woods, «The Armenian Massacres of April, 1909», στο: *The Danger Zone of Europe: Changes and Problems in the Near East*, Βοστώνη 1911, σ. 127

¹³⁴ R. Adalian, «Adana Massacre», *Historical Dictionary of Armenia*, ΗΠΑ 2010. σ. 70-71

¹³⁵ S. Astourian «The Silence of the Land: Agrarian Relations, Ethnicity, and Power» στο: R. G. Suny, F. Göçek, N. Naimark, *ό. π.*, σ. 78

Αρμένιοι να αφήναν τις οικογένειες τους στην επαρχία διάσπαρτες για την ανοιξιάτικη συγκομιδή χωρίς όπλα και χωρίς καμιά ελπίδα διαφυγής¹³⁶.

Όταν καταλάγιασε η τουρκική μανία, οι αρμενικές συνοικίες είχαν γίνει στάχτη. Σχεδόν 4.437 κατοικίες Αρμενίων είχαν πυρποληθεί, που σημαίνει ότι σχεδόν η μισή πόλη είχε εξαφανιστεί. Συνολικά υπολογίζεται ότι κατά τη διάρκεια των σφαγών θανατώθηκαν περίπου 30.000 Αρμένιοι και 1.300 Ασσύριοι. Ο αιδεσιμότατος Gibbons, αναφέρει ότι τα Άδανα ήταν σε τραγική κατάσταση. Η πόλη είχε λεηλατηθεί και καταστραφεί ολοσχερώς. Είναι αδύνατο να εκτιμήσει κανείς τον αριθμό των νεκρών. Ο ιεραπόστολος αναφέρει ότι οι νεκροί είχαν γεμίσει πάνω από 12 κάρα, που θα ρίχνονταν στο ποτάμι¹³⁷. Τον Ιούλιο του ίδιου έτους, η κυβέρνηση των Νεοτούρκων ανακοίνωσε τη δίκη κυβερνητικών αξιωματούχων και αξιωματικών του στρατού που αναμείχθηκαν στις σφαγές. Συνολικά, καταδικάστηκαν 124 Μουσουλμάνοι και 7 Αρμένιοι¹³⁸.

Ποιοι ήταν όμως οι βαθύτεροι λόγοι? Τα Άδανα, μια πόλη 80.000 κατοίκων, η οποία συνδεόταν με μια σιδηροδρομική γραμμή 42 μιλίων με το λιμάνι του Μερσίν, ήταν το κέντρο μιας σημαντικής αγροτικής περιοχής με ισχυρό εμπορικό στοιχείο. Η αρμενική κοινότητα είχε γλιτώσει τις επιθέσεις του 1894 – 1896 και αριθμούσε 18.000 μέλη, ως ένα από τα πιο δραστήρια στοιχεία της πόλης. Ως αποτέλεσμα, χάρη στην οικονομική ευρωστία, την ευημερία και τη γενικότερη ανάπτυξη, οι Αρμένιοι ήταν λιγότερο φοβισμένοι και παθητικοί. Πολλοί εξ' αυτών ήταν ανοικτά ενάντια στην πολιτική του Αμπντούλ Χαμίτ και στήριξαν το Σύνταγμα του 1876, που διακήρυττε την ισοπολιτεία και την εξάλειψη των θρησκευτικών διακρίσεων μεταξύ των εθνοθρησκευτικών κοινοτήτων. Υπέμειναν τη βαναυσότητα και την καταπίεση της Χαμιτιτικής ηγεσίας για πάρα πολύ καιρό και στην περιοχή της Κιλικίας, θεώρησαν ότι οι Νεότουρκοι πρέπει να αναλάβουν δράση για το καλό της κοινότητας, αφού είχαν πλέον δικαίωμα να πολιτικοποιηθούν και να εξοπλίζονται με πολεμικό υλικό για την ασφάλειά τους¹³⁹.

¹³⁶ F. Dündar, *Crime of numbers: The Role of Statistics in the Armenian Question (1878–1918)*, Νιου Τζέρσυ 2010, σ. 145

¹³⁷ V. Dadrian, *Warrant for Genocide: Key Elements of Turko-Armenian Conflict*, Νέα Υόρκη 1999, σ. 71-72

¹³⁸ Επιστολή Caroll στον Knox για τη σφαγή στα Άδανα, Νέα Υόρκη 9.8.1909, Numerical Files, 8/1906 - 1910 Record Group 59: General Records of the Department of State, 1763 - 2002 National Archives

¹³⁹ FO 424/250 ετήσια έκθεση 1910, σ. 4.

Οι Τούρκοι αρνήθηκαν να δεχτούν τις εξελίξεις. Το μίσος και η οργή τους σιγόβραζε. Στο επερχόμενο Ραμαζάνι, ο Χότζας έβγαλε ανακοίνωση, ότι οι Αρμένιοι πρέπει να εξοντωθούν. Οι Αρχές απλά κώφευαν. Λίγα έτη μετά, με την άνοδο του εθνικισμού αυτή η επιλεκτική κώφωση μετετράπη σε συγκεκριμένη πολιτική. Οι Αρμένιοι έπρεπε να αφανιστούν. Σήμερα, η τουρκική ηγεσία διαστρεβλώνει τα γεγονότα και αναφέρει πως το 1909, οι Αρμένιοι επιτέθηκαν πρώτοι στην οθωμανική κοινότητα και ότι η νόμιμη άμυνα που ασκήθηκε από το τουρκικό κράτος επέφερε τον θάνατο 17.000 Αρμενίων και 1.850 Τούρκων. Νεότεροι μελετητές αναφέρουν ότι οι Αρμένιοι που χάθηκαν βάσει στοιχείων ήταν περισσότεροι¹⁴⁰.

¹⁴⁰ Β. Νταντριάν, *ό. π.*, σ. 134.

Θ΄ Κεφάλαιο

Γ΄ φάση της γενοκτονίας (1913 – 1917)

Ισχυριζόμενες πράξεις προδοσίας, αποσχιστικές ενέργειες και άλλα ανάλογα εγκλήματα που αποδόθηκαν στους Αρμένιους ως εθνική μειονότητα, οι οθωμανικές αρχές διέταξαν την εκτόπιση του αρμενικού πληθυσμού των ανατολικών και των νοτιανατολικών επαρχιών της Αυτοκρατορίας. Ήταν αποτέλεσμα μιας προμελετημένης ενέργειας εκ μέρους των αρχών, σε συνεργασία με την Κεντρική Επιτροπή του κόμματος Ιττιχάντ, ώστε να εκκενώσουν την Ανατολία από τον αρμενικό πληθυσμό της επωφελούμενες από τον πόλεμο. Αυτή η ενέργεια συνδεόταν με μια παρατεταμένη διαδικασία συζητήσεων, στις οποίες είχαν εμπλακεί τα ανώτερα όργανα του κόμματος και οι υπηρεσίες ασφαλείας. Στη διάρκεια μιας μυστικής συνεδρίασης, είχε εκπονηθεί ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα για να χρησιμεύσει ως οδηγός στους υπαλλήλους και επιθεωρητές του κόμματος, οι οποίοι είχαν αναλάβει την εκτέλεση του σχεδίου της γενοκτονίας. Σε αυτή τη συνεδρίαση συμμετείχαν πέντε άνδρες με τη μεγαλύτερη επιρροή στο χώρο της εξουσίας: ο Ταλάατ, ο Δρ. Σακίρ, ο Δρ. Ναζίμ, ο αρχηγός των υπηρεσιών ασφάλειας Τζανμπολάτ και ο διευθυντής του δεύτερου γραφείου στο οθωμανικό Υπουργείο Πολέμου, συνταγματάρχης Σεϋφί. Τα μέτρα που εφαρμόστηκαν σε αυτήν την περίπτωση, επεκτάθηκαν σε όλο τον πληθυσμό της Αυτοκρατορίας, όπως την Προύσα, το Εσκισεχίρ, το Ικόνιο και την Κωνσταντινούπολη¹⁴¹.

Αυτή η διαταγή, που παρουσιαζόταν σαν μια μετακίνηση του πληθυσμού επιβαλλόμενη από τις επείγουσες ανάγκες του πολέμου, απέκρυπτε το σχέδιο εξόντωσης του αρμενικού πληθυσμού. Η μεγάλη πλειονότητα των εξόριστων πέθαναν από άμεσες ή έμμεσες φρικαλεότητες που διαπράχθηκαν κατά τις εκτοπίσεις. Όπως έγραψε και ο Τσώρτσιλ, η οθωμανική κυβέρνηση έφερε εις πέρας με σκληρότητα το πιο ανήθικο έργο της, τη σφαγή. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αυτό το έγκλημα εκτελέστηκε για πολιτικούς λόγους. Παρουσιαζόταν η ευκαιρία να εκκαθαριστεί το τουρκικό έδαφος από τον χριστιανικό λαό που αντιτίθετο σε όλες τις τουρκικές φιλοδοξίες για επέκταση. Η εκστρατεία προπαγάνδας επιδίωκε να αναθέσει έναν καινούργιο ρόλο στην τουρκική κυβέρνηση επιρρίπτοντας την ευθύνη στους

¹⁴⁵ V. Dadrian, «The Secret Young – Turk Ittihadist Conference and the Decision for the World War I Genocide of the Armenians», στο: *Holocaust and Genocide Studies*, τ.χ. 7, αρ. 2, Αρμενία 1993, σ. 100 – 192

Αρμένιους, που παρουσιάζονταν ως απειλή για την εθνική ασφάλεια, μέσω της χρήσης των Στενών. Ο κυριότερος φορέας αυτής της αρχής ήταν το εβδομαδιαίο περιοδικό *Harb Mecmuasi*, που εκδιδόταν από τον Σεϋφί, ο οποίος είχε ταχθεί ανοικτά εναντίον των Αρμενίων και είχε σχεδιάσει τη στρατηγική των σφαγών του 1915. Επιστρατεύοντας τους Τσέτες και σε στενή συνεργασία με τον Σακίρ, επικοινωνήσε με το γερμανικό στρατηγείο, το οποίο επιβεβαίωσε πως ήταν επίσης επιφορτισμένο με τον αρμενικό εκτοπισμό. Αξίζει να σημειωθεί η βοήθεια που προσέφερε ο ποντιακός ελληνισμός στον αρμενικό, έπειτα από μαρτυρία του καλλιτέχνη Αρμάν Γκοτικιάν¹⁴².

9.1. Επιστράτευση και εκτόπιση

Επικαλούμενη την αρχή της ένοπλης ουδετερότητας, η Τουρκία, με τη βοήθεια των Γερμανών αξιωματικών του επιτελείου, κήρυξε τη γενική επιστράτευση στις 2 – 3 Αυγούστου 1914. Ανάμεσα σε αυτούς ήταν και άρρενες Αρμένιοι, οι οποίοι στρατολογήθηκαν σε τρεις φάσεις. Πρώτα κλήθηκαν αυτοί που ήταν μεταξύ είκοσι και σαράντα πέντε χρόνων και τέλος εκείνοι που βρίσκονταν στο ηλικιακό φάσμα των σαράντα πέντε ως εξήντα χρόνων. Οι τελευταίοι χρησιμοποιήθηκαν ως υποζύγια για τη μεταφορά στρατιωτικού υλικού¹⁴³. Περίπου ένα μήνα αργότερα, στις 6 Σεπτεμβρίου 1914, ο υπουργός Εσωτερικών, ζήτησε από τις επαρχιακές αρχές μέσω μιας κρυπτογραφημένης εγκυκλίου, να κρατήσουν υπό την επιτήρησή τους τους Αρμένιους πολιτικούς και αρχηγούς της κοινότητας. Όταν η Τουρκία εισήλθε στον πόλεμο, επιτέθηκε στα ρωσικά λιμάνια στη Μαύρη Θάλασσα και η αστυνόμευση έγινε αυστηρότερη. Οι επιτάξεις στέρησαν από τον αρμενικό πληθυσμό των επαρχιών τα πολύτιμα αποθέματά του για επιβίωση, αφού οι δημεύσεις περιλάμβαναν οτιδήποτε μπορούσε να υπαχθεί στη γενική κατηγορία των προμηθειών και των εφοδίων του στρατού¹⁴⁴. Εκτεταμένες κυβερνητικές προκλήσεις κατά τη διάρκεια των οποίων μερικοί Αρμένιοι συγκρούστηκαν με στρατιώτες που τους παρενοχλούσαν, όξυναν τη δυσχέρεια στο μέτωπο¹⁴⁵. Υπήρξαν επίσης σποραδικές ενέργειες δολιοφθοράς που διαπράχθηκαν από μεμονωμένες ομάδες Αρμενίων. Αυτή η

¹⁴² Αναφορά στον ρόλο των Ποντίων στην Αρμενία στο: Κ. Φωτιάδης, *Η διάσωση των Αρμενίων από τους Έλληνες του Πόντου*, στο: www.armeniangenocide100.gr (ανακτήθηκε στις 20.9.2020)

¹⁴³ United States Official records on the Armenian Genocide 1915-1917, σ. 55, αρχείο NA/RG59/867.4016/76 στο: <http://www.genocide-museum.am/eng/american.php> (ανακτήθηκε στις 20.9.2020)

¹⁴⁴ H. Stürmer, *Two Years in Constantinople*, ΗΠΑ 1917, σ. 44 – 55

¹⁴⁵ R. De Nogales, *Four Years beneath the Crescent*, Νέα Υόρκη 1926, σ. 60 – 95

αναταραχή έφτασε στο αποκορύφωμά της μετά τη διαταγή του Υπουργείου Εσωτερικών στις 24 Απριλίου 1915, να συλλάβει όλους τους πολιτικούς αρχηγούς και υπεύθυνους της κοινότητας, που ήταν ύποπτοι για εθνικιστικά αισθήματα. Χιλιάδες Αρμένιοι συνελήφθησαν στην Κωνσταντινούπολη, πολλοί εκ των οποίων ήταν σημαντικά πολιτικά και πνευματικά πρόσωπα, ενώ δεν ήταν λίγοι κι εκείνοι που εκτελέστηκαν, παρόλο που δεν είχαν αναμειχθεί ποτέ σε πολιτικές υποθέσεις, ούτε είχαν εκδηλώσει ακραία αισθήματα. Κανείς από αυτούς δεν είχε καταδικαστεί για δολιοφθορά σε περίοδο πολέμου, για κατασκοπία ή για οποιοδήποτε άλλο έγκλημα.

Η τελευταία αποφασιστική φάση που στόχευε στην εκμηδένιση του αρμενικού πληθυσμού ήταν η εκτόπιση. Σε ένα υπόμνημα της 26^{ης} Μαΐου 1915, ο υπουργός εσωτερικών ζητά από τον μεγάλο βεζίρη την ψήφιση του νομοσχεδίου στις 29 του ίδιου μήνα, με την απόφαση να καθυστερεί κατά μια ημέρα. Ο Τύπος είχε ήδη αναγγείλει το νομοσχέδιο έκτακτης ανάγκης στις 27 του μήνα και χωρίς να υπαινίσσεται τους Αρμένιους, ο νόμος εξουσιοδοτούσε τους διοικητές των μεραρχιών, να διατάζουν εκτόπιση ομάδων που θεωρούνταν ύποπτες για κατασκοπεία, προδοσία ή στρατιωτική ανάγκη. Αρκούσε οι Αρχές να αισθανθούν μια επικείμενη απειλή ή να θεωρήσουν πιθανή μια επίθεση για να εκδιώξουν τον πληθυσμό¹⁴⁶. Αυτή η αόριστη αλλά πολύ γενική εξουσιοδότηση, επέφερε τη μαζική εκτόπιση του αρμενικού πληθυσμού της Τουρκίας, αν και ο νόμος καταργήθηκε αργότερα λόγω αντισυνταγματικότητας. Σε αυτό συνετέλεσε και η υλοποίηση μιας συνόδου στην οθωμανική βουλή, στην οποία ζητήθηκε από την αντιπολίτευση η ανάληψη ευθυνών από πλευράς κυβέρνησης για το αρμενικό ζήτημα. Η πρόταση ανάκλησης αυτού του νόμου έγινε με εισήγηση του Υπουργού Εσωτερικών Φετί Οκιάρ. Έτσι, ακυρώθηκε ένα νομοσχέδιο το οποίο δεν είχε καν συζητηθεί, τη στιγμή που ο πληθυσμός που ήταν στόχος αυτού του νόμου είχε ήδη εξαλειφθεί¹⁴⁷.

9.2. Απαλλοτρίωση και δήμευση περιουσιών

Ένας συμπληρωματικός νόμος, που δημοσιεύτηκε στις 10 Ιουνίου 1915, περιλάμβανε οδηγίες για τον τρόπο καταγραφής των αγαθών των εξόριστων, της ασφάλισης ή της διάθεσης με πώληση σε πλειστηριασμό, διατηρώντας τα κεφάλαια σε ασφαλές μέρος για να αποδοθούν στους ιδιοκτήτες τους όταν θα επέστρεφαν μετά

¹⁴⁶ R. Hovannisian, *Armenia on the Road to Independence*, Καλιφόρνια 1967, σ. 51

¹⁴⁷ B. Ντάντριαν, *ό. π.*, σ. 393

τον πόλεμο¹⁴⁸. Ένας άλλος νόμος αφορούσε τα αγαθά και τα αντικείμενα που ανήκαν στους εξόριστους. Μελετώντας τον νόμο, ο Διευθυντής της Deutsche Bank, Γκίνερ απάντησε ειρωνικά ότι οι νόμοι θα μπορούσαν απλά να περιοριστούν σε δήμευση των αρμενικών περιουσιών και σε χρηματισμό των πιστώσεων των εξόριστων από την κυβέρνηση, χωρίς να αναφέρει αν ποτέ θα τα αποδώσει στους δικαιούχους.

Αντίθετα με την ψήφιση του προσωρινού νόμου, κατά τη διάρκεια έγκρισης των εκτοπίσεων, η Οθωμανική Γερουσία συζήτησε επίσημα στη Βουλή την εκχώρηση των περιουσιών των Αρμενίων προς όφελός της. Ως το τέλος του 1915, ένας μόνο βουλευτής, ο Αχμέτ Ριζά εναντιώθηκε στα προτεινόμενα μέτρα. Κατά τη Σύνοδο της Γερουσίας στις 21 Σεπτεμβρίου/ 4 Οκτωβρίου 1915, έκανε έκκληση στην κυβέρνησή του να επιτρέψει στους εξόριστους να επιστρέψουν στους τόπους κατοικίας τους. Πολλοί εξ αυτών ήταν ηλικιωμένοι, νεαρές μητέρες και ανήλικα παιδιά. Έτσι, υποβλήθηκε ένα σχετικό νομοσχέδιο προς ψήφιση από τον Αχμέτ Ριζά, που προέβλεπε την αναστολή μέχρι το τέλος του πολέμου της εφαρμογής του νόμου. Ο γερουσιαστής Ριζά πρόβαλε το επιχείρημα της ακύρωσης του νομοσχεδίου, καθώς αυτό ερχόταν σε αντίθεση με το άρθρο 16 του Οθωμανικού Συντάγματος, και με τις αρχές δικαίου. Η συζήτηση που ακολούθησε αποκάλυψε ότι η Βουλή δεν γνώριζε την ύπαρξη αυτής της νομοθεσίας, ενώ δεν γινόταν να ψηφιστεί αναθεώρησή της. Στην δεύτερη συνεδρίαση της 19 Οκτωβρίου/ 1 Νοεμβρίου, ο Ριζά δεσμεύτηκε να λάβει μέτρα¹⁴⁹. Ο Ριζά ήταν ιδιαίτερα ενοχλημένος, όταν η Γερουσία δέχτηκε να εξετάσει το νόμο, μόνο όταν θα υποβαλλόταν, αφού η Γερουσία είχε αποφασίσει να εφαρμόσει τον προσωρινό νόμο και να αναβάλει την άποψή του. Στην τελική συνεδρίαση της 30 Νοεμβρίου/ 13 Δεκεμβρίου 1915, έκανε έκκληση στην επιτροπή νόμων να μην τεθεί σε εφαρμογή το νομοσχέδιο. Παρά τις πιέσεις του Ταλάατ, δεν μετέβαλε την άποψή του, αν και η επιθυμία του δεν εισακούστηκε¹⁵⁰. Ο Προσωρινός Νόμος δεν υπέστη καμιά τροποποίηση.

Από τον Νοέμβριο μέχρι το Δεκέμβριο του 1918, κατά τις ακροάσεις της Πέμπτης Επιτροπής της Οθωμανικής Βουλής που εξετάζε τις σφαγές, πολλοί Τούρκοι βουλευτές κατηγόρησαν τον υπουργό Δικαιοσύνης, για τις παράνομες πλευρές που περιείχαν οι απαλλοτριώσεις, κι εκείνος υποσχέθηκε να εξετάσει το ζήτημα. Ο Αμερικανός πρόξενος Τζάκσον, τόνισε τον μέγιστο ρόλο που έπαιζαν οι δημεύσεις

¹⁴⁸ R. Adalian, *Remembering and Understanding the Genocide*, Γέρεβαν 1995, σ. 5 – 42

¹⁴⁹ E. Alexander, *A Crime of Vengeance: An Armenian Struggle for Justice*, Νέα Υόρκη 1991, σ. 218

¹⁵⁰ S. Payaslian, *Armenia from the origins to present*, Νέα Υόρκη 2007, σ. 82.

στο σχέδιο της γενοκτονίας, ενώ ο Τούρκος ιστορικός Ντογάν Αβτζιόγλου δικαιολογήθηκε, λέγοντας ότι δεν υπήρχε άλλη λύση. Ο ιδρυτής του νομοσχεδίου Χασάν Φεκμί ανέφερε μυστική συμφωνία με τον Υπουργό Οικονομικών για τους μη μουσουλμάνους, ενώ το νομοσχέδιο εγκρίθηκε κατά πλειοψηφία στο Κοινοβούλιο. Αν και δεν είχε αντί – αρμενικό χαρακτήρα, το νομοσχέδιο υλοποιήθηκε για να ανακόψει κάθε προσπάθεια των αρμενικών μεταρρυθμίσεων¹⁵¹.

9.3. Οι γενοκτόνες σφαγές

Αντίθετα με τις διαβεβαιώσεις των οθωμανικών Αρχών, που δημοσίευσαν αυτούς τους νόμους, οι Αρμένιοι δεν επέστρεψαν από την εξορία, αφού αποτελούσε την κάλυψη για την επικείμενη εξολόθρευσή τους. Σε ένα μήνυμα προς τον πρεσβευτή του στην Κωνσταντινούπολη, στις 2 Οκτωβρίου 1916, ο Γερμανός υφυπουργός Εξωτερικών, Τσίμερμαν κατήγγειλε τις εξολοθρεύσεις, καθώς και τους βίαιους εξισλαμισμούς μικρών παιδιών στον Τούρκο ομόλογό του Χαλίλ. Η απόδειξη της γερμανικής συμμετοχής είναι εδώ φανερή όταν σκεφτεί κανείς τη σχέση ανάμεσα στο παράνομο διάταγμα γενικής επιστράτευσης και εκτοπισμού¹⁵². Όπως πιστοποιεί και ο ιστορικός Μπαγιούρ, η γενική επιστράτευση επινοήθηκε και οργανώθηκε διοικητικά με τη βοήθεια αξιωματικών που αποσπάστηκαν στη γερμανική στρατιωτική αποστολή. Η γενική διεύθυνση είχε δοθεί στον συνταγματάρχη Κρες φον Κρέσενσταϊν, ώστε οι διαδικασίες να ολοκληρωθούν γρηγορότερα και οι Αρμένιοι να βρεθούν ουσιαστικά παγιδευμένοι, χωρίς κανένα μέσο προφύλαξης και να αποτελέσουν εύκολη λεία για το επικείμενο καταστροφικό σχέδιο. Ήταν ένα αποφασιστικό χτύπημα, αφού επετύγχανε τη διάλυση του πληθυσμού με την αναγκαστική μετακίνηση, την απομόνωση των μελών και τη συγκέντρωση των μελλοντικών θυμάτων. Αυτός είναι ένας από τους λόγους που οι Αρμένιοι εξοντώθηκαν ολοσχερώς, καθώς έπρεπε να εκκαθαριστεί ο «εσωτερικός κίνδυνος»¹⁵³.

¹⁵¹ S. Toriguian, *The Armenian Question and the International Law*, Καλιφόρνια 1988, σ. 28 – 180

¹⁵² V. Dadrian, «The Naim – Andonian Documents on the World War One Destruction of the Ottoman Armenians: The anatomy of a Genocide», στο: *International Journal of Middle East Studies*, τ.χ. 18, αρ. 3, Αρμενία 1986, σ. 331 – 338

¹⁵³ W. Churchill, *The World Crisis: The Aftermath*, Λονδίνο 1929, σ. 405

9.4. Οι υπεύθυνοι των εκτοπίσεων

Η αποστολή των εκτοπίσεων είχε ήδη αρχίσει για την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Κατά την εποχή αυτή οι αρχηγοί του Ιττιχάντ σχημάτισαν τη μυστική στρατιωτική ομάδα της Ειδικής Οργάνωσης, η οποία ήταν υπεύθυνη για την επίλυση του αρμενικού ζητήματος. Εφοδιασμένη με ειδικούς κώδικες, κεφάλαια, στελέχη, όπλα και πολεμοφόδια λειτούργησε σαν ένα «κράτος εν κράτει», σχεδόν αυτόνομη. Η αποστολή της ήταν να αναπτύσσεται σε απομακρυσμένες περιοχές της Τουρκίας και να καταστρέφει τα караβάνια των εκτοπισμένων Αρμενίων. Τα στελέχη της αποτελούνταν από κατάδικους εγκληματίες, που απολύθηκαν από τις φυλακές της Αυτοκρατορίας με ειδικές άδειες από το Υπουργείο Δικαιοσύνης του Ιμπραήμ. Το 1915 – 1916 είχαν ολοκληρώσει το σχέδιό τους, ενώ το νομοσχέδιο για τη στρατολόγησή τους ψηφίστηκε ένα χρόνο αργότερα. Καταγγέλλοντας το νομοσχέδιο, ο Ριζά ανέφερε πως τα άτομα αυτά δεν έχουν θέση στο στρατό, και αντίκειται στην παράγραφο του άρθρου που τόνιζε ότι η στρατολόγηση γίνεται για αναβάθμιση του στρατιωτικού συστήματος. Το νομοσχέδιο δηλώθηκε εντούτοις ως συνταγματικό από το γραμματέα του Υπουργείου Δικαιοσύνης, επειδή η χώρα βρισκόταν σε κατάσταση εκτάκτου ανάγκης.

Κατά τη δεύτερη σύνοδο των δικών εναντίον των ηγετών του κόμματος του Ιττιχάντ (4 Μαΐου 1919), η υπεράσπιση του συνταγματάρχη Τζεβάντ, παρουσίασε ένα έγγραφο με την υπογραφή του Μπεχίτς. Με ημερομηνία 25 Νοεμβρίου 1914 και απευθυνόμενο στη διεύθυνση της Ειδικής Οργάνωσης, γνωστοποιούσε ότι ο βαλήδες των ανατολικών επαρχιών θα μπορούσαν να συμμετέχουν στο έργο της Ειδικής Οργάνωσης, αφού υπήρχε νομοθεσία που το επέτρεπε. Οι κυβερνήτες των επαρχιών αρνούσαν να λάβουν σαφή θέση και αναζητούσαν νομική κάλυψη, αν και οι βάληδες των ανατολικών επαρχιών συμμετείχαν στο έργο της Ειδικής Οργάνωσης¹⁵⁴.

Τα επίσημα καθήκοντα της Ειδικής Οργάνωσης περιλάμβαναν τις μυστικές υπηρεσίες, την αντικατασκοπία και τον αγώνα κατά της δολιοφθοράς. Τα κείμενα των αρχείων αποδεικνύουν ότι το πραγματικό καθήκον της οργάνωσης ήταν η εκτέλεση της αρμενικής γενοκτονίας. Ο Κουτάι αναφέρθηκε στους κρυφούς στόχους της Κεντρικής Επιτροπής του Ιττιχάντ, που περιλάμβαναν τα ζωτικά συμφέροντα της Τουρκίας, τα οποία έπρεπε να υλοποιηθούν. Οι μυστικές αποστολές της Επιτροπής ήταν γνωστές στον οθωμανικό τύπο, ο οποίος παραδέχθηκε τη συμμετοχή της στις

¹⁵⁴ M. Oren, *Power, Faith and Fantasy: America in the Middle East (1776 to the Present)*, Νέα Υόρκη 2007, σ. 88

σφαγές, με τον Sabah να τονίζει τις αποφάσεις που έλαβε ο υπουργός δικαιοσύνης εναντίον των Αρμενίων.

9.5. Προσπάθειες συγκάλυψης: η υποχρεωτική μετακίνηση του πληθυσμού με το πρόσχημα της ‘εθνικής ασφάλειας’

Το θρησκευτικό ρεύμα που αποτελούσε μέρος της οθωμανικής στρατιωτικής κληρονομιάς, ενίσχυσε περισσότερο αυτό το σκοπό. Η κήρυξη του Ιερού Πολέμου στις 14 Νοεμβρίου 1914, που σχεδιάστηκε προσεκτικά από πριν, αποδείχθηκε ένας πρόσφορος καταλύτης, παρά το γεγονός ότι στόχευε τις Δυνάμεις της Αντάντ πλην της Γερμανίας και της Αυστρίας. Στην κατάθεσή του ο Λίμαν φον Σάντερς, αρχηγός της γερμανικής στρατιωτικής αποστολής, δήλωσε ότι οι άνδρες που συνόδευαν τα караβάνια των Αρμενίων εξόριστων, είχαν επηρεαστεί από το πνεύμα του Τζιχάντ, όταν χτυπούσαν τους ανθρώπους των οποίων είχαν την ευθύνη, αφού αυτοί ήταν χριστιανοί¹⁵⁵. Μαρτυρίες αναφέρουν ότι οι ενέργειες είχαν οργανωθεί από την αστυνομία.

Η σοβαρότερη πλευρά για τον αρμενικό πληθυσμό ήταν η προσποιητή φροντίδα με την οποία οι Αρχές υποσχέθηκαν να επανεγκαταστήσουν τον αρμενικό πληθυσμό τον οποίο εκτόπισαν με το πρόσχημα της ασφάλειας. Ένας τέτοιος σχεδιασμός περιλαμβάνει την ανάγκη να παγιδεύσει τα μελλοντικά θύματα, προσφεύγοντας στην απάτη, το ψεύδος και τη δολιότητα. Οι πολίτες υπήκοοι είχαν προδοθεί από την κυβέρνηση, που επέλεξε να υπονομεύσει τις αρχές της εμπιστοσύνης και της καλής πίστης. Το στρατήγημα εξέτρεπε την προσοχή των θυμάτων από το σκοπό της εξόντωσης και να θέσει τις βάσεις για να δικαιολογηθούν οι αθώσεις. Το νομοσχέδιο προσπαθούσε να ενσπείρει την αμφιβολία ανάμεσα στους παρατηρητές για τις προθέσεις τους¹⁵⁶.

Ο αξιωματικός Λέσλι Ντέιβις, πρόξενος στο Χαρπούτ, παρατηρεί ότι τα πλήθη των Αρμενίων που εκτοπίστηκαν στις άλλες επαρχίες της Τουρκίας, επαναπροωθούνταν προς το Χαρπούτ αποκλειστικά για να σφαγούν σε αυτή την επαρχία. Στην εκτενή του έκθεση ο στρατάρχης Πομιανκόφσκι, αναφέρει ότι η βάρβαρη διαταγή να επανεγκαταστήσουν τον αρμενικό πληθυσμό στις ερημικές

¹⁵⁵ G. Finch, «The Genocide Convention», στο: *Armenian Journal of International Law*, τ. 43, Αρμενία 1949, σ. 743

¹⁵⁶ V. Dadrian, «Genocide as a problem of National and International Law: The World War I Armenian Case and its Contemporary Legal Ramifications», στο: *Yale Journal of International Law*, τ.χ. 2, αρ. 14, Γέιλ 1989, σ. 5 – 114

περιοχές της Βόρειας Αραβίας αποτελούσε ουσιαστικά εξόντωση «ωραιοποιημένη». Στο ίδιο ύφος, ο Αυστριακός συγγραφέας Βόλφντιερ Μπιχλ, τονίζει στο έργο του ότι συχνά δεν έκαναν καν τον κόπο να εκτοπίσουν τους Αρμένιους, καθώς τα θύματα σε ένα όργιο πρωτοφανούς αιμοδιψίας, βασανίζονταν και σφάζονταν επί τόπου¹⁵⁷. Για τους επιζώντες, οι Αρχές είχαν δημιουργήσει μια σειρά σταθμών στην έρημο, από τους οποίους στέλνονταν κανονικά προς τον οριστικό τους θάνατο με ποικίλες μεθόδους, σε στρατόπεδα συγκεντρώσεως με άθλιες συνθήκες. Ο Γερμανός υπάλληλος του αμερικανικού προξενείου στο Χαλέπι, Μπερνάου είχε ως αποστολή να επιθεωρήσει αυτούς τους σταθμούς και να συντάξει μια έκθεση για τις συνθήκες που παρατήρησε. Σε μια εκτενή αναφορά, έλεγε ότι δεν μπορούσε να υποχρεωθεί να ονομάσει αυτούς τους σταθμούς στρατόπεδα. Έκρινε τις συνθήκες που επικρατούσαν τόσο φοβερές που και ο πιο άγριος των Μογγόλων δεν θα μπορούσε να φανταστεί¹⁵⁸. Οι εκτοπισμένοι οδηγούνταν στις καυτές ερήμους, προς την πείνα, τη δυστυχία και τον θάνατο. Το γεγονός ότι ούτε στην αρχή των εκτοπίσεων, ούτε καθ' οδόν και ούτε στα μέρη, τα οποία καθορίστηκαν ως προορισμό τους, δεν υπήρχε η παραμικρή διευθέτηση, που απαιτείται για την οργάνωση μιας τέτοιας μετανάστευσης, είναι μια επαρκής απόδειξη της ύπαρξης σχεδίου εξόντωσης. Αν και τους έδιναν το όνομα των στρατοπέδων συγκέντρωσης, αποτελούσαν μια εναλλακτική μέθοδο απαλλαγής από τα θύματα στις ερήμους, καταδικάζοντάς τα στην πείνα και τις επιδημίες. Το να εξέλθει κανείς ζωντανός από αυτές τις δοκιμασίες ισοδυναμούσε με ένα θαύμα¹⁵⁹.

¹⁵⁷ L. Davis, *The Slaughterhouse Province. An American Diplomat's Report on the Armenian Genocide (1915 – 1917)*, Νέα Υόρκη 1989, σ. 83 – 160

¹⁵⁸ V. Dadrian, «The Role of the Special Organization in the Armenian Genocide during the First World War», στο: P. Panayi, *Minorities in Wartime and Racial Groupings in Europe, North America and Australia during two World Wars*, Οξφόρδη 1993, σ. 50 – 82

¹⁵⁹ R. Kevorkian, *ό. π.*, σελ. 92.

Γ' Κεφάλαιο

Οι Αρμένιοι της Ρωσίας

10.1. Η επίθεση του Ιτιχάντ εναντίον των Αρμενίων της Ρωσίας

Η κατάρρευση στα 1917 – 1918 του ρωσικού στρατού, παράλληλα με τη μπολσεβικική επανάσταση, είχε αλλάξει δραματικά τις στρατιωτικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες στην αυτοκρατορία. Μετά την επανάσταση, το πεδίο θα μείνει ελεύθερο για να καταλάβουν οι Ρώσοι εδάφη στην ανατολική Τουρκία, αφού οι Τούρκοι θα οπισθοχωρήσουν στη Σεβάστεια. Ο στρατός ήταν η αχίλλειος πτέρνα της αυτοκρατορίας που βρισκόταν στα πρόθυρα μιας επικείμενης ήττας, έπειτα από τρία έτη εξουθενωτικού πολέμου. Η έκρηξη της ρωσικής επανάστασης, έδωσε τη δυνατότητα στην Τουρκία να μην υποστεί τις συνέπειες της καταστροφής που ήταν επί θύρας. Επέτρεψε επίσης στο στρατό να αναδιοργανωθεί και να βελτιωθεί σημαντικά για να εξαπολύσει νέο κύκλο επιθέσεων, ώστε να επανακτήσει τα χαμένα εδάφη, παραβιάζοντας την προσωρινή εκεχειρία μεταξύ των δύο χωρών¹⁶⁰.

Η αναβίωση των σχεδίων του Ιτιχάντ προέτρεψε τους Τούρκους να εισβάλουν στην Υπερκαυκασία. Κατά την επίθεση αυτή, η 3^η στρατιά, που είχε μετονομαστεί σε ομάδα του Καυκάσου, διευρύνθηκε για να γίνει ομάδα στρατιών της Ανατολής. Αρχιστράτηγος ήταν ο Χαλίλ, ο οποίος αντικατέστησε τον Βεχίμπ και ήταν διοικητής τριών ομάδων. Η τρίτη στρατιά διοικούταν από τον Εσάντ και η δεύτερη στρατιά του Καυκάσου είχαν αρχηγό τους τον Φαχρί Φερικ. Η ένατη στρατιά του Σεβκί και η έκτη του Αλή Ισχάν, βρισκόταν υπό την ηγεσία του Χαλίλ στην Ανατολή. Ένας από τους άμεσους στόχους της επίθεσης ήταν να κατακτήσει τα εδάφη της Υπερκαυκασίας, στα οποία κατοικούσαν οι Αρμένιοι της Ρωσίας. Η κατάρρευση του τσαρικού καθεστώτος και η αποσύνθεση της οικονομίας που ακολούθησε σε συνδυασμό με τον πόλεμο, εξασθένησε σημαντικά την οικονομία της ρωσικής Αρμενίας σε οικονομικό επίπεδο. Επιπλέον, η αναστάτωση και η κοινωνική απομόνωση που προερχόταν από την επιδρομή στον Καύκασο επέτειναν την κρίση¹⁶¹.

Η πηγή αυτής της κρίσης συνδεόταν με τις σφαγές στην Αρμενία. Ένα μέρος από τους επιζώντες κατέφυγε στη ρωσική Αρμενία, και είχε επιδεινώσει τη γενική

¹⁶⁰ R. Suny, *ό. π.*, σ. 199

¹⁶¹ V. Dadrian, «The role of the Turkish Military in the Destruction of Ottoman Armenians: A Study on Historical Continuities», στο: *Journal of Political & Military Sociology*, τ.χ. 20, Τουρκία 1992, σ. 257 – 288

δυστυχία της χώρας. Στερημένοι από όλα, αφανίζονταν μέρα με τη μέρα, αγωνιζόμενοι κατά της πείνας και των ασθενειών που έπαιρναν επιδημικές διαστάσεις σε όλη την περιοχή της ρωσικής Αρμενίας, η οποία δεν είχε καμία διέξοδο. Ο αρμενικός πληθυσμός βρισκόταν στη δίνη μιας κρίσης που άγγιζε τα όρια της ύπαρξής του¹⁶².

10.2. Οι μαρτυρίες Γερμανών αξιωματούχων

Όπως αναφέρουν Γερμανοί αξιωματούχοι, οι Τούρκοι ανέλαβαν την ολοκληρωτική εκκαθάριση των Αρμενίων στην Υπερκαυκασία, με στόχο να εξολοθρεύσουν τον πληθυσμό για να καταλάβουν όλες τις περιοχές κυριαρχίας τους. Αφού περικυκλωθούν τα υπολείμματα του αρμενικού έθνους στην Υπερκαυκασία, οι Τούρκοι έχουν σκοπό να στερήσουν την τροφή μέχρι θανάτου στο αρμενικό έθνος. Ο Όττο φον Λόσοφ, απεσταλμένος στην Τιφλίδα, αναφέρει ότι αυτή η πολιτική ήταν η λύση για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία ήθελε να εξαφανίσει και τον τελευταίο Αρμενικό πληθυσμό που ήταν ζωντανός. Ακόμη, ο Κρέσενσταϊν, τονίζει ότι η τουρκική πολιτική της πρόκλησης λιμοκτονίας, είναι μια απόδειξη της βούλησης εξολόθρευσης που τρέφουν οι Τούρκοι απέναντι στο αρμενικό στοιχείο. Φαίνεται, πως παρά τις προτροπές των Δυνάμεων, οι Τούρκοι δεν άλλαξαν πολιτική, αλλά τακτική, αφού αναζητούσαν την πρόφαση επιθέσεων για να τους εξοντώσουν. Χαρακτηριστική επίσης είναι και η άποψη του Μέτερνιχ, ο οποίος επισημαίνει ότι οι αναμνήσεις των φοβερών σκηνών της αρμενικής δυστυχίας δεν θα εγκαταλείψουν κανένα συνένοχο, καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του. Η παραπληροφόρηση των επίσημων οθωμανικών Αρχών για τα γεγονότα, ήταν αδικαιολόγητη¹⁶³.

Στην πολύ περιεκτική του έκθεση, ο Κρες τονίζει τα ακατανόητα μέσα ενημέρωσης της αυτοκρατορίας και ειρωνεύεται τις κοινοτοπίες της οθωμανικής στρατιωτικής «ανάγκης» που προβάλλονται για να δικαιολογήσουν τον φόνο χιλιάδων ανθρώπων. Με τη σειρά του, ο Ερνστ Παρακίν, αντισυνταγματάρχης αρχηγός του επιτελείου του Χαλίλ και επικεφαλής στο μέτωπο της Ανατολής, κατακρίνει την πολιτική των Τούρκων στις σφαγές στο Μπακού, τονίζοντας ότι ο στρατηγός της επαρχίας Μουρσέλ, τον είχε ενημερώσει για τα σχέδια των σφαγών των Αρμενίων στο Μπακού, με το διοικητήριο να συντάσσει τον στρατιωτικό νόμο,

¹⁶² D. Roderic, *ό. π.*, σ. 42

¹⁶³ German Foreign Ministry Archives, *AA Turkei*, A20698, 15.5.1918 (αγγλική μετάφραση στο www.genocide-museum.org)

τρεις μέρες μετά την καταστροφή. Το τουρκικό επιτελείο των στρατηγών Νουρί και Παρακίν είχε οργανώσει διεξοδικά την επίθεση, και δεν αρνήθηκε τη συμμετοχή του στις εκδικητικές σφαγές. Η κυβέρνηση όμως δεν δέχθηκε τις ετυμηγορίες και αρνήθηκε με υποκριτική αγανάκτηση όλες τις βάρβαρες ενέργειες που διέπραξε εναντίον των Αρμενίων. Η εκκένωση της Ανατολίας από τους Ρώσους, έδωσε την τόσο αναμενόμενη ευκαιρία να εκκαθαρίσει επίσης τη ρωσική Αρμενία. Η εκστρατεία εξόντωσης εναντίον των Αρμενίων εκτυλίχθηκε με μιαν αμείλικτη βαρβαρότητα. Ο Μπεχαεντίν Σακίρ, επικεφαλής του ανατολικού τομέα της Ειδικής Οργάνωσης κι ένας από τους κυριότερους συντελεστές στην τραγωδία του 1915, ενεργούσε ως γενικός διευθυντής της αστυνομίας στο στρατό του Χαλίλ που κατέλαβε το Μπακού τον Σεπτέμβριο του 1918, και ξεκίνησε τη σφαγή του πληθυσμού αυτής της πόλης από τις 15 έως τις 17 του μηνός¹⁶⁴.

Ο Σακίρ, ερχόμενος σε συμφωνία με δύο Τούρκους διοικητές του στρατού, τον Χαλίλ και τον Εμβέρ, ότι θα λάβει προαγωγή ως αρχηγός της αστυνομίας, αποφάσισε να μην χάσει χρόνο. Οι δύο διοικητές καθυστέρησαν την είσοδο των τακτικών στρατευμάτων στο Μπακού, και επέτρεψαν στο στρατό να την καταλάβει με ευκολία. Οι σφαγές δεν είχαν προηγούμενο. Επί τρεις μέρες και τρεις νύχτες, οι άτακτοι και τα συγκεντρωμένα πλήθη στην πλατεία, έσφαζαν αλύπητα όποιον πολίτη βρισκόταν στον δρόμο τους, για να εκδικηθούν τους Αζέρους, οι οποίοι, όπως υποστήριζαν, ήταν θύματα αρμενικών φρικαλεοτήτων του Μαρτίου 1918. Για να καλύψουν αυτήν τη σφαγή, οι Αρχές επέβαλαν αργά το στρατιωτικό νόμο και εκτέλεσαν μερικούς Αζέρους δολοφόνους, προβάλλοντας τους εαυτούς τους ως υπερασπιστές του νόμου και της τάξης¹⁶⁵.

10.3. Η πολιτική συνενοχή

Σύμφωνα με τα απομνημονεύματα του Κεμίλ, επιθέσεις στη Ρωσία είχαν αρχίσει ήδη από τα τέλη Αυγούστου. Στις αρχές Σεπτεμβρίου οι Αρχές απέστειλαν κωδικοποιημένα τηλεγραφήματα σε διάφορα τοπικά γραφεία, τονίζοντας τον έλεγχο των ικανοτήτων των ομάδων που τοποθετούνταν στο πεδίο της Ρωσίας. Η γενοκτονία εφαρμόστηκε μέσω ενός διττού μηχανισμού¹⁶⁶. Οι τοπικοί κυβερνήτες λάμβαναν

¹⁶⁴ Deutsches Zentralarchiv, (Potsdam), *Bestand Reichskazlei*, αρ. 2458/9, φύλλο 202, έκθεση της 3^{ης} Ιουνίου 1918, σ. 2 (αγγλική μετάφραση στο www.genocide-museum.org)

¹⁶⁵ T. Akcam, *Μια επαίσχυντη πράξη: η γενοκτονία των Αρμενίων και το ζήτημα της τουρκικής ευθύνης*, Αθήνα 2007, σ. 188 – 190

¹⁶⁶ R. Hovannisian, *ό. π.*, σ. 148.

εντολές από το Υπουργείο Εσωτερικών, τις προωθούσαν στις Δυνάμεις Ασφαλείας και η Επιτροπή Ένωσης και Προόδου έδινε διαταγές εφαρμογής στους τοπικούς κυβερνήτες. Η χωροφυλακή αναλάμβανε να παραδώσει τον πληθυσμό σώο και ασφαλή, αλλά εκείνη σε συνεργασία με την Ειδική Οργάνωση, εκτελούσε τους εκτοπισμένους. Οι συναντήσεις ήταν πάντα μυστικές, ενώ ακόμη και οι γραμματείς είχαν αναλάβει ρόλο εντολοδόχων. Τα τηλεγραφήματα που διέτασσαν την εξόντωση υποτίθεται ότι θα καταστρέφονταν άμεσα και όσοι αξιωματούχοι δεν συμμορφώθηκαν με τις προσταγές των ανωτέρων τους εκτελέστηκαν. Η εμμονή του ίδιου σχήματος υποδεικνύει κεντρικό σχεδιασμό. Στην Τρίτη στρατιά δόθηκε εντολή να μην βοηθηθεί κανένας Αρμένιος γιατί θα εκτελούνταν οι υπεύθυνοι και τα σπίτια τους θα παραδίνονταν στις φλόγες. Αντίστοιχα, όσοι πήραν τιμαλφή μαζί τους, απλά επέσπευσαν τον θάνατό τους. Στις αστικές περιοχές της Ρωσίας, οι Αρμένιοι πληροφορούνταν τις διαταγές για εκτόπιση είτε από έναν τελάλη είτε από αντιπροσώπους τους που καλούνταν στο δημαρχείο και ενημερώνονταν σχετικά.

Σίγουρο είναι πάντως πως οι εν λόγω στρατηγοί τελούσαν τουλάχιστον εν γνώσει μιας γενικής πολιτικής εξόντωσης εναντίον των Αρμενίων και αισθάνονταν αρκετά σίγουροι για να επιμείνουν στην προσπάθειά τους και να υψώσουν το ανάστημά τους απέναντι στην οποιαδήποτε αντίδραση. Οι στρατηγοί ήταν παντοδύναμοι και απολάμβαναν της προστατευτικής ασπίδας του κόμματος. Η απειλή της τιμωρίας δεν φαίνεται να τον έκανε να μετανιώσει, αφού κατά τη φυλάκισή του ανέφερε περήφανα ότι έχει εκτελέσει περισσότερα από 300.000 άτομα¹⁶⁷.

Οι δραστηριότητες εξολόθρευσης του στρατηγού Αλί Ιχσάν ήταν σχεδόν ίδιες με εκείνες του Χαλίλ. Είχαν αναλάβει αντίστοιχα την 51^η και την 52^η μεραρχία και όλοι οι Αρμένιοι που είχαν αποσπαστεί σε αυτές τις ομάδες, συμπεριλαμβανομένων των γιατρών και των φαρμακοποιών, εκτελέστηκαν εν ψυχρώ. Ο Ιχσάν ανέλαβε την μεραρχία του 13^{ου} τάγματος και προκάλεσε το θάνατο χιλιάδων ανθρώπων από τις κακουχίες και την πείνα, ενώ καυχιόταν πως είχε σκοτώσει μερικούς από αυτούς με τα ίδια του τα χέρια. Ήταν τόσο φανατισμένος που όταν συναντήθηκε με τον σεβασμιότατο Νερσές, ανέφερε με χαρά πως είχε εκτελέσει χιλιάδες ομοεθνείς του, σερβίροντάς του αφέψημα. Αυτή η έννοια της παράδοσης,

¹⁶⁷ Ο Αμερικανός ψυχολόγος Staub εκτιμά πιθανή την επανάληψη της γενοκτονίας διότι «μια κοινωνία που δεν αντιμετωπίζει τις φρικαλεότητες που έχει διαπράξει και δεν ασχολείται με την απανθρωπιά της μπορεί να συνεχίσει ή να επαναλάβει τέτοιες πράξεις». E. Staub, *The roots of evil – the origins of Genocide and other group Violence*, Κέμπριτζ 1989, σ. 187

υπονοεί την ιδέα του συνεχούς σε ένα ορισμένο πρότυπο συμπεριφοράς και τονίζει τη σύνδεση με την αυξανόμενη ατιμωρησία της οποίας απολαύει ο εκτελεστής. Η ώθηση για επανάληψη του εγκλήματος παραμένει έντονη, αποκτώντας ένα είδος εσωτερικής δύναμης που τη σπρώχνει να διαιώνίζεται¹⁶⁸.

10.4. Η μυστική διαταγή της Άγκυρας να εξουθενωθεί φυσικά η Αρμενία

Η κεμαλική επανάσταση, όχι μόνο μυήθηκε, οργανώθηκε και διευθύνθηκε από στρατηγούς, όλους διπλωματούχους της στρατιωτικής Ακαδημίας Πολέμου (το κολέγιο των αξιωματικών του επιτελείου Harbiye), αλλά, επίσης, στηρίχθηκε στα απομεινάρια του τουρκικού στρατού, ο οποίος ανανεώθηκε και ανασχηματίστηκε σαν ένας απελευθερωτικός στρατός. Όλα άρχισαν να διαμορφώνονται στο Ερζερούμ, όπου ο Καραμπεκίρ εγκατέστησε το καινούργιο στρατηγείο του τον Μάιο του 1919, ως διοικητής του 15^{ου} σώματος στρατού (η παλιά 9^η στρατιά). Ο κύριος σκοπός της επίθεσης που προετοιμαζόταν ήταν η πρόσφατα ιδρυθείσα ανεξάρτητη αρμενική Δημοκρατία, η οποία αναμενόταν να επωφεληθεί από τους όρους της συνθήκης ειρήνης. Η συνθήκη σχεδόν επιβλήθηκε στην Τουρκία, και ο Καραμπεκίρ, έξι εβδομάδες αργότερα, πραγματοποίησε επίθεση εναντίον της Αρμενίας, αφού ο Κεμάλ τον είχε αποτρέψει τρεις φορές σε επίθεση του 1920. Ο Κεμάλ ανησυχούσε για την περίπτωση μιας νέας σφαγής στην Αρμενία, η οποία θα επέφερε πολιτικές αναταραχές σε όλα τα χριστιανικά κράτη, και ιδιαίτερα στις ΗΠΑ, με πολιτικές επιπτώσεις στην Τουρκία¹⁶⁹.

Ο Κεμάλ, έδωσε τη δυνατότητα στον Καραμπεκίρ να αναλάβει δράση, πεπεισμένος ότι η αντίδραση των δυνάμεων δεν θα επέλθει. Ο στρατός της νεαρής αρμενικής Δημοκρατίας, κακώς εξοπλισμένος, εκπαιδευμένος και προετοιμασμένος, δεν κατόρθωσε να αναχαιτίσει αυτή την εισβολή. Όταν η ετοιμόρροπη κυβέρνηση ζήτησε ανακωχή, ο Καραμπεκίρ σε απάντηση, διαβίβασε στις 6 Νοεμβρίου 1920 στους Αρμένιους, τους δικούς του όρους για μια εκεχειρία. Αλλά οι οδηγίες της Άγκυρας τον υποχρέωσαν να αποσύρει τους όρους, τους οποίους οι Αρμένιοι είχαν αποδεχθεί από την προηγούμενη μέρα, για να τους αντικαταστήσει με καινούργιους, αυτή τη φορά πιο σκληρούς, ώστε να αποκλειστεί κάθε δυνατότητα συμφωνίας. Μετά την προβλεπόμενη άρνηση των Αρμενίων, στις 10 Νοεμβρίου, ο Καραμπεκίρ ανέλαβε πάλι τη στρατιωτική του εκστρατεία με κατεύθυνση το Ερεβάν,

¹⁶⁸ T. Akcam, *ό. π.*, σ. 229

¹⁶⁹ K. Karpat, *ό. π.*, σ. 243 – 281

αναγκάζοντας τους Αρμένιους να ζητήσουν ανακωχή για δεύτερη φορά¹⁷⁰. Έτσι, η Αρμενία βρέθηκε παγιδευμένη σε έναν νέο κύκλο συνωμοσίας και γενοκτονίας, με τη σύμφωνη γνώμη των Υπουργείων Πολέμου και Εξωτερικών¹⁷¹. Επανερχόμενο ουσιαστικά στις επιδιώξεις γενοκτονίας του προηγούμενου ιτιχαντικού καθεστώτος, ένα διπλωματικό έγγραφο αποκαλύπτει το καινούργιο σχέδιο γενοκτονίας, που διευθυνόταν αυτή τη φορά εναντίον των Αρμενίων της Υπερκαυκασίας. Δυνάμει των όρων της Συνθήκης των Σεβρών, η Αρμενία θα μπορεί να σταθεί εμπόδιο στην Τουρκία, στην προέκτασή της προς την Ανατολή. Μαζί με την Ελλάδα, ευρισκόμενη στο μέσον της επιδιωκόμενης ‘μεγάλης ισλαμικής περιφέρειας’, θα αποτελούσε τροχοπέδη στην οθωμανική κυριαρχία. Εφόσον η επίτευξη αυτού του στόχου υπόκειται στα όρια εξουσίας των Οθωμανών και στη γενική πολιτική κατάσταση, ήταν αναγκαία η εφαρμογή τους για την αυτοκρατορία.

Η αποχώρηση των στρατευμάτων από την Αρμενία ως όρος για έναν διακανονισμό ειρήνης, αποκλειόταν. Έτσι προσέφυγαν στην παραπλάνηση του εχθρού ως μέσο δράσης, ζητώντας ανακωχή, «παγίδα», στην οποία προσπάθησαν να ρίξουν και τους Ευρωπαίους ηγέτες. Στην πραγματικότητα, ο σκοπός τους ήταν να τους εξοντώσουν. Επίσης, ζήτησαν από τους απεσταλμένους τους, να χρησιμοποιήσουν εύηχο λεξιλόγιο στη σύνταξη και στην εφαρμογή της συνθήκης ειρήνης, διατηρώντας συνεχώς μια ειρηνιστική όψη απέναντι στους Αρμένιους. Τέλος, ανέφεραν ότι αυτές οι οδηγίες πρέπει να μείνουν μυστικές και να λάβουν γνώση μόνο μεταξύ των στρατηγών και των υπουργείων.

Στο επίσημο αυτό έγγραφο, αποκρυσταλλώνεται το ιτιχαντικό πρότυπο πολιτικής. Μια απόφαση θανάτωσης στο υψηλότερο επίπεδο της εκτελεστικής εξουσίας, στην κυβέρνηση, που συνεπαγόταν, συλλογικές συζητήσεις, αποκρυστάλλωση της πρόθεσης γενοκτονίας, εξουσιοδότηση των μέτρων εξολόθρευσης και αιτιολογημένα επιχειρήματα για να προσδώσουμε μια όψη νομιμότητας στην απόφαση. Ακόμη, οι ευκαιρίες που παρείχε ο πόλεμος, κυρίως μέσω της στρατιωτικής μηχανής, η οποία αντιπροσωπεύει το πιο κατάλληλο εργαλείο καταστροφής, και που τυγχάνει να είναι ένα πολύ αποτελεσματικό σύστημα εντολής και ελέγχου, σαν μια άριστη κινητοποίηση των μέσων υπό το πρόσχημα της εθνικής έκτακτης ανάγκης. Η προβολή της στρατιωτικής ανάγκης αποτέλεσε άδεια για προσφυγή σε ριζικά μέτρα.

¹⁷⁰ A. Emin, *Turkey in the World War I*, Γέιλ 1930, σ. 220

¹⁷¹ L. Davis, *ό. π.*, σ. 66 – 98

Οι προσπάθειες για απόκρυψη των ενοχοποιητικών στοιχείων της μυστικής πρόθεσης για εξολόθρευση ήταν η ανάγκη να εξαλειφθεί κάθε στοιχείο στο οποίο θα μπορούσε να βασιστεί αργότερα μια κατηγορία. Η χρήση δόλιων τεχνασμάτων φωτίζει ένα άλλο ουσιαστικό χαρακτηριστικό της γενοκτονίας. Με το πρόσχημα της προστασίας των δικαιωμάτων των Αζέρων, οι οποίοι συγγενεύουν με τους Τούρκους με εθνικούς και θρησκευτικούς δεσμούς, ζητούσαν από τους στρατηγούς να καταλάβουν το σύνολο των αρμενικών εδαφών. Σκοπός ήταν να χαράξουν προσωρινά τα σύνορα της Αρμενίας με τέτοιο τρόπο ώστε με το πρόσχημα της προστασίας των δικαιωμάτων των μουσουλμανικών μειονοτήτων, να υπάρχει ένας συνεχής λόγος επέμβασης. Επίσης, ο αφοπλισμός της αρμενικής κοινότητας, θα ενδυνάμωνε την πολεμική ισχύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με στόχο να συνδεθεί η Ανατολή με τη Δύση, μέσω της ενσωμάτωσης του Αζερμπαϊτζάν σε μια ανεξάρτητη τουρκική κυβέρνηση, που θα είχε μια ενιαία εθνική δομή.

Ακόμη, η Συνθήκη των Σεβρών, την οποία η οθωμανική κυβέρνηση δεν είχε επικυρώσει, αναφερόταν σε ένα κρυπτογραφημένο μήνυμα ως ένα οδυνηρό αγκάθι για την Τουρκία και το μέλλον της. Όπως και στην περίπτωση του Βερολίνου, η Συνθήκη των Σεβρών, ήταν μια προσπάθεια να καλυτερεύσει η μοίρα των Αρμενίων, αλλά οι διατάξεις της δεν απέδωσαν δικαιοσύνη, παρά τους γέμισαν με άκαρπες ελπίδες. Δίνοντας πίστη στην απόφαση των συμμάχων να καταστήσουν τη συνθήκη λειτουργική, η δημοκρατία της Αρμενίας υπέκυψε με τη σειρά της στις αποφάσεις της διεθνούς πολιτικής, δύο μόλις χρόνια μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου¹⁷².

Η παθητική στάση των νικητών Συμμάχων απέναντι σε ένα εξελισσόμενο δικαστικό φιάσκο, συναγωνιζόταν με την αποστροφή τους να βοηθήσουν στρατιωτικά την Αρμενία, που βρισκόταν σε κίνδυνο. Πράγματι, η απόφαση για καταστροφή της Αρμενίας είχε ληφθεί στην Άγκυρα, μετά από παρατεταμένες συζητήσεις, οι οποίες είχαν καταλήξει στο συμπέρασμα πως ούτε η Αγγλία, ούτε και καμία άλλη δύναμη δεν θα επενέβαιναν υπέρ της Αρμενίας¹⁷³.

Το σχέδιο της τουρκικής κυβέρνησης να καταφέρει ένα οριστικό χτύπημα στον εναπομείναντα αρμενικό λαό, ματαιώθηκε την τελευταία στιγμή από την επέμβαση του ενδέκατου στρατού που στάθμευε κοντά. Σοβιετοποιώντας βιαστικά, ακριβώς μετά τη στρατιωτική νίκη των Τούρκων, ο Κόκκινος Στρατός αποσόβησε

¹⁷² E. Sarkissian – R. Sahakian, *Vital Issues in Modern Armenian History*, Γουότερταουν 1965, σ. 55 – 56

¹⁷³ F. Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia (1917 – 1921)*, Νέα Υόρκη 1951, σ. 292

ένα βέβαιο αφανισμό του αρμενικού έθνους. Παρόλα ταύτα, οι πηγές της σοβιετικής Αρμενίας, παρείχαν τις αποδείξεις μιας ερήμωσης σε μεγάλη κλίμακα στην περιοχή Αλεξαντροπόλ, η οποία παρέμεινε υπό τουρκική κατοχή για πέντε μήνες, μέχρις ότου ένα σοβιετικό τελεσίγραφο έθεσε τέλος σε αυτή την κατοχή. Ο συνολικός αριθμός των θυμάτων έφτασε τους 60.000 από τους οποίους οι 30.000 ήταν άνδρες, 15.000 γυναίκες, 5.000 νεαρά κορίτσια και 10.000 αγόρια. Περίπου 18.000 άνδρες πιάστηκαν αιχμάλωτοι. Μόνο 2.000 από αυτούς επέζησαν. Οι υπόλοιποι πέθαναν είτε από την ασυτία, είτε από την έκθεση στα στοιχεία της φύσης, ή πέρασαν από τη λεπίδα του ξίφους¹⁷⁴.

Όταν εγκαταλείφθηκαν οι παλιές συνοικίες, η εικόνα των Αρμενίων επιζώντων ήταν αποκαρδιωτική. Στην καρδιά του χειμώνα, με ένα παχύ στρώμα χιονιού να σκεπάζει τα πάντα, τη δύναμη του αέρα αρκετή και την αρκτική θερμοκρασία πέραν από κάθε περιγραφή, αυτοί οι άνθρωποι, ντυμένοι με κουρέλια που ήταν γεμάτα ζούφια, άθλια και λερωμένα, μέσα από τα οποία ξεπρόβαλαν τα οστεώδη κορμιά τους, έτσι που φαινόταν αδύνατο να μπορεί να φτάσει άνθρωπος σε τέτοιο επίπεδο και παρόλα αυτά να εξακολουθεί να ζει¹⁷⁵.

Ένα κλειδί για να καταλάβουμε το μέγεθος και την αγριότητα αυτής της καταστροφής παρέχεται σε ένα έγγραφο του Υπουργείου Εξωτερικών, το οποίο αποκαλύπτει ότι οι Τσέτες και οι άτακτοι που, ήταν κατάδικοι για εγκλήματα αναμείχθηκαν στην καταστροφή. Ήταν τέτοιες οι ανθρώπινες και οι υλικές καταστροφές, που ο Μπεκζαντιάν, ο υπουργός Εξωτερικών της Αρμενίας, αναγκάστηκε να παραιτηθεί από την πολιτική που ακολουθούσαν κεμαλιστές και μπολσεβίκοι και να αποστείλει τρία διαβήματα διαμαρτυρίας, αρκετά αισθητά προς την Άγκυρα. Κατηγορούσε τους Τούρκους ότι ακολουθούσαν την παλιά πολιτική της αμείλικτης εχθρότητας προς την Αρμενία, που ωθούσε τον τουρκικό στρατό να λυμαίνεται τη χώρα, όπου η βία και οι φόνοι, καθώς και η οργανωμένη λεηλασία πήραν ένα γενικό χαρακτήρα¹⁷⁶.

¹⁷⁴ P. Helmreich, *From Paris to Sevres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919 – 1920*, Οχάιο 1974, σ. 295 – 296

¹⁷⁵ A. Rawlinson, *Adventures in the Near East (1918 – 1922)*, Λονδίνο 1923, σ. 307 – 335

¹⁷⁶ A. Zapantis, *Greek – Soviet Relations (1917 – 41)*, Βαλτιμόρη 1985, σ. 30 – 113

10.5. Ο ρόλος του Ιττιχάντ

Το σχέδιο καταστροφής της ρωσικής Αρμενίας αναδυόταν από το συνδυασμό διαφόρων παραγόντων που ενέπνεαν το κίνημα της κεμαλικής επανάστασης, ακριβώς μετά την ήττα της Τουρκίας τον Οκτώβριο του 1918. Οι πράξεις εκδίκησης από ομάδες Αρμενίων εθελοντών, έσπειραν τον τρόμο στον οθωμανικό στρατό, που ζούσε στο θέατρο των επιχειρήσεων του πολέμου στις ανατολικές επαρχίες. Οι πράξεις αντεκδίκησης κατευθύνθηκαν κυρίως εναντίον του τουρκικού πληθυσμού των περιοχών του Ερζερούμ, του Ερζιντζάν, του Μαμαχατούν και του Μπαϊμπούρτ. Σε αυτές τις περιοχές, ομάδες Αρμενίων εθελοντών είχαν αντικαταστήσει τις ρωσικές δυνάμεις που είχαν αποχωρήσει από την επανάσταση του Οκτωβρίου του 1917. Αναγκάστηκαν με τη σειρά τους να αποχωρήσουν έπειτα από μια νέα τουρκική επίθεση. Η επίθεση πραγματοποιήθηκε από την τρίτη τουρκική στρατιά που ανασυντάχθηκε υπό τη διοίκηση του στρατηγού Βεχίμπ, με στόχο να επανακτήσει τα οθωμανικά εδάφη που απωλέσθηκαν κατά τον Ρωσοτουρκικό Πόλεμο του 1877 – 1878¹⁷⁷.

Τα επίσημα οθωμανικά μέσα ενημέρωσης προπαγάνδιζαν σχετικά με την απώλεια του πληθυσμού τους, εγείροντας για ακόμη μια φορά το μένος εναντίον των Αρμενίων. Οι Αρμένιοι συγγραφείς που κατέγραψαν τα γεγονότα αμφισβητούν τους ισχυρισμούς τους, θεωρώντας ότι οι Τούρκοι δημοσιογράφοι υπερέβαλαν στον αριθμό των νεκρών, για να δικαιολογήσουν μια επερχόμενη επίθεση. Μια συλλογή από δεδομένα του απολογισμού της τρίτης οθωμανικής στρατιάς, οδηγεί αυτές τις απώλειες στην τάξη των 5.500 θυμάτων περίπου¹⁷⁸. Ο Ρεσίτ Πασάς επιβεβαιώνει αυτούς τους ισχυρισμούς, αφού παύτηκε από τα καθήκοντά του γιατί αρνήθηκε να συμμετάσχει σε αυτό το έγκλημα¹⁷⁹. Με τη σειρά του ο Παλαβιτσίνι, αρνούμενος τις υπερβολές, τονίζει ότι σε σύγκριση με τις σφαγές που υπέστη η Αρμενία, η Τουρκία έμεινε σχεδόν αλώβητη¹⁷⁹. Η Βρετανία, δικαιολογώντας την αρμενική πολιτική, τονίζει ότι το πρόβλημα των αρμενικών πράξεων αντεκδίκησης στο Ερζιντζάν είναι μεμονωμένο, αν και λυπηρό. Σε μια έκθεση της 3^{ης} Μαΐου 1919, ο Κάλθορπ, Βρετανός Ύπατος Αρμοστής στην Κωνσταντινούπολη, γνωστοποιούσε τη γνώμη του

¹⁷⁷ Β. Νταντριάν, *ό. π.*, σ. 617

¹⁷⁸ H. Riggs, «Days of Tragedy in Armenia: Personal Experiences in Harpoot», στο: A. Sarafian, *United States Official Documents on the Armenian Genocide*, τ.χ. 1: *The Lower Euphrates*, Γουότερτάουν 1994, σ. 110 – 115

¹⁷⁹ Austrian Foreign Ministry Archives, AA Türkei XII/379, XLII/ 1 – 7, αρ. 25/ P – A, σ. 210 (αγγλική μετάφραση)

για το ζήτημα χαρακτηρίζοντάς το αμελητέο, αφού όπως αναφέρει οι πράξεις αυτές είναι αποτέλεσμα κατώτερων ενστίκτων που απαιτούσαν μια εκδίκηση για τα βάσανα που υπέστησαν οι Αρμένιοι. Σε μια δήλωσή του στις 12 Απριλίου 1919, ο Χεκ συμβουλεύει την Τουρκία να μη χρησιμοποιεί την αρμενική αντίδραση ως πρόφαση για να δικαιολογήσει τις πράξεις της.

Το γεγονός ότι ο τουρκικός πληθυσμός είχε υποστεί απώλειες παρά τη ρητή απαγόρευση, οφειλόταν κατά τον Κούλμαν, στην αμφισβήτηση της αξιοπιστίας των Τούρκων μαρτύρων και στην παραδοχή της βίαιης πολιτικής που άσκησαν οι Κοζάκοι εναντίον του πληθυσμού της ανατολικής Πρωσίας και των Τούρκων. Επιπλέον, ο αστικός πληθυσμός στην κατεχόμενη Τουρκία, πρόβαλε μια αντίσταση στα ρωσικά στρατεύματα¹⁸⁰. Σε μια μεταγενέστερη έκθεση ο Κούλμαν θεωρεί ότι οι Ρώσοι είχαν συμφέρον να ξεσηκώσουν τους Τούρκους εναντίον των Αρμενίων, για να επέλθει ένας νέος κύκλος αίματος, ενώ τονίζει ότι οι Αρμένιοι δεν ήταν υπεύθυνοι για την απώλεια των Τούρκων, καθώς αμύνθηκαν και δεν τους προκάλεσαν. Απώλειες των Οθωμανών οφείλονταν και σε μάχες, επιδημίες ή άλλες δοκιμασίες για τις οποίες οι Οθωμανικές Αρχές ήταν εξολοκλήρου υπεύθυνες. Η μικρότερη από αυτές τις δοκιμασίες ήταν η μαζική μετανάστευση για τον οθωμανικό στρατό, ενώ το τάγμα του Καυκάσου, με Αρμένιους στις τάξεις του, βρήκε μόνο συντρίμια κατά την επιστροφή του από τον πόλεμο.

Ένας άλλος παράγοντας της επανάστασης ήταν η παρουσία της Αρμενικής Δημοκρατίας στη Διάσκεψη της Ειρήνης των Παρισίων, η οποία έδινε τη δυνατότητα στην Αρμενία να διεκδικήσει προνόμια εναντίον της ηττημένης Τουρκίας. Ακόμη, η εμφάνιση του κεμαλικού κινήματος και η συμμετοχή των μελών του στην Ειδική Οργάνωση υπό την ηγεσία του Καραμπεκίρ, ήταν εμφανής υπό την καινούργια σημαία ενός νέου είδους εθνικισμού. Στο κίνημα συμμετείχαν άτομα που είχαν καταδικαστεί και αποτελούσε ένας τρόπος να γλιτώσουν, ενώ το έκτακτο στρατοδικείο είχε δώσει εντάλματα σύλληψης εναντίον τους. Η εισβολή αντιμετωπιζόταν όχι μόνο σαν εκστρατεία, αλλά σαν ένα ολοκληρωτικό χτύπημα εναντίον του έθνους, καλά οργανωμένο από τους αρχηγούς της Ειδικής Οργάνωσης. Η συμμετοχή πολλών μελών του Κινήματος της Ένωσης και Προόδου και του ίδιου του Κεμάλ στην οργάνωση, φανερώνει τη στενή σχέση αλληλεξάρτησής τους, αν και ο αρχηγός του κινήματος των Νεοτούρκων ήταν επιφυλακτικός. Η εύνοια θα τον

¹⁸⁰ R. Suny, «Return to Ararat: Armenia in the Cold War», στο: *American Review*, τ.χ. 42, αρ. 3, ΗΠΑ, 1.1.1989, σ. 13

έφερε σε προβάδισμα από τον πολιτικό του αντίπαλο Ταλαάτ, αν και οι συνεργασίες για την αποφυγή του κινδύνου ήττας στην Τουρκία ήταν υπαρκτές¹⁸¹.

Στις 3 Απριλίου 1919 το ένατο σώμα στρατού του Γιακούμπ Σεβκί, καταργήθηκε και ανασχηματίστηκε υπό τη μορφή του δέκατου πέμπτου, στο οποίο ενσωματώθηκαν μέλη του καυκασιανού στρατού. Μετά από τέσσερις επίμονες αιτήσεις σε διάστημα έξι μηνών ο Καραμπεκίρ έλαβε άδεια από την Άγκυρα για επίθεση στην Αρμενία. Στις 28 Σεπτεμβρίου και χωρίς την τυπική κήρυξη πολέμου, ξεκίνησαν οι συρράξεις, με την Αρμενία να αντέχει μόνο για δύο μήνες πριν την ολοκληρωτική συντριβή και την συνθηκολόγηση της Αλεξαντροπόλ. Οι πρώτες επιστολές αποφάσιζαν ομόφωνα την επίθεση μεταξύ του Καραμπεκίρ και του Εμβέρ, οι οποίοι θεώρησαν ότι η Αρμενία έπρεπε να εξουδετερωθεί.. Όλοι οι ηγέτες του Ιττιχάντ ζητούσαν άμεση επέμβαση, αφού πίστευαν ότι οι συμμαχικές δυνάμεις δεν θα ανταποκριθούν στο κάλεσμα της χώρας για βοήθεια, καθώς όπως αναφέρεται, έχουν μακροχρόνια έχθρα μεταξύ τους, με τη Γαλλία και την Ιταλία να αντιτίθενται στην ανατολική πολιτική της Αγγλίας, και τις ΗΠΑ να αδιαφορούν για την επίθεση¹⁸².

Ο Μουσταφά Κεμάλ μόλις είχε φτάσει στη Σαμψούντα, ως γενικός επιθεωρητής της 9^{ης} στρατιάς, ο οποίος ωθούσε ήδη την κυβέρνησή του να ενισχύσει το 15^ο σώμα στρατού, σε περίπτωση εφόδου του αρμενικού τάγματος. Στις 24 Μαΐου εκφράζει την ανησυχία του πως οι Αρμένιοι θα μπορούσαν να ευνοηθούν εδαφικά με τη βοήθεια των Άγγλων, όπως συνέβη με την Ελλάδα. Ο ταγματάρχης Τζεβάντ και οι υπασπιστές του σε μια έκτακτη σύσκεψη, ζήτησαν άδεια από το σουλτάνο να λάβουν έκτακτα μέτρα. Στις 29 και 30 Μαρτίου στη μυστική συνάντηση Κεμάλ – Καραμπεκίρ αποφασίστηκε η διάθεση μυστικών κονδυλίων για τις πολεμικές επιχειρήσεις και οι υπασπιστές του Καζίμ και Μπασρί έλαβαν ιδιωτική εντολή επίθεσης. Στις 29 και 30 Μαΐου 1919, ο Κεμάλ έγραψε στον Καραμπεκίρ με τον ίδιο τρόπο, διαβεβαιώνοντας ότι η Κωνσταντινούπολη δεν επιθυμεί να υλοποιήσει τις βλέψεις των Ελλήνων και των Αρμενίων και να υποβαθμίσει την Τουρκία. Στις 11 Ιουνίου ο Υπουργός Πολέμου έστειλε διαταγή με 7 σημεία στον διοικητή του 15^{ου} σώματος, αναφέροντας ότι επείγουν τα μέτρα πρόληψης και ασφάλειας για να μην κινήσουν την υποψία του κόσμου στο εξωτερικό. Όλες οι εντολές έπρεπε να εκτελεστούν με άκρα μυστικότητα, λαμβάνοντας το περίγραμμα μιας καλυμμένης

¹⁸¹ A. Sarafian, *ό. π.*, σ. 42

¹⁸² J. Winter, *ό. π.*, σ. 93 – 323

διαταγής που αποσκοπούσε στην προετοιμασία μιας επίθεσης, άνευ προειδοποίησης εναντίον των Αρμενίων¹⁸³.

Ο στρατηγός Καραμπεκίρ ανέλαβε την εμπύχωση του τουρκικού πληθυσμού των ανατολικών επαρχιών, αφού διετέλεσε στρατηγός στη νικηφόρα εκστρατεία εναντίον των Αρμενίων στον Καύκασο με επικεφαλής τον Βεχίμπ το 1918 και ήταν, υπό τις διαταγές του Υπουργού Πολέμου στην Κωνσταντινούπολη, υπάλληλος στις υπηρεσίες του σουλτάνου. Σε μια ογκώδη πραγματεία του έθετε το ζήτημα αποκατάστασης των συνόρων με το Αζερμπαϊτζάν, θεωρώντας την οθωμανική επαρχία αδικημένη εναντίον της Αρμενίας. Ακόμη, τονίζει ότι είναι απαραίτητη για την Τουρκία η προσάρτηση του Ναχιτσεβάν, το οποίο αποτελεί “γέφυρα” για την πρόσβαση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην Ανατολή. Κατά την προσπάθεια κατάληψης του Ζανκεζούρ το 1920, ζήτησε χίλιους άνδρες για αυτό το σκοπό, αλλά δεν ήξερε αν θα πετύχουν το στόχο τους, ο οποίος ήταν η βεβιασμένη και σκληρή εκκαθάριση του πληθυσμού στο Καραμπάχ, ώστε να ενωθούν οι Τούρκοι εδαφικά με τους «αδελφούς τους»¹⁸⁴.

10.6. Η Ειδική Οργάνωση

Η επίθεση εναντίον της Αρμενίας, έδωσε στον Καραμπεκίρ τη δυνατότητα να εισαγάγει στο 15^ο σώμα στρατού πολλά από τα πρώην μέλη της Ειδικής Οργάνωσης, εκ των οποίων πολλοί διετέλεσαν ηγετικά στελέχη σε επιτελεία στρατών, λαμβάνοντας μέριμνα μεταφοράς του εφοδιασμού αποστολής¹⁸⁵. Αρχηγός, ήταν ο ταγματάρχης Σεϊφί ως επικεφαλής του Δεύτερου Γραφείου του Υπουργείου Πολέμου, ο οποίος συμμετείχε ενεργά στις σφαγές του 1915. Επίσης, θεωρούταν συνένοχος για τις εκτοπίσεις και τις σφαγές του 1919, και εάν και συνελήφθη, η διασύνδεσή του με του Υπουργείο Πολέμου τον απάλλαξε από τις κατηγορίες. Έπειτα από την αγγλική κατάληψη της Κωνσταντινούπολης το 1920, διέφυγε για προστασία στην Ανατολία, ενώ στις 6 Μαρτίου διορίστηκε αρχηγός στο Δεύτερο Γραφείο, λαμβάνοντας τον ρόλο του υπευθύνου πληροφοριών για το στρατηγείο του

¹⁸³ T. Akcam, *From Empire to Republic: Turkish Nationalism and the Armenian Genocide*, Λονδίνο 2004, σ. 39 – 115

¹⁸⁴ Συλλογικό, *Ντοκουμέντα για μια Γενοκτονία*, Αρμενικό Λαϊκό Κίνημα, Αθήνα 1985, σ. 45

¹⁸⁵ A. Minassian, *Nationalism and Socialism in the Armenian Revolutionary Movement (1887-1912)*, Κεϊμπριτζ/Μασαχουσέτη, 1984, τ.χ. 4 – 5, σ. 15- 18

Ερζερούμ, διευθύνοντας τις μυστικές δραστηριότητες, αλλά και την προπαγάνδα για τη σχεδιαζόμενη εισβολή στην Αρμενία¹⁸⁶.

Το σχέδιο του στρατηγού Καραμπεκίρ να εισβάλει στην Αρμενία, αντιπροσώπευε μια δυνατότητα διαφυγής της Τουρκίας από τις δικαστικές διώξεις, ώστε να γλιτώσουν το στρατοδικείο της οθωμανικής κυβέρνησης για την απόδοση ευθυνών. Ακόμη, αποτέλεσε προσπάθεια αγώνα εναντίον των Αρμενίων, ώστε να μην τους δοθεί το ψηφισμένο δικαίωμα περαιτέρω διεκδικήσεων. Οι τέσσερις ιθύνοντες (Χαλίλ, Αφέρ, Οσμάν, Καζίμ) θεωρούνταν υπεύθυνοι για την Υπερκαυκασία, αφού συμμετείχαν ενεργά στην πολιτική των Αζέρων. Επίσης και οι τέσσερις είχαν βεβαρυσμένο ποινικό μητρώο, αλλά όπως αναφέρουν οι πηγές, ο Χαλίτ, ο Τζαφέρ και ο Οσμάν ήταν οι περισσότερο «τραμπούκοι» του Ιτιχάντ, οι οποίοι είχαν πλουτίσει με ληστείες και τώρα ισχυρίζονταν πως συμμετείχαν σε έναν αγώνα εθνικής απελευθέρωσης¹⁸⁷.

Όσον αφορά τους τρεις ηγέτες του κινήματος, εκείνοι χρίζουν περαιτέρω αναφοράς, λόγω των αρμοδιοτήτων που τους τέθηκαν. Ο πρώτος, ο Χαλίτ, ήταν ένας εκ των συνιδρυτών της Ειδικής Οργάνωσης και του είχε τεθεί η αποστολή εκκαθάρισης του αρμενικού πληθυσμού που κατοικούσε στις επαρχίες. Την άνοιξη του 1915 ως ταγματάρχης ήταν υπεύθυνος για το 1^ο και 2^ο τάγμα στρατού. Πολλοί μελετητές αναφέρουν ότι είχε εκδοθεί ένταλμα σύλληψης σε βάρος του για τη συμμετοχή του στις αρμενικές σφαγές, αλλά δεν συνελήφθη ποτέ γιατί φυγαδεύτηκε από τις οθωμανικές αρχές στην Τραπεζούντα¹⁸⁸.

Η εμπλοκή του Χαλίτ σε δραστηριότητες ληστείας σε σχέση με την εισβολή του Καραμπεκίρ στην Αρμενία, αναφέρεται σε διάφορους απολογισμούς των γεγονότων. Οι τρεις συνιστώσες του στρατού (3^η, 9^η, 11^η – 12^η μεραρχία), περιλάμβαναν στις τάξεις τους ταξιαρχίες ατάκτων από τις κουρδικές φυλές Σαντκάν, Χατκάν και Κετσεράν, οι οποίοι ξεπερνούσαν τα 10.000 άτομα που έφεραν πολεμικό εξοπλισμό. Οι ληστές κατατάσσονταν στις κατώτερες ομάδες, αν και το έργο τους δεν ήταν υποδεέστερο στις σφαγές, λόγω απουσίας στρατιωτικής βαθμίδος. Ο Καραμπεκίρ ανέθεσε στον Χαλίτ τη διεύθυνση των στρατιωτικών μονάδων εναντίον της Αρμενίας, ενώ μαζί του συγκέντρωνε τις ομάδες των ληστών και τις οργάνωνε σε

¹⁸⁶ H. Kaiser, *Armenian Property, Ottoman Law and Nationality Policies during the Armenian Genocide (1915 – 1916)*, Λέιντεν 2000, σ. 98

¹⁸⁷ Documents on Ottoman Armenians, iii, αρ. 2000, τηλεγράφημα, Adana, 26.2.1915; AAPA, Turkey 183/36, Πέρα, 15.4.1915

¹⁸⁸ Απόρρητο τηλεγράφημα του Ταλαάτ στην κυβέρνηση του Χαλεπίου, 23 Μαρτίου 1916, στο: <https://armeniangenocide100.gr/ntokoumenta> (ανακτήθηκε στις 20.9.2020)

αποσπάσματα εθνοφρουρών, που συνδέονταν με τις μονάδες του τακτικού στρατού. Οργανώνοντας την εξολόθρευση των Αρμενίων στις επιχειρήσεις, ο Χαλίτ στρατολόγησε και τον Σουνγκούρ, που είχε σφάξει πολλούς Αρμένιους το 1915, μετά τη συνεργασία τους στην κατάληψη του Καρς¹⁸⁹. Όσον αφορά τον συνεργάτη του Εμπουχιντλί Τζαφέρ, αυτός δραστηριοποιήθηκε στην οργάνωση και την εκτέλεση των σφαγών εναντίον των Αρμενίων της επαρχίας του Ερζερούμ, συνεπεία των οποίων συσσώρευσε σημαντικό πλούτο, και ήταν ένας από τους ενόχους της Αρμενικής υπόθεσης, ενώ είχε στενούς δεσμούς με τον Χαλίτ και τον Μουσταφά Κεμάλ¹⁹⁰.

Ακόμη ένα σημαντικό μέλος της Ειδικής Οργάνωσης, ο Τοπάλ Οσμάν ήταν επιφορτισμένο με τον ρόλο του στρατοδικείου στην Κωνσταντινούπολη. Η κατηγορία των εγκλημάτων που τον βάραινε, ήταν λόγω εμπλοκής του στις επιχειρήσεις εκτοπίσεων και σφαγών, ενώ ήταν μέλος της οργάνωσης πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ως συνταγματάρχης των φυλακών της Τραπεζούντας, διοίκησε τη μονάδα του Γκιρεσουν, ως επικεφαλής ενός σώματος εκατό ανδρών. Πριν την εκτέλεσή του από τους κεμαλικούς, έχαιρε εκτίμησης, τόσο των συναδέλφων του, όσο και του ίδιου του Κεμάλ, του οποίου διετέλεσε και μέλος της προσωπικής του φρουράς. Η συμμετοχή του στο Καρς ήταν αδιαμφισβήτητη, ενώ συνεργαζόταν διοικητικά με τα τάγματα του Κεμάλ.

Τέλος, ο Κιουτσούκ Καζίμ, αξιωματικός της Ειδικής Οργάνωσης, ταγματάρχης της χωροφυλακής, ήταν υπεύθυνος γραμματέας του Ιττιχάντ στο Μους, στην επαρχία του Μπιτλίσ. Είχε εμπλακεί εξ ολοκλήρου στις εκτοπίσεις και τις σφαγές των Αρμενίων και ήταν ένας από «τους αχρείους του Ιττιχάντ που κινδύνευε να βρεθεί με τον λαιμό κομμένο». Όπως ο Χαλίτ και ο Τζαφέρ, επέστρεψε στο παλιό του καταφύγιο, το Ερζερούμ και απέκτησε την εύνοια των κεμαλικών. Ο Κιουτσούκ Καζίμ έπαιξε ένα σπουδαίο ρόλο στην εξόντωση του αρμενικού πληθυσμού του Μους και του Μπιτλίσ, με αποτέλεσμα το απόσπασμά του να πάρει επάξια το χαρακτηρισμό του «τάγματος των χασάπηδων»¹⁹¹. Μετά από μερικές συγκρούσεις με τις μονάδες του Κόκκινου Στρατού στο Αζερμπαϊτζάν, ο Νουρί διέφυγε στο Ερζερούμ, μέσω Ιράν, τον Ιούνιο του 1920. Πήρε μαζί του ένα ισχυρό τάγμα Αζέρων δύο χιλιάδων ανδρών και ενώθηκε με τις δυνάμεις εισβολής του Καραμπεκίρ. Στις 31

¹⁸⁹ Β. Νταντριάν, *ό. π.*, σ. 632

¹⁹⁰ V. Dadrian, «The Armenian Genocide and the Legal and Political Issues in the Failure to Prevent or to Punish the Crime», στο: *Law Review*, Λος Άντζελες 1998, τ.χ. 29, σ. 43 – 78

¹⁹¹ V. Papazian, *Im Houshere*, τ.χ. 2, Βηρυτός 1952, σ. 291

Ιουλίου 1920, μια μονάδα του αζερικού συντάγματος Τατάρσκι έφτασε στο στρατηγείο του Καραμπεκίρ, όπως έκανε κι ένα άλλο απόσπασμα πεζικού που ενώθηκε με αυτό στο Χορασάν. Όπως ανακοίνωσε ο Καραμπεκίρ θα τους χρησιμοποιούσε για την εισβολή του στην Αρμενία¹⁹².

10.7. Απόδοση Ευθυνών

Όσον αφορά την απόδοση ποινικών ευθυνών για τη γενοκτονία των Αρμενίων, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε πως δεν απέδωσε καρπούς, παρά την προσπάθεια που πραγματοποιήθηκε. Η Σύμβαση της Χάγης, αν και όριζε ποινές, είχε κενά, αφού δεν καθόριζε σαφείς τιμωρίες για τους παραβάτες και δεν προέβλεπε τιμωρία για τη δράση ενός στρατού εναντίον του λαού του. Οι Ενωτικοί και το εθνικιστικό κίνημα επιθυμούσαν την εκδίκηση των εγκληματιών πολέμου, θεωρώντας ότι αυτή η πολιτική θα τους ευνοούσε στις επικείμενες εκλογές. Δεν υποστήριζαν όμως την τιμωρία που θα οδηγούσε σε διαμελισμό την αυτοκρατορία. Στη Διάσκεψη των Παρισίων, η όποια καλή πρόθεση εξανεμίστηκε από τις δύο πλευρές, και η στάση τους σκλήρυνε. Οι ιθύνοντες των επιθέσεων Ταλαάτ, Εμβέρ και Τσελάλ είχαν διαφύγει στη Γερμανία, ζητώντας πολιτικό άσυλο από το 1918. Οι δευτερεύοντες συνένοχοι κατά τον Ferid, υπεύθυνο του τουρκικού στρατού μετά τη γενοκτονία, έπρεπε να διωχθούν, αλλά είναι ανόητο, όπως αναφέρει, να επωμιστεί τις ευθύνες ένα ολόκληρο έθνος εξαιτίας μερικών αληθίριων, που συνεργάστηκαν με τη Γερμανία¹⁹³. Το Συμβούλιο των Δέκα δεν είχε διαφορετική άποψη και το ζήτημα έπειτα από τη μεταβολή ηγεσίας αφέθηκε στη λήθη, χωρίς να αποδοθούν ποινικές ευθύνες στους ιθύνοντες της Γενοκτονίας των Αρμενίων για τα πεπραγμένα τους. Ο διάδοχος εθνικιστής Τενφίκ πασάς, αμφισβήτησε τα γεγονότα στην Αρμενία και θεώρησε αμελητέα την απόδοση ευθυνών. Οι Δυνάμεις δεν κατέληξαν σε κοινό πόρισμα απόδοσης ευθυνών για την ηγεσία του Ιτιχάντ, και οι δίκες της Μάλτας απέτυχαν παταγωδώς, λόγω νομικών διαφοροποιήσεων των δύο χωρών, παρά την απονομή δικαιοσύνης που αποδόθηκε στην αρχή, αφού θεωρήθηκε άδικη η εκδίκηση οικείων υποθέσεων με την εφαρμογή ξένου ποινικού κώδικα. Παρατηρείται λοιπόν

¹⁹² L. Marashlian, *Politics and Demography: Armenians, Turks, and Kurds in the Ottoman Empire*, Κέμπριτζ 1990, σ. 22 – 152

¹⁹³ P. Helmreich, *ό. π.*, σ. 110

πως, το δίκαιο του πολέμου υπερίσχυσε έναντι του ποινικού οριστικά, χωρίς να αποδοθεί ουσιαστική δικαιοσύνη¹⁹⁴.

Οι κρατούμενοι επρόκειτο να παραδοθούν στους συμμάχους μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, προκειμένου να εκδικαστούν οι πράξεις τους. Μετά την υπογραφή της Συνθήκης, το βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών ζήτησε από τον γενικό εισαγγελέα πληροφορίες για τη δίωξη των ατόμων που ήταν υπεύθυνα για τις σφαγές στην Αρμενία, σύμφωνα με το άρθρο 230 της τουρκικής συνθήκης ειρήνης. Η απάντηση ήταν πολύ ουσιαστική: «*Δοθείσης της κατάστασης της τουρκικής συνθήκης ειρήνης, το ερώτημα δεν είναι δυνατόν να απαντηθεί*»¹⁹⁵. Η αποτυχία των συμμάχων να καταλάβουν την Τουρκία, άφηνε ανεπηρέαστο τον μηχανισμό της.

Όπως αναφέρει ο Lamb, ανώτερο στέλεχος του γραφείου του ύπατου αρμοστή, οι αποδείξεις, ήταν δύσκολο να κατατεθούν, λόγω αδυναμίας παροχής στατιστικών από την οθωμανική κυβέρνηση, αδιαφορίας των κεντρικών υπηρεσιών για το ζήτημα, έλλειψη μαρτυριών και δημοσίας ασφάλειας, αλλά και φήμες απελευθέρωσης των κρατούμενων στην Μάλτα. Τα έγγραφα που είχαν στην κατοχή τους οι Βρετανοί δεν μπόρεσαν να αποτελέσουν επαρκή στοιχεία για δίκη, και επειδή η ελευθερία της κίνησης στην Ανατολία ήταν περιορισμένη, οι μάρτυρες που κατέθεσαν στην Κωνσταντινούπολη ήταν λιγοστοί. Όσον αφορά τις ΗΠΑ, τα έγγραφα που ανέφεραν πως κατείχαν τόνιζαν περισσότερο τα εγκλήματα, παρά την κατηγορία των εκτελεστών τους, αμφιβάλλοντας αν αυτά θα είναι χρήσιμα στους κρατούμενους στη Μάλτα¹⁹⁶. Στις 29 Ιουλίου ο βρετανός γενικός εισαγγελέας έστειλε επιστολή στο Υπουργείο Εξωτερικών εξηγώντας ότι τα στοιχεία που έχουν συλλεγεί δεν επαρκούν για ενοχοποίηση των κατηγορουμένων, ενώ ο Curzon παραπονιόταν πως οι Γάλλοι και οι Γερμανοί δεν ήταν πρόθυμοι να βοηθήσουν να αποδοθεί δικαιοσύνη, όπως όριζε το άρθρο 230 της Συνθήκης των Σεβρών.

Ενώ η Ενωμένη Αρμενική Αντιπροσωπεία δρούσε παρασκηνιακά για τη συμμετοχή της στη συνδιάσκεψη, οι εκπρόσωποι των Δυνάμεων ανέφεραν ανεπίσημα πως δεν μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν σοβαρά μέσα για τον επηρεασμό της Τουρκίας, με τον Τούρκο ομόλογό τους να αναφέρεται σε προσπάθεια καταχρασμού

¹⁹⁴ B. Lewis, *ό. π.* σελ. 356.

¹⁹⁵ F.O. 371/66500/ E. 3557, επιστολή του Rumbold στον Curzon, Κωνσταντινούπολη 16 Μαρτίου 1921, αρ. 277/ 1984 /24

¹⁹⁶ F.O. 371/ 6500/ E. 3552 – F.O. 371/6503/ E. 6311, τηλεγραφήματα Curzon – Geddes, Ουάσινγκτον – Λονδίνο, 31 Μαρτίου & 2 Ιουνίου 1921, αρ. 176 – 374.

της φιλόξενης πολιτικής των Οθωμανών από την Αρμενία. Σε ανταπάντηση, ο Curzon, αναφέρθηκε σε μια γενική αμνηστία όλων των εγκλημάτων πολέμου του 1914 – 1922, κλείνοντας ουσιαστικά το βιβλίο στο παρελθόν και στην απονομή δικαιοσύνης. Μετά το 1920 οι Βρετανοί εγκατέλειψαν την τιμωρία των υπευθύνων, ελπίζοντας να καταλήξουν σε συμφωνία με το εθνικό κίνημα όπως είχαν ήδη αποφασίσει οι Ιταλοί και οι Γάλλοι στη Σεβάστεια, ενώ η Αντάντ ανακοίνωσε θέση ουδετερότητας για το ζήτημα. Τελικά, οι ευρωπαϊκές χώρες συνήψαν διμερείς συμφωνίες, έπειτα από την παραίτηση του Ferid πασά¹⁹⁷.

Όταν ένα έγκλημα όπως η γενοκτονία εκτυλίσσεται σχεδόν χωρίς προσκόμματα, τη στιγμή που επιτελείται και παραμένει ακολούθως ατιμώρητο, το έγκλημα γίνεται παρεπόμενο με μια διπλή έννοια. Όχι μόνο υπάρχει άρνηση στην επιδίωξη του θύματος για δικαιοσύνη, αλλά και ο θύτης ενθαρρύνεται να επαναπροσδιορίσει το έγκλημα με όρους μη ποινικούς. Μια τέτοια άρνηση για επαναπροσδιορισμό, συνοδεύεται σχεδόν πάντα από ένα πλήθος αιτιολογήσεων, δημιουργώντας το σύνδρομο της άρνησης. Ο εκτελεστής είναι συνηθισμένος να αρνείται το έγκλημα, την ύπαρξη του θύματος και την καταδίκη παρόμοιων πράξεων. Αυτές οι αρνήσεις ωθούν τους εγκληματίες να θεωρήσουν τις πράξεις τους ως μια πηγή ανταγωνισμού, που προσφέρει κάθε εγγύηση ατιμωρησίας¹⁹⁸. Η σοβαρότερη απειλή που προέρχεται από τέτοιες αρνήσεις, αφορά εντούτοις τους επιζώντες του εγκλήματος, εφόσον μπορούν να είναι ο στόχος μιας επικείμενης καταστροφής. Χωρίς να αισθάνεται τύψεις, από μια σαφή διάβρωση των ενδεχόμενων αναστολών του, ο εγκληματίας, που καταφεύγει στην άρνηση, δεν θα διστάσει να επαναλάβει το έγκλημα στις περιστάσεις που θα κρίνει ευνοϊκές¹⁹⁹. Όπως αναφέρει ο Στάουμπ, ο λόγος για τον οποίο τα άτομα επαναλαμβάνουν ένα έγκλημα, είναι η εκτόνωση του αισθήματος της αδικίας και του πόνου. Μέσω της εκλογίκευσης το άτομο ξορκίζει τις αντικοινωνικές του τάσεις και ρίχνει την ευθύνη στο κοινωνικό σύστημα για τη στροφή του προς το έγκλημα²⁰⁰.

¹⁹⁷ F.O. 608/246, πρακτικά δίκης, αρ. 6, σελ. 57, φύλλο 417, 8.3.1919

¹⁹⁸ A. Emin, *Turkey in the World War I*, New Haven 1930, σ. 220

¹⁹⁹ T. Bernard, *Theoretical Criminology*, Οξφόρδη 2002, σ. 4.

²⁰⁰ E. Staub, *ό. π.* σ. 22.

Επίλογος

Αν θέλουμε να εκτιμήσουμε σωστά τα μελλοντικά καθήκοντα του εθνικού και του διεθνούς δικαίου, σε σχέση με το έγκλημα της γενοκτονίας, πρέπει να υπογραμμίσουμε τη θεμελίωση και την οικουμενική αποστολή του, που συνίσταται στο να συγκρατήσει την ανθρώπινη συμπεριφορά μέσα σε ένα σύστημα κυρώσεων και νομικών συνεπειών. Ό,τι κι αν λένε διαχρονικά οι Τούρκοι, όσο κι αν προσπαθούν να δικαιολογηθούν, όσο κι αν απειλούν τις χώρες που αναγνωρίζουν τη γενοκτονία των Αρμενίων είναι υπεύθυνοι γι' αυτό το έγκλημα. Κι αυτό θα τους συνοδεύει για πάντα. Η πάλη της ανθρωπότητας και οιασδήποτε επιβουλής είναι η πάλη της μνήμης και της λήθης, έγραψε ο γνωστός Τσέχος συγγραφέας Μίλαν Κούντερα. Ο Κούντερα έχει δίκιο: Η πολιτισμένη ανθρωπότητα έχει χρέος να αγωνιστεί ενάντια στα ιστορικά εγκλήματα με όλες της τις δυνάμεις. Η σημαντική ίσως παράμετρος αυτής της υποχρέωσης είναι η πάλη της μνήμης κατά της λήθης.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Δημοσιευμένες Πηγές (Αρχείο)

Armenian National Institute, *A Chronology of the Armenian Genocide* (by H. Kazarian), <https://www.armenian-genocide.org/1914.html> (ημερομηνία προσπέλασης 28.9.2020)

Austrian Foreign Ministry Archives, *1914 – 2014: 100 Jahre Erster Weltkrieg*, <http://wk1.staatsarchiv.at/> (ημερομηνία προσπέλασης 28.9.2020)

British Documents on Ottoman Archives, www.armenian-genocide.org (ημερομηνία προσπέλασης 28.9.2020)

Foreign Office

Carroll H., *The Boards of Foreign Missions of the United States and Canada*, New York, 9.8.1909, <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/28/Genocidedocumentusarch.png> (ημερομηνία προσπέλασης 28.9.2020)

P. Consulate, *The Diplomatic Archives of the Foreign Ministry of Austria*, Blue Book, αρχ. Αρ. 265.

Russian Foreign Ministry Archives, Issues and Information, <https://tc-america.org/> (ημερομηνία προσπέλασης 28.9.2020)

2. Εφημερίδες

Lowry H., «Germans Directing Armenian Slaughter», *Newcastle News*, αρ. Φύλλου. 34, Newcastle 5.2.1915

Williams A., «Armenian Horrors Grow», *New York Times*, αρ. Φύλλου 6 – 7, Νέα Υόρκη 6.8.1915

3. Περιοδικά

Avedian V., «State Identity, Continuity, and Responsibility: The Ottoman Empire, the Republic of Turkey and the Armenian Genocide», *The European Journal of International Law* τ.χ. 23 αρ. 3, Οξφόρδη 2012, σ. 811

Azarian R., «Nationalism in Turkey: Response to a Historical Necessity», *International Journal of Humanities and Social Science*, τ.χ. 1, αρ. 2, Ουψάλα 2011, σ. 1 – 11.

Dadrian V., «Genocide as a problem of National and International Law: The World War I Armenian Case and its Contemporary Legal Ramifications», *The Yale Journal of International Law*, τ.χ. 2, αρ. 14, Γέιλ 1989, σ. 5 – 114.

Dadrian V., «Patterns of Twentieth Century Genocides: the Armenian, Jewish, and Rwandan Cases», *Journal of Genocide Research*, ΗΠΑ 2004, σ. 487 – 522.

Dadrian V., «The 1894 Sassoun Massacre: A Juncture in the Escalation of the Turko-Armenian Conflict», στο: *Armenian Review*, τ.χ. 47, Αρμενία 2001, σ. 170

Dadrian V., «The Armenian Genocide and the Legal and Political Issues in the Failure to Prevent or to Punish the Crime», *Law Review* τ.χ. 29, Λος Άντζελες 1998, σ. 43 – 78.

Dadrian V., «The Naim – Andonian Documents on the World War One Destruction of the Ottoman Armenians the Anatomy of a Genocide», στο: *International Journal of Middle East Studies*, τ.χ. 18, Κέμπριτζ 2009, σ. 300 - 42

Dadrian V., «The role of the Turkish Military in the Destruction of Ottoman Armenians: A Study on Historical Continuities», *Journal of Political & Military Sociology*, τ.χ. 20, Τουρκία 1992, σ. 257 – 288.

Dadrian V., «The Secret Young – Turk Ittihadist Conference and the Decision for the World War I Genocide of the Armenians», *Holocaust and Genocide Studies*, τ.χ. 7, αρ. 2, Οξφόρδη 1993, σ. 100 – 192.

Derderian C., «Common Fate, Different Experience: Gender-Specific Aspects of the Armenian Genocide, 1915–1917», *Holocaust and Genocide Studies*, σειρά 19 αρ. 1, 1.3.2005, σ. 1 – 25.

Derghougassian K., «The Armenian Genocide on the International Agenda: the case for diplomatic engagement», στο: *Society of Armenian Studies Haigazaian Armenological Review*, τ.χ. 32, Αρμενία 2012, σ. 232 – 234.

Douglas R., «Britain and the Armenian Question», *The History Journal*, τ.χ. 19, αρ. 1, Βρετανία 1976, σ. 113 – 133.

Gooch P., *British Documents on the Origins of the War (1889 – 1914)*, τ.χ. 9, αρχ. αρ. 181, 6.9.1910, σ. 207 – 245.

Howard W., «Horrors of Armenia», *Armenian Review*, τ.χ. 17, αρ. 4, Αρμενία 1965, σ. 71.

Jacoby A., «Genocide», *schweizerische Zeitschrift für Strafrecht*, Βερολίνο 1949, τ.χ. 4, σ. 472.

Karpat K., «The Transformation of the Ottoman State (1789 – 1908)», *International Journal of Middle East Studies*, τ.χ. 3, Κέιμπριτζ 2009, σ. 243 - 281

Kelly M., «Can Sovereigns Be Brought to Justice? The Crime of Genocide's Evolution and the Meaning of the Milosevic Trial», *St. John's Law Review*. Αρ. 76, σειρά 2, ΗΠΑ 2002, σ. 267

Langer W., «The Diplomacy of Imperialism (1890 – 1902)», τ.χ. 1, *Knopf Alfred*, Νέα Υόρκη 1935, σ. 203.

Macarthey C., «Documents of British Foreign Policy (1919 – 1939)», *International Affairs*, τ.χ. 4, Λονδίνο 1952, σ. 99 – 835.

Morgenthau H., «Great Honors in History», *Red Cross Magazine*, ΗΠΑ, Μάρτιος 1918, σ. 9

Roderic D., «Armenian Crisis (1912 – 1914)», *American Historical Review*, τ.χ. 53, αρ. 3, ΗΠΑ 1948, σ. 65

Zimmerer S., «Late Ottoman genocides: the dissolution of the Ottoman Empire and Young Turkish population and extermination policies introduction», *Journal of Genocide Research*, τ.χ. 10, Λονδίνο 2008, σ. 7 - 14

Sunny R., «Return to Ararat: Armenia in the Cold War», *American Review*, τ.χ. 42, αρ. 3, 1.1.1989, σ. 13

Van der Dussen W., «The Westneck File: Questions of Armenian Reforms in 1913 – 1914», *Armenian Review*, τ.χ. 1, αρ. 19, Αρμενία 1986, σ. 1 – 86.

4. Ηλεκτρονικές Πηγές

Armenian Genocide Museum Institute Foundation <http://www.genocide-museum.am/eng/index.php> (ημερομηνία προσπέλασης 28.9.2020)

Αφιέρωμα: 100 χρόνια Αρμενική Γενοκτονία <https://armeniangenocide100.gr/ntokoumenta> (ημερομηνία προσπέλασης 28.9.2020)

Β. Βιβλιογραφία

1. Βιβλία

Adalian R., *Historical Dictionary of Armenia*, Ηνωμένο Βασίλειο 2010.

Adalian R., *Remembering & Understanding the Genocide*, Yerevan 1995.

Akcam T., *From Empire to Republic: Turkish Nationalism and the Armenian Genocide*, Λονδίνο 2004

Akcam T., *Μια επαίσχυντη πράξη: η γενοκτονία των Αρμενίων και το ζήτημα της τουρκικής ευθύνης*, Αθήνα 2007

Alexander E., *A Crime of Vengeance: An Armenian Struggle for Justice*, Νέα Υόρκη 1991

Baldanian L., *The Armenian Revolutionary Movement*, Μπέρκλεϋ 1963.

Basmadjian K., *A New History of the Armenians*, Παρίσι 1917.

Berkes N., *Turkish Nationalism and Western Civilization – Selected Essays of Ziya Gökalp*, Νέα Υόρκη 1960.

Bernard V., *La Politik du Sultan*, Παρίσι 1897

Bernard T., *Theoretical Criminology*, Οξφόρδη 2002

Bevan R., *Destruction of Memory Architecture at War*, Λονδίνο 2006.

Bloxham D., *Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism, and the Destruction of the Ottoman Armenians*, Οξφόρδη 2005

Bournoutian G., *A Concise History of the Armenian People*, Καλιφόρνια 2002.

Bryce V. - Toynbee A., *Treatment of Armenians in the Ottoman Empire 1915-1916*, Πρίνστον/ Νιου Τζέρσι 2000

Chalk F. – Kurt J., *History and sociology of genocide: analyses and case studies*, Γέιλ 1990

Churchill W., *World Crisis: the aftermath*, Λονδίνο 1929.

Dadrian V. – Ackam T., *Judgment at Istanbul: the Armenian Genocide Trials*, Οξφόρδη 2011.

Dadrian V., *Warrant for Genocide: Key Elements of Turko-Armenian Conflict*, Λονδίνο 1999.

Davis L., *Slaughterhouse Province: An American Diplomat's Report on the Armenian Genocide (1915 – 1917)*, Νέα Υόρκη 1989

Davison R., *Reform in the Ottoman Empire (1856 – 1876)*, Πρίνστον 1963.

De Nogales R., *Four Years beneath the Crescent*, Νέα Υόρκη 1926.

DeWaal T., *Great Catastrophe: Armenians and Turks in the Shadow of Genocide*, Οξφόρδη 2015

- Dündar F., *Crime of numbers: The Role of Statistics in the Armenian Question (1878–1918)*, Νιού Τζέρσυ 2010.
- Emin A., *Turkey in the World War I*, Γέιλ 1930
- Feis H., *Europe World's Banker (1870 – 1914)*, Νέα Υόρκη 1930
- Gocek F., *Denial of violence: Ottoman past, Turkish present and collective violence against the Armenians, 1789–2009*, Οξφόρδη 2015.
- Gooch P., *History of Modern Europe (1878 – 1919)*, Νέα Υόρκη 1923.
- Gunter M., *Armenian History, and the Question of Genocide*, Νέα Υόρκη 2011.
- Hartunian A., *Neither to Laugh nor to Weep: A Memoir of Armenian Genocide*, Κέιμπριτζ 1986.
- Haslip J., *The Sultan: Life of Abdul Hamid*, Νέα Υόρκη 1973.
- Helmreich P., *From Paris to Sevres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919 – 1920*, Οχάιο 1974
- Hovannisian R., *Armenia on the road to Independence*, Καλιφόρνια 1967.
- Hovannisian R. –Payaslian S., *UCLA Armenian History and Culture Series: Historic Armenian Cities and Provinces 7*, Καλιφόρνια 2008.
- Hovannisian R., *Armenian Genocide in Perspective*, Λονδίνο 1991.
- Hurewitz J., *Diplomacy in the Near and the Middle East, A Documentary Record: 1535 –1914*, τ.χ. 1, Πρίνστον 1956.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΔ: *Νεώτερος Ελληνισμός από το 1861 έως το 1913*, Αθήνα 2000.
- Jay W., *America and Armenian Genocide of 1915*, Κέιμπριτζ 2004.
- Kaiser H., *Armenian Property, Ottoman Law and Nationality Policies during the Armenian Genocide (1915 – 1916)*, Λέιντεν 2000.
- Kazemzadeh F., *The Struggle for Transcaucasia (1917 – 1921)*, Νέα Υόρκη 1951
- Κévorkian R., *Armenian Genocide: A Complete History*, Λονδίνο 2011.
- Kirakossian A., *British Diplomacy, and the Armenian Question, from the 1830s to 1914*, Πρίνστον & Λονδίνο 2004
- Kuper L., *Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century*, Γέιλ 1981
- Kurkjian V., *History of Armenia*, Μίσιγκαν 1964.
- Laderman C., *Sharing the Burden: The Armenian Question, Humanitarian Intervention, and Anglo-American Visions of Global Order*, Οξφόρδη 2019

- Landau J., *Pan – Turkism in Turkey: a study of Irredentism*, Λονδίνο 1981.
- Lemkin R., *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation*,
- Lord Kinross, *Ottoman Centuries*, Νέα Υόρκη 1977
- Μάζης Ι., *Η Αρμενική Γενοκτονία ως αποτέλεσμα των γεωστρατηγικών ανταγωνισμών των Μεγάλων Δυνάμεων στην Ευρύτερη Μέση Ανατολή*, Θεσσαλονίκη 2017
- Malcolm M., *The Sultan and the Powers*, Λονδίνο 1896.
- Mann M., *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing*, Κέμπριτζ 2004
- Marashlian L., *Politics and Demography: Armenians, Turks, and Kurds in the Ottoman Empire*, Κέμπριτζ 1990
- Marriot J., *Eastern Question: A Historical Study in European Diplomacy*, Οξφόρδη 1917.
- Melson R., *Revolution and genocide: on the origins of the Armenian genocide and the Holocaust*, Σικάγο 1996.
- Miller L., *Survivors: An Oral History of the Armenian Genocide*, Μπέρκλεϋ 1993
- Nalbandian L., *Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century*, Μπέρκλεϋ 1963
- Νταντριάν Β., *Η Ιστορία της Αρμενικής Γενοκτονίας*, Αθήνα 2002.
- Opperheim L., *International Law*, Λονδίνο 1952
- Oren M., *Power, Faith and Fantasy: America in the Middle East (1776 to the Present)*, Νέα Υόρκη 2007.
- Overy R., *Times Complete History of the World*, Νέα Υόρκη 2010.
- Panayi P., *Minorities in Wartime and Racial Groupings in Europe, North America and Australia during two World Wars*, Οξφόρδη 1993.
- Papazian V., *Im Houshere*, τ.χ. 2, Βηρυτός 1952
- Parry J., *Benjamin Disraeli*, Οξφόρδη 2007.
- Payaslian S., *Armenia: from the origins to present*, Νέα Υόρκη 2007.
- Pears E., *Forty Years in Constantinople: The recollections of Sir Edwin Pears*, Νέα Υόρκη 1916
- Naquet V., *A Crime of Silence: The Armenian Genocide*, Λονδίνο 1985.
- Peterson M., *"Starving Armenians" - America and the Armenian Genocide, 1915–1930 and after*, Βιρτζίνια 2004.

Power S., *"A Problem from Hell": America and the Age of Genocide*, Νέα Υόρκη 2003.

Quataert D., *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire 1881-1908*, Νέα Υόρκη 1983

Rawlinson A., *Adventures in the Near East (1918 – 1922)*, Λονδίνο 1934.

Sarafian A., *United States Official Documents on the Armenian Genocide: The Lower Euphrates*, Watertown MA 1994

Sarkissian E. – Sahakian R. *Vital Issues in Modern Armenian History*, Watertown 1965.

Shirinian G., *Genocide in the Ottoman Empire: Armenians, Assyrians, and Greeks (1913 – 1923)*, Νέα Υόρκη 2017.

Simsir B., *British Documents on Ottoman Armenians*, Άγκυρα 1982.

Staub E., *The roots of evil – the origins of Genocide and other group Violence*, Κέμπριτζ 1989.

Stürmer H., *Two Years in Constantinople*, ΗΠΑ 1917.

Suny R., *A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire*, Οξφόρδη 2011.

TerMinassian A., *Nationalism and Socialism in the Armenian Revolutionary Movement (1887-1912)*, Κέμπριτζ 1984.

Toriguian S., *Armenian Question & the International Law*, Βέρνη 1988.

Toynbee A., *Western Question in Greece and Turkey*, Νέα Υόρκη 1970

Trumpener U., *Germany and the Ottoman Empire*, Πρίνστον/ Νιού Τζέρσι 1968.

Uras E., *Armenians in History and the Armenian Question*, Documentary Publications, Κωνσταντινούπολη 1988.

Vartabet M., *History of Armenia*, Βενετία 1811.

Viscount B., *Treatment of Armenians in the Ottoman Empire (1915 – 1916)*, Λονδίνο 1916.

Walker C., *'World War I and the Armenian Genocide'*, Armenian People from Ancient to Modern Times. II

Ward W., *Cambridge History of British Foreign Policy*, τ.χ. 3, Κέμπριτζ 1923.

Whitehorn A., *Armenian Genocide: Essential Reference Guide*, Σάντα Μπάρμπαρα 2015.

Winter J., *America and the Armenian Genocide of 1915*, Κέμπριτζ 2004

Woods Charles H., *Danger Zone of Europe: Changes and Problems in the Near East*, Βοστώνη 1911.

Zapantis A., *Greek Soviet Relations (1917 – 1941)*, Νέα Υόρκη 1982.

Κιτσίκης Δ., *Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα 2008.

Συλλογικό, *Ντοκουμέντα για μια Γενοκτονία*, Αθήνα 1985.

2. Μελέτες

Duncan P., «The Macedonian Revolutionary Organization's Armenian Connection», *Armenian Review*, τ.χ. 42, αρ. 1/65, Αρμενία 1989

Finch G., «The Genocide Convention», *Armenian Journal of International Law*, τ. 43, Αρμενία 1949, σ. 743.

Gutman D., «Ottoman Historiography and the End of the Genocide Taboo: Writing the Armenian Genocide into Late Ottoman History», *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, τ. 2, αρ.1, Τουρκία 2015, σ. 167–83

Smith R., «Introduction: The Ottoman Genocides of Armenians, Assyrians and Greeks», *Genocide Studies International*, τ. 9, αρ. 1, Τορόντο 2015, σ. 1 – 9.

Παράρτημα

WSB TELEGRAM RECEIVED. GREEN CIPHER

From Constantinople
Dated July 31, 1915,
August 3, 10 AM.

THIRD ASSISTANT
AUG 3 1915
SECRETARY
AUG 3 1915
DIVISION OF
NEAR EASTERN AFFAIRS

SECRETARY OF STATE,
WASHINGTON.

Arrived Aug. 4th.
Filed 888

INDEX BUREAU
867.4016/83

893, July 31, 5 p m.
My 841 and 858. Doctor Lepsius,
President of German-Orient Mission which main-
tains six Armenian orphan asylums in Turkey, has
information from reliable source that Armenians,
mostly women and children, deported from the
Erzerum district, have been massacred near
Kemakh between Erzinghan and Harput. Similar re-
ports comes from other sources showing that but
few of these unfortunate people will ever reach
their stated destination. Their lot inexpress-
sibly pitiable. The Doctor proposes to submit
matter to International Red cross for common
action to try to induce Germany to demand cessa-
tion of these horrors. He earnestly requests
access to information Embassy has on file. Will
give him if department has no objection.

MORGENTHAU,
American Ambassador

Deciphered by

1915 Re.-No. 11.

Αναφορά του Morgenthau για τις σφαγές στο Ερζερούμ, 31 Ιουλίου 1915

Πηγή: Sample Archival Documents on the Armenian Genocide, <https://www.armenian-genocide.org/us-7-31-15.html> (ανακτήθηκε στις 20.9.2020)

BY *James J. (Royal)* DATE *5 Aug 61*

3
4
5

INDEX BUREAU
REC'D.
AUG
125
1915
DEPT. OF STATE

AMERICAN EMBASSY,
CONSTANTINOPLE.

RECEIVED
AUG 27 1915
DIVISION OF
NEAR EASTERN AFFAIRS

July 21, 1915.
Acknowledged (by card) by 3
Sub 1st FILE

The Honorable
The Secretary of State,
Washington.

Sir:-

I have the honor to transmit herewith
two copies of a report received from the
American Consul General at Beirut relative to
what has been going on in the Zeitoun region of
Asiatic Turkey.

I have the honor to be, Sir,
Your obedient servant,

Mogrenthau

Enclosure: Two copies
dated June 20.

INDEX BUREAU
401/91016/104

SEP 2 1915

Αναφορά του Mogrenthau για τις σφαγές στο Ζεϊτούν, 21 Ιουλίου 1915

Πηγή: Sample Archival Documents on the Armenian Genocide, https://www.armenian-genocide.org/us-7-21-15_1.html (ανακτήθηκε στις 20.9.2020)

TELEGRAM SENT. GREEN CIPHER

PREPARING OFFICE
WILL INDICATE WHETHER

Collect
Charge Department
or
Charge to
\$

INDEX BUREAU
JUL
16
1915
DEPT. OF STATE

Department of State, *Lakfy*
Washington, July 16, 1915. *4p*

JUL 16 1915

Ambassy,
Constantinople.

865 Your, 841, July, tenth, Department, approves your
procedure, in, pleading, with, Turkish, Minister of Interior,
and, Minister of War, to stop, Armenian, persecution, and
in, attempting to, enlist, sympathies of, German, and Austrian,
Ambassadors, in this, cause, The Department, can offer, no,
additional, suggestions, relative to, this, most difficult,
situation, other than, that you, continue to, act as, in the
past, Have any, native, born, American citizens, or any,
naturalized, American citizens, entitled to protection,
under, American, statutes, received, injuries, during, this,
trouble? Lausier

867.4016/74

867.4016/74

3 P/P1
WJ

Enciphered by *WKA*
Sent by operator *A. M. July 16 1915* *Co po*

Η τρίτη φάση της γενοκτονίας των Αρμενίων, 16 Ιουλίου 1915

Πηγή: Sample Archival Documents on the Armenian Genocide, <https://www.armenian-genocide.org/us-7-16-15.html> (ανακτήθηκε στις 20.9.2020)

WSB TELEGRAM RECEIVED. GREEN CIPHER

From Constantinople,
Dated July 16, 1915,
Recd. 8:10 A.M.

Filed

SECRETARY OF STATE,
WASHINGTON.

858, July 16, 1 p m.

~~Confidential~~ Have you received my
841? / Deportation of and excesses against
peaceful Armenians is increasing and from har-
rowing reports of eye witnesses it appears that
a campaign of race extermination is in progress
under a pretext of reprisal against rebellion.

Protests as well as threats are una-
vailing and probably incite the Ottoman govern-
ment to more drastic measures as they are deter-
mined to disclaim responsibility for their
absolute disregard of capitulations and I be-
lieve nothing short of actual force which obvi-
ously United States are not in a position to
exert would adequately meet the situation. / Sug-
gest you inform belligerent nations and mission
boards of this.

AMERICAN AMBASSADOR,
Constantinople

Deciphered by

JAN 17 1916

INDEX BUREAU
8674016
76

CONFIDENTIAL

Table 24. - Pp. 11.

Έκθεση του Αμερικανού πρέσβη για την εξολόθρευση των επαναστατών Αρμενίων, 16 Ιουλίου 1915

Πηγή: Sample Archival Documents on the Armenian Genocide, <https://www.armenian-genocide.org/us-7-16-15.html> (ανακτήθηκε στις 20.9.2020)

No. 111. April 28, 1915.

Excellency:

In accordance with your oral request of April 27th, asking, on behalf of the Catholics of the Armenian Church, that this Government should use its good offices with the Turkish Government to prevent the massacre of non-combatant Armenians in Turkish territory, the Department instructed the American Ambassador at Constantinople to bring the matter to the attention of the Turkish Government, urging upon it the use of effective means for the protection of the Armenians from violence at the hands of those of other religions.

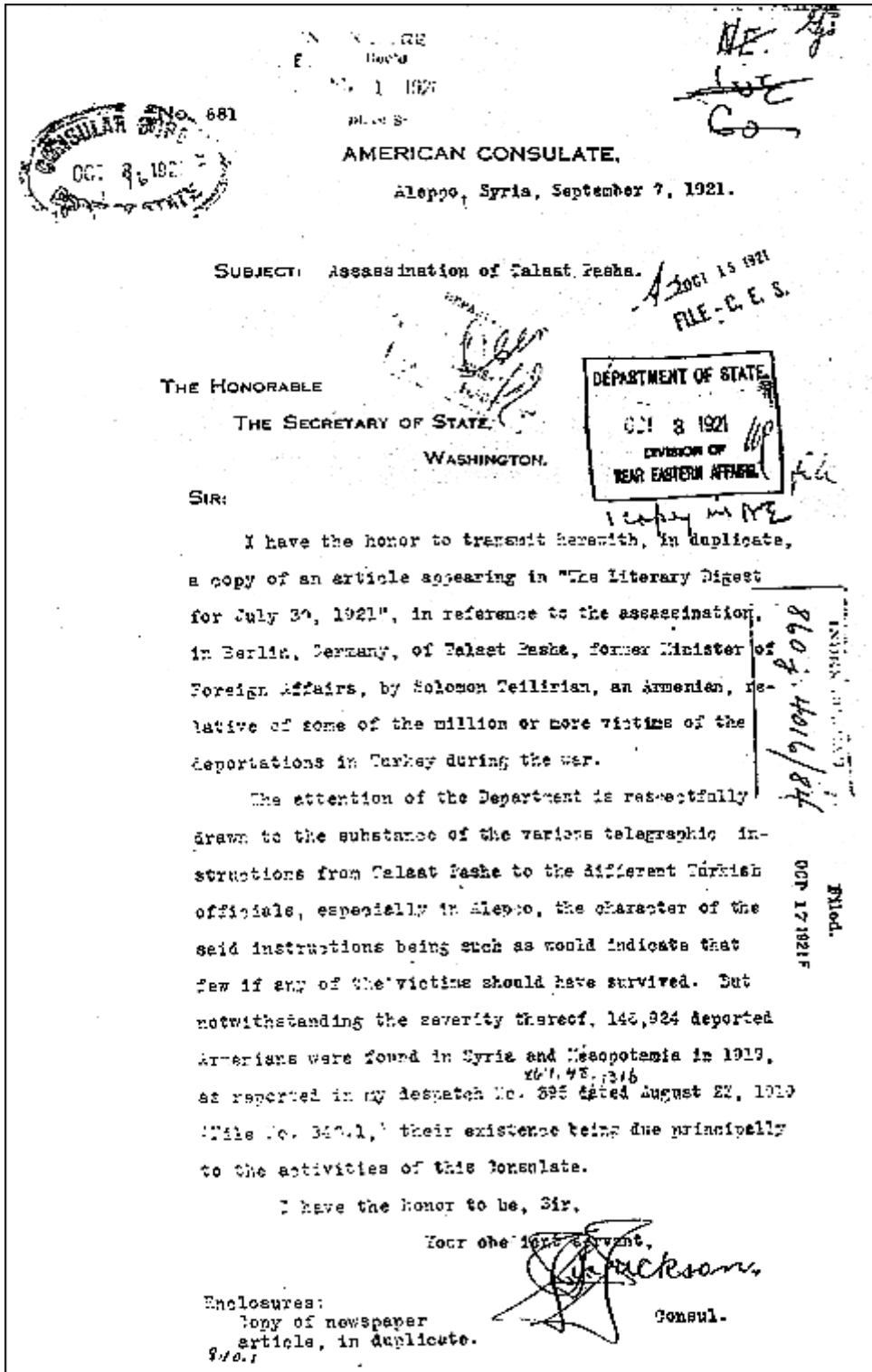
The American Ambassador at Constantinople called the Department before receiving the Department's telegram.

His Excellency
Mr. George Bakmáteff,
Ambassador of Russia.

8109.4016/58

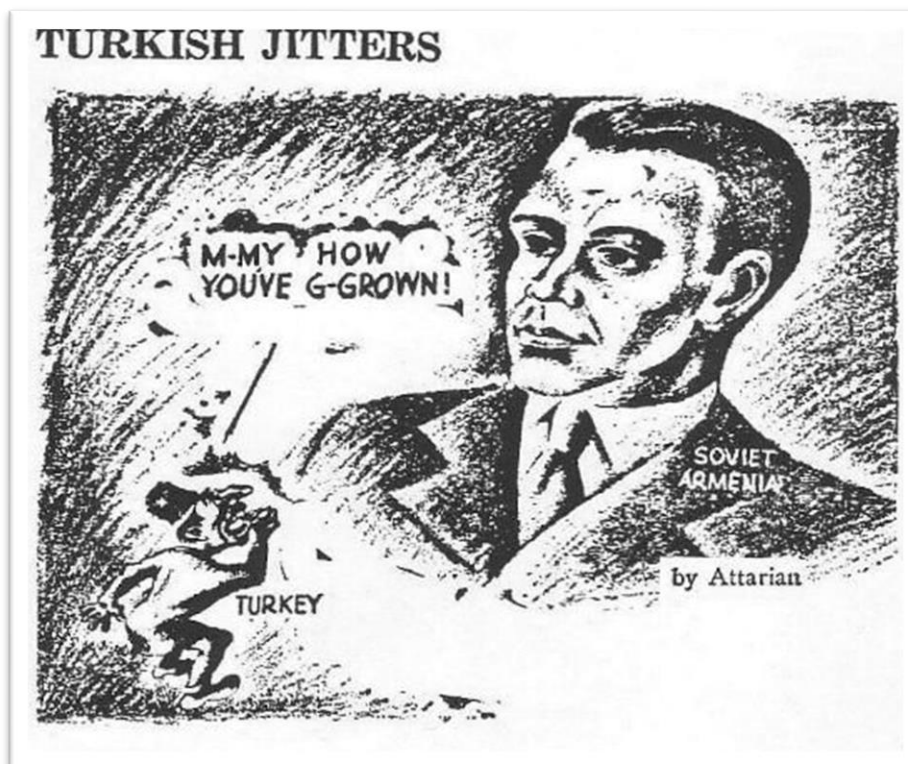
Αναφορά του Morgenthau για την ανάγκη προστασίας των Αρμένιων, Τουρκία, 28 Απριλίου 1915

Πηγή: Sample Archival Documents on the Armenian Genocide, https://www.armenian-genocide.org/us-4-28-15_1.html (ανακτήθηκε στις 20.9.2020)

Ο ρόλος του Ταλαάτ πασά στη Γενοκτονία, 7 Σεπτεμβρίου 1921

Πηγή: Sample Archival Documents on the Armenian Genocide, <https://www.armenian-genocide.org/us-9-7-21.html> (ανακτήθηκε στις 20.9.2020)

Πολιτικό Σκίτσο του Άταριαν: Αντεπίθεση των Αρμένιων της Ρωσίας

Πηγή: Center for Holocaust and Genocide Studies, <https://chgs.elevator.umn.edu>
(ανακτήθηκε στις 29.9.2020)

Περίληψη

Η Γενοκτονία των Αρμενίων αποτέλεσε ένα σημαντικό γεγονός του 20^{ου} αιώνα. Πραγματοποιήθηκε το 1894–1917, και 1,5 εκατομμύριο Αρμένιοι σφαγιάστηκαν από τον οθωμανικό στρατό. Οι Μεγάλες Δυνάμεις, ορμώμενες από συμφέροντα, όξυναν το πρόβλημα. Το Αρμενικό Ζήτημα υπήρχε πριν τον πόλεμο και δημιούργησε εντάσεις μεταξύ των δύο κρατών, αφού η Αρμενία ζητούσε εναγωνίως αυτονομία και φοροελαφρύνσεις για να επιτύχει δικαίως την αυτονομία της. Η απόδοση ευθυνών για αυτό το αποτρόπαιο έγκλημα δεν ήταν ουσιαστική, και ακόμη και σήμερα ζητείται η αναγνώριση του εγκλήματος από τη διεθνή κοινότητα.